

ADATOK ÉS RÉSZLETEK

A KOLOZSVÁRI EV. REF. COLLEGIUM XVIII. SZÁZ ÉVI
TÖRTÉNETÉBŐL.

I.)

Tiszteletben tartani a multat, legszentebb kötelességeink közé tartozik. Jövendőnk alapja a multban gyökerezik, intézményeinknek a mult kölesönöz erőt.

Tanártársaim megtisztelő bizalmából, nekem jutott a szerencse iskolánk mult száz évi történetéről szólni. Szívesen vállaltam e szerepet, mert ellenállhatlan vágy ösztönzött megismerni iskolánk s protestáns tanügyünk régibb állapotait. Adatgyűjtéseim folyamán e vágy csak fokozódott, bár fájdalommal kelle tapasztalnom, hogy 180 év leforgása után csupán töredékeket lehet találni, a mult száz év elejéről épen a legfontosabb, t. i. a tanügyi dolgokra vonatkozólag. Nemcsak collegiumunk, hanem egyházkerületünk levéltára is szegény ilyen természetű adatokban. Pedig ezekből lehetne kideríteni, hogy vajjon megfelelték-e tanáraink a nemeslelkű alapítók intentionak, előbb vitték-e vagy legalább a kor színvonalán tartották-e a tanügyet? — Ezt kerestem én a lefolyt száz év történetének töredékei között, ennek kifejtését tartám legfőbb feladatommak, nemcsak tanáraink, hanem azon nagynevű férfiakra vonatkozólag is, kik anyaszentegyházunk s iskolánk élén vallásos buzgósággal, férfias bátorsággal, szilárd kitartással őrizték sokszor megtámadott, sokszor eltaposott s féltett jogainkat.

Különben erre utalnak minket az irodalmi viszonyok is. Molnár Aladár nagy és szép munkát végzett, midőn „A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században“ című munkájának I. kötetét megírta. De ebben igen csekély részt juttatott Erdély tanügyi állapotainak méltatására. Nem őt, hanem magunkat kell vádolnunk, hogy oly keveset szól rólunk. Nekünk lett volna köte-

1) Az I.—IV. fejezet felolvasatott az erdélyi reform. tanároknak 1884. apr. 17 s következő napjain Kolozsvárt tartott értekezletén.

lességünk világosságba helyezni tanügyi állapotainkat, hogy ő csak beléolvassza az egész országról szóló műveltség történetébe.

De térjünk iskolánk történetéhez. A protestantismus által támasztott erdélyi collegiumok története különbözik a magyarországiakétól, mert míg ezek közül a nagyobbak külön, önálló szervezet alapján fejlődtek, addig az erdélyiek előbb a fejedelmek, később a főconsistorium felügyelete alatt egy és ugyanazon szervezet körében mozogtak. Ez az oka annak, hogy egyes collegiumaink történetében nem szólhatunk külön tanügyi fejlődésről. S ha voltak eltérések — a mint hogy voltak is — ezeket csak akkor lehet föltüntetni szabatosan, midőn collegiumaink történetei alapján egyházkerületünk közoktatásának története is meg lesz írva. Addig míg ez megtörténhetnék, írni fogunk ugyan iskolánk történetéről, de egyikből sem mellőzhetjük azon közös vonásokat, melyek a többiekkel összekapcsolák, s ez nem is szükséges, mivel csak így hordhatjuk össze azon porszemeket, melyekből meg lehet alkotni az erdélyi reform. közoktatásügy történetét.

Collegiumi levéltárunk egyik legérdekesebb okmánya a gr. Lázár János jelentése¹⁾, melyet collegiumunk 1762-diki szellemi és anyagi állapotáról készített s benyújtott a főconsistoriumnak. A jelentés cziméből kitűnik, hogy gr. Lázár az összes erdélyi ref. iskolák megvizsgálására volt kiküldve, a szövegből pedig az tetszik ki, hogy vizsgálatát Enyeden kezdette. Az 1762. előtti időkből nincs egy okmányunk is, mely annyi oldalról tüntetné föl az állapotokat, mint ez. A 18 dik száz év közepe táján készülvén, a megelőző 1/2 száz évre elég tájékoztatóul szolgálhat.

E jelentés szerint találtatott a collegium élén 4 nyilvános professor. 1-ső: A theologia professora Verestói György, ki erdélyi ref. püspök is volt, tanította a theologia dogmaticat s a mik még a theológiához tartoznak. — 2-ik: A philologia tanára, Huszti György, tanította a keleti nyelveket: héber, chaldaei, arab, syriai, görög nyelvet, római ékesszólást; ezenkívül egyetemes és egyház-történelmet, valamint görög és latin régiségtant. — 3-ik: A philosophia tanára, dr. Pataki Sámuel, tanított egyetemes philosophiát, mathesist és geographiáit. — 4-ik: A jog tanára Csomós Mihály, tanított polgári és római jogot, s a magyar- és erdélyországi szokásjog elméletét. — A katekhisatio — a jog professorát kivéve — három tanár közt oszlik meg úgy, hogy vasárnaponként d. u. 4 órakor, templomozás után tartják. Hétköznapokon úgy osztják meg, hogy a theologia tanára, szerdát és szombatot kivéve, mikor fa-

¹⁾ Continuata visitatio Illust. Coll. Refor. Claudiopolitani die 17-ma Julii 1762, per eundem Joannem Comitum Lázár etc. — Collegiumi lt. Nr. 4. a. 1762. jegy alatt.

cultasok szerinti kikérdezés szokott lenni, d. e. 8—9-ig tart előadást. — Egy egész hétre szóló órarend nincs fölvéve a jelentésbe, de meg van egy napé, s ezt az időbeosztás tekintetéből érdekesnek tartom ide iktatni:

- D. e. 6—7-ig mathesis,
- „ 7—8-ig polgári v. egyéb jog,
- „ 8—9-ig katekhisatio,
- „ 8—10-ig latin (v. valamelyik a keleti nyelvek közül),
- „ 10—11-ig görög nyelv.
- D. u. 2—3-ig héber nyelv,
- „ 3—4-ig törvénytudományi eljárás,
- „ 4—5-ig philosophia.

Szerdán és szombaton d. u. 2—3-ig a philosophia professora geographiát tanít.

Ugyanezen professorok rendes óráikon kívül a mágusok és nemesek fiainak egyik-másik tárgyban való oktatására egy-két órát szakítanak úgy, hogy a theologia és philosophia professora naponként 2—2, a jogé egy órát ad.

Vannak itt is, mint Enyeden, az értelmesebb togatus tanulók közül alkalmazva az egyes tudományokban praeses-ek, kik a professorok szokása szerint adnak elő a szobájokba gyűlt ifjabbaknak s ezeket a professori előadások eredményesebb hallgatására előkészítik. A praeses-ek tanítványai vitatkozások s examenek által ép úgy adnak számot előmenetelükről, mint a hogy a nyilvános auditoriumban szokás.

A gyermekek a kicsinyek iskoláiban taníttatnak a tudományok elemeitől a szónoklatig. Ezen osztályoknak külön publicus praeceptorai vannak, kik gyakorlatokat hagynak föl óránként oly formán, hogy reggel 7—8-ig elmondattják a gyermekekkel leckéiket, azután kifejtik előttök a kézikönyvek rövid részleteit, s akkora feladatot szabnak ki, a mekkorát egy óra alatt el lehet végezni. Az óra elteltével adott jelre összegyűlnek osztályaikba a gyermekek s a praeceptor számbaveszi, kijavítja feladataikat, a hanyagokat és makaesokat megbünteti, megzabolázza. Hasonlókép járnak el a tanítók délután is, a mennyiben 1—2-ig közórán tanítanak, 2—3-ig szabad időt hagynak a gyakorlatok elkészítésére s 3—4-ig számbaveszik.

Vallásórát kedden s pénteken d. u. 3—4-ig, vasárnap d. e. pedig 7—8-ig tartanak. — A felsőbb osztályokban a grammaticától a rhetoricáig délutáni v. a. órák alatt a görög nyelvben gyakoroltatnak a gyermekek. — Ugyanezek szerdán és szombaton d. u. 1—2-ig a szt. művészi énekekre, a zene kulesaira, estve pedig a közpreces után szónoklatra osztályonként egymásután taníttatnak.

Évenként kétszer tartanak censurat az előmenetel kipuhatólására; ilyenkor történnek az alsóbb osztályokból a felsőbbekbe való előléptetések.

A fogatusokat vagy a felsőbb tudományok hallgatóit a professorok examinálják, naponként szólítván föl egyiket-másikat a megelőző napon előadottakból. Így vagy a szégyen, hogy a kérdésre felelni nem tudnak, vagy a félelem, hogy társaik kifütyölik, figyelmezésre kényszerítik őket.

Vannak itten is, mint más collegiumokban, magántanítók, kik közórákon kívül fenmaradt idő alatt tanítványaikat oktatják, vagy fölkérdik, a mit az osztályokban tanultak, vagy a felsőbb osztályokra készítik elő.

Van publicus praeceptor a német nyelv tanítására is.

Jelentésünk készítője úgy nyilatkozik, hogy a népességhez képest az ifjúságnak aligha szükséges a fennebbieknél többet előadni, csak ezeket adhassák elő a mint illik. Sőt dicséri is az ilyen-nemű collegiumokat, mivel nemcsak az olyanok gyűlhetnek beléjük össze a felsőbb tudományok hallgatására, kik tanári székekbe vágnak jutni, de nincs módjuk külföldi egyetemekre menni, hanem olyanok is, kik világi pályára készülnek s ha az utóbbiak nem is meríthetik ki, legalább megízlelik a felsőbb tudományokat és a politiaira ügyesebbekké, alkalmasabbakká teszik magokat. Az académiáknál azért is előnyösebbek e collegiumok, mert ezekben szigoru törvények és büntetések alá van vetve az ifjúság s azt a szabadságot a mi az académiákon van, nem fordíthatja luxusra és erkölce megrontására.

Azon kérdésre, hogy a fennebbi czélokra szánt alapítványokból befolyó közjövedelmek mennyiben elegendők s ez alapítványok mikből állanak: a következőkben válaszol jelentésünk:

E collegiumnak is, mint az enyedinek alapja ingatlan és ingó javakból áll. Saját fekvő birtoka nincs ugyan, de van a kolozsvári egyházzal közösen. Ilyen pl. Felek falu, mely azonban csak zálog gyanánt van a két testület birtokában, a tulajdonjog Kolozsvár városát illetvén. Az új adózási rendszer behozatala előtt 300 m frtot, hetenként 3 szekér fát s az őszi vetésből tizedet szolgáltatót Felek, de mióta lakóit az adófizetők lajstromába vették. szegénységére hivatkozva csak fél ennyit akar fizetni s félni lehet, hogy ezt sem teljesíti később. Hasonló természetű közös birtokok az a szonyfalvi, alsó- és felső-fülei falusi birtokrészek Tordamegyében. Ezekből bejön taxa czímen 200 frt, egyebekből 70 frt.

Örökjogu, mindazáltal a nevezett egyházzal közös birtokok az ajtoni, fejrődi és kötelendi birtokrészek Kolozsmegyében. Ezekből bejött az elmúlt két év alatt 3943 véka búza, 244 véka zab, 2000 mérő törökbúza. A termények pénzértékét megállapítani nem lehet

z árak hullámozása miatt; különben is egy részét professorok fizetésére, más részét collegiumi élelmezésre fordítják s csak a megmaradó részt árusítják el. A tizedekből alig lehet 80 frtra számítani.

Az egyházzal közös alapja van a collegiumnak 16,790 frt 60 kr.

A kamarai javadalomból 3376 Rf 15 gr.

Nyomda taxajából 30 frt.

Egyik sütődéből 20 frt 15 kr.

A másiktól hetenként 3—4 kenyér.

A városi bordézmából, jó termés idején, mint pl. 1748-ban 1436 veder, gyengébb termés idején 500—600, középterméskor 1000 veder jön be.

Gabonatedből, a kath. egyházzal megejtett osztozás szerint 1760-ban a ref. egyháznak és collegiumnak jutott 1200 véka kiscépelet búza, 40 véka zab. Ez év azonban a termékenyebbek közé tartozott. Törökbúzából itt nem szednek tizedet. A méh-tizedből 20—30 jut. Juhból semmit sem kapnak, mert a kolozsvári határon nem szabad juhokat legeltetni. Van egy tó Kolozsvár határának területén, de semmire sem lehet használni; van egy kert is a Hasongardtban, teli vadalmával, melyből eczet készíttetik a sallaristák számára.

E közös alapból veszik fizetésöket a theologia és philosophia professorai, az osztályok publicus praeceptorai s a frequentans tanulók, kik 4 részre oszolva, csapatonként egész héten át tartoztak megjelenni a templomban s a kántort a közénekben segíteni, mely fáradtságukért havonként 18 m. frtot kaptak. Innen fizetteik a collegium pistora is 36 m. frttal.

Egy professor fizetése készpénzben 257 m. frt, 141 véka búza, 185 veder bor, 4 bárány. Hat osztálytanító fizetése 212 m. frt. Mind ezek a közös alapból fizettetnek. A maradékból kapják fizetésöket a 3 pap és egy segédpap, 2 kántor, 2 egyházi, harangozó, óraigazító, tizedelő, a városon kívül fekvő egyházi javak felügyelője. Ebből gondoskodnak a bérházak, templomok, collegium, papi és professori lakok javításáról minden megkülönböztetés nélkül. E czélra az egyháznak és collegiumnak gondnokai vannak, kik nemcsak a gazdaság igazgatását, hanem a bevételeket és kiadásokat is számon kérik, hogy semmi se fordíttassék egyéb czélra, mint a mire a kegyes rendelkezések kívánják.

Vannak a collegiumnak saját alapjai is, melyek együttesen tesznek 44,603 m. frt 40 drt, melynek kamataiból fizetteik 2 professor. A philologia professorai, magának az alapítónak, gróf Bánffy Györgynek rendelése szerint, 500 frtot; a jog professorai 300 frtot és 60 véka búzát kap, de ez utóbbit a közösből. A pénztárnok fizetése 180 m. frt, orgonistáié 30. A német nyelv praeceptora fizetésének pótlására adatik 40 frt. — Az alumnusokra

az alapítók rendelkezése szerint jut 680 m. frt. — Maradva tehát 946 m. frt., ha a kamat teljesen befolyrna; de vannak némely hátrálékos adósok, kiktől már évek óta nem lehetett semmit kicsikarni; az pedig a mi begyűl s a jelzett összeget felülhaladja, gabnavásárlásra fordíttatik, mivel a collegiumnak szükséges gabona nem jőn be az évi termésből; fordíttatik továbbá a középületek fenntartására, hogy ne terheltessék az egyházzal közös pénztár. — Egyébiránt abból, a mi megmarad takarékoság következtében, új alapot teremtet a collegium elöljárósága. Ezekhez járulnak az élelmezési alapok, melyeket azon patronusok tartanak fenn, kik magok tartják alumnusaikat. Számuk 25—26-ra tehető, de e szám nem tekinthető állandónak.

Kenyér adatik az olyan szegény tanulóknak, kik nem szentelhetnék magokat a tudománynak, ha enni nem kapnának. Kenyeret kapnak továbbá egy vén asszony, ki a templomot seprí s a szegényebb sorsú beteg iskolásoknak gondját viseli, és a collegium sütője.

Nem kell elfelejteni egy kis szőlőt a Brétfű-hegyben, mely 15 kis vékányi férőjű s jelenleg a theologia professorának van átengedve használatra.

Azon kérdésre, hogy minő segédeszközök volnának még szükségesek, Jentésünk ezeket válaszolja:

Segítségül szolgálnának itt is azok, a mik az enyedi collegiumnál jeleztek, és ha egy theologiae professorral lehetne szaporítani a professorok számát, mit azonban — ha valamely kegyes adakozó alapítványa nem segít, — bizonyára csak az eddigiehez hasonló takarékoság által lehet eszközölni. — Hiányzik továbbá itten a legtöbb kézikönyv és rendszeres munka, a közkönyvtár kevésbé van felszerelve, mint Enyeden s physikai és mathematicai eszköz is kevés van.

Íme iskolánk képe 1762-ben, előnkbe terjesztve Statuum Praesidens gróf Lázár János által, kit a főconsistorium küldött ki a végett, hogy az erdélyi ref. collegiumok és iskolák alapítványait megvizsgálja és összeírja.

Ez összeírást Mária Therezianak a prot. nevelésügyet vezényeltető rendelkezése és törekvése idézte elő. Nehéz idők voltak ezek. Kollár Adám már 1763-ban azt írta volt, hogy „Magyarországnak legkisebb része az, melyet csak magyarul beszélők laknak; s félni lehet, hogy a magyar nyelv is elenyészik, úgy mint a kúnoké.“ S íme a magyarság menedékhelyei, a ref. iskolák ellen, ekkor készülnek újabb és nagyobb csapást mérni. Magyarországon gr. Barkóczy Ferencz esztergomi érseket 1762. jan. 20-án nevezte ki a helytartótanács minden magyarországi felsőbb és alsóbb iskolák felügyelőjévé. „Mint ilyet

Mária Theresia felszólította, hogy adjon véleményt, miképen kelljen bánni ezentúl a magyar protestánsok nevelésügyével“. Bárkóczy 1763. apr. 20. adta ki véleményét Pozsonyból, melyben „javasolja, hogy a protestánsoknak a grammatikainál felsőbb iskola ne engedtessek meg sehol s a protéstánsok csak 14 éves korukig tanulhassanak saját iskoláikban, azontúl pedig rom. kath. iskolába menjenek; azonban csak oly helyeken levőkbe, hol a protestánsoknak nyilvános vallásgyakorlat megengedve nincs A leendő prot. papok képzésére is csak egy-egy iskolát akar megengedtetni, melyekbe oly tanulók vétessenek fel, kik azelőtt kath. iskolákba jártak“¹⁾ Erdélyben s Erdélyre nézve hasonló szellem uralkodott. 1761-ben a külföldi egyetemekre kimenni szándékozó erdélyi prot. ifjak ügye terjesztetett Mária Thereszia elé, „ki az arra nézve folyt tárgyalások következtében, az erdélyi udvari kancelláriához következő legfelsőbb határozatát intézte: „Én felette üdvösnek tartom Erdélyben, valamint az ágostai hitvallásnak theológiája, úgy más tudományoknak is tanítása végett egyetemek felállításáról komolyan gondoskodni. Ez által elejét lehetne venni azon új és fonák hitágazatoknak, s a katolikus vallás, sőt a kormány elleni gyűlölséget is tápláló igen gonosz elveknek, miket a tanuló ifjak beszínak s midőn a hazába visszatérnek, magokkal oda bevisznek. S mivel a tanárok fizetésüket az udvartól fogják kapni, így attól függnének s az új, veszélyes hitágazatok elterjedésének gátot lehetne vetni.“

A királyné azért, midőn e rendeletet kibocsátá s a protestáns ifjakat a külföldre járástól visszatartóztatni akará, egyszersmind szükségesnek tartotta számukra a hazában állítani fel egy főtanintézetet, mely az államveszélyes idegen egyetemeket pótolja, s a kormány „üdvös“ czéljának szolgáljon, miért az erdélyi udvari kancelláriának parancsolá: ez ügyben véleményes tudósítást terjeszteni fel.“²⁾ Az erdélyi udvari kancellária megtette fölterjesztését 1761. nov. 3-án egészen Mária T. gondolkozása szellemében, ki 1762. máj. 11-én azt rendelte, hogy a gubernium a rom. katolikusok részéről püspökjük, a protestánsok részéről előljáróik utján tegyen körülményes jelentést minden az országban levő kath. és prot. tanintézet állapotja, alapítványai s a tanügy állása felől.

Ime ezen okból kellett collegiumunk állapotáról jelentést tenni a főconsistoriumnak.

A nemzetellenes törekvésnek első eredménye az lett, hogy Mária T. rendelete értelmében megtiltatott a külföldi egyetemek-

¹⁾ Dr. Kiss Áronnál. A magyar nepszkolai tanítás története. Rp 1881. 18. 1 Révész. Adalékok. 15. 1.

²⁾ Szilágyi F. Erdélyi ifjak iskoláztatása külföldi egyetemeken. Hazánk cz. folyóiratban. Szerk. Abafi. 1884. 10. 1. stb.

re való kimenetel, még pedig a következő alapon: „mint a felküldött kormányiszéki tudósításból látni lehet, lévén a hazában több s jól szervezett iskolák, melyekben nemcsak a gymnasiumi tárgyak; hanem a philosophicumok és theologicumok is taníttatnak, az erdélyi ifjaknak nem szükséges s többé nem is szabad külföldi akadémiákra kimenni, de jövőben tanulásukat a belföldi akadémiákban folytassák, mely legfelsőbb rendelet felől azokat, kiket az érdekel, tudósítani kell.“¹⁾

E rendelet miatt éles hangú fölterjesztést intéztek a ref. és lutheranus főgondnokok Mária Theréziához, miért feddést is kaptak. de a reformatusok részéről az ügy ezzel befejeződött s az erdélyi nem-katholikus egyetem felállítása sem jött többé szóba.

Azonban nem ez a főbb dolog reánk nézve. Az actio reactio, de nemes reactio szült a protestansok részéről. Mária Therézia rendelkezései s az erdélyi katolikus püspök zaklatásai élénk érdeklődést ébresztettek a tanügy iránt. Ez érdeklődés szülte azon mozgalmat, mely az erdélyi ref. tanügynek új és jobb irányt adott s a Ratio Educationis létrejövele előtt 10 évvel javított a helyzeten. A főconsistorium ugyanis egyöntetűvé s jobbá akarván tenni az erdélyi ref. közoktatást, már 1767-ben fölhivtá a collegiumokat s ezek egyes tanárait, hogy ez iránti véleményököt terjeszszék föl. A kolozsváriak nyujtották be dolgozatukat leghamarább, 1768. jan. 25-én már készen voltak. Utánok következtek a marosvásárhelyiek. Az enyediek 1769. márcz. 4-ikén indították utnak a magokéit, tehát egy évvel később. A főconsistorium rendelése következtében minden tanárnak kellett volna véleményt benyujtani. Ilyen magánvélemények érkeztek Enyedről: 1. Borosnyai N. Zsigmondtól, Kovács Józseftől és Ajtai A. Mihálytól;²⁾ ez utóbbinak munkálata azonban nincs meg az eh. kerületi levéltárban. Kolozsvárról: Dr. Pataki Sámuelről s Bodoki Józseftől. Marosvásárhelyről: Incze István és Benkő Mihálytól. Az examenek tartása módjáról: ífj. gróf Teleki Sámuelről. Közös munkálatot küldöttek a marosvásárhelyiek.

Midőn már a munkálatok 1769. máj. 1-re össze voltak gyűjtve, a főconsistorium³⁾ kifejté az okokat is, melyekért az egységes tanmenetet létre akarja hozni, különösen hangsulyozván, hogy midőn a tanulók az alsóbb iskolákból a collegiumokba, sőt egyik collegiumból a másikba mennek, a különböző methodus miatt sok

¹⁾ U. az, u. ott.

²⁾ Előbb Ajtai A. Mihály dolgozatának gondolám ezen sok tapasztalatról tanuskodó munkálatot, de miután meggyőződtem, hogy a kézirat elejére Kovács József írta azon datumot, melyet saját szerénykedő levelének végére tett, azóta Kovács Józsefnek tulajdonítom.

³⁾ Az erd. ref. elker. levéltárában 84—769, sz. a.

akadályuk van az előmenetelben. — U. e. leiratában a Delegata Commissio elnökétül gr. Bethlen Pált nevezte ki, assessorokul a világiak közül br. Szilágyi Sámuel; a három collegium egyik-e egyik főgondnokát; az egyháziak közül a püspököt, 3 egyházi főgondnokot, a 3 collegium litteraturae professorait s az udvarhelyi gymnasium professorát küldvén ki, hogy 1769. nyarán öntsék össze a beadott munkálatokat. Egy pár utasítást is adott a nélkül, hogy korlátozni akarta volna a bizottság elhatározását. Pld.

I. A classisokra nézve: a) A különböző classisokban tanítandó auctorok megnevezendők. b) Katekhezis gyakorlások szerdán, szombaton, vasárnap tartandók. c) Az iskolai év kezdetén szept. 1-én okvetetlenül megjelenjenek a tanulók a múzsák szállásán s törvényes mentség nélkül csak jul. 1. után távozzanak el. — Az abususbba ment dírib-darab szünidők elvetendők.

II. A mi a professori tanítást illeti:

a) Legyen classificatio, a mint azt a kolozsvári főgondnokok normája mutatja.

b) A professorok mostani systemáját tárgyaik tanítását illetőleg meg lehet hagyni, de

c) meg kell határozni, hogy kiki mennyi idő alatt végezze el a maga systemáját.

d) Ennek keresztülvitelére megbizandó minden collegiumnál egyik főgondnok, hogy kísérje figyelemmel, melyik prof. mikor kezdi s mikor végzi systemáját.

Igy fölszerelve ült össze a „litteraria Commissio“ M.-Vásárhelyt gr. Bethlen Pál fölhívására 1769. június 18-án. A Commissio összeolvasván a különböző munkálatokat, legtöbb pontnál azt határozta, hogy a kolozsvári és nagyenyedi javaslatok szerint szövegezendő az új „Docendi és discendi methodus“. Egyébiránt a magán vélemények és közös munkálatok közül 3 emelkedett ki leginkább t. i. 1. dr. Pataki Sámuel kolozsvári professoré, ki ugy látszik Szathmári Pap Mihálylyal egyetértve tette papirra gondolatait; 2. Kovács József enyedi professoré s végül Bodoki Józsefé.

Dr. Pataki Sámuel „De Studiis altioribus“ czim alatt nyújtotta be véleményét, ¹⁾ melynek bevezetésében így szól: „Gyermekségtől fogva olyan szokás volt itten, és kétség kívül más Erdélyi Collegiumokban is, hogy a' Déák egyszersmind mindent tanult. Mihelyt Déákká lett, minden Letzkéknek halgatására kényszerítettett. Elosztották ugyan ez előtt tiz esztendővel a' Déákok(at)

¹⁾ Pataki véleményének tartom ezt — habár nem is írta alá nevét — azért, mivel a természettudomány helyesebb és bővebb tanítását hangsúlyozza, továbbá, mivel a kézirat 4-ik lapján ilyen oldaljegyzet olvasható: „E'nek ellene mond a' a Theologiae Professor.“ E megjegyzés csak Patakival szemben volt alkalmazható.

három Classisokra, u. m. in (1) Theologos et Physicos (2) in Philosophos, és (3) in Philologos. Melly arra való lett volna, hogy azokat a Tudományokat rendel tanulják, a' mint azokban a Classisokba promovealtatnak. De koránt se úgy volt, tsak a' neve volt a Classisoknak, valójába mindent tanultak . . . a' Professoroknak minden Letzkeit járta minden Deak. Ezen szokás tsekély itéletem szerint felette rossz, és a' solida eruditionak nagy akadályára vagy. " Mert a szokásnak eltörlését kívánja a többek között azért is, „Mert a sokfélének egyszersmind való tanulása, úgy öszve zavarja még a' jó elméket is, hogy az ilyen szövevényből soha se veredek ki, hanem ha az igen erős, és különös elme.“ A tanuló elméje elfárad, nem szakíthat időt önképzésre, pedig ha ez nincs összekötve a köztanítással, majd semmit ér a sok lezke-hallgatás. Különösen a theologia tanítását kívánja rövidebbre vonni. Véleménye szerint a tanuló, „ha mindjárt halgatni kezdi is, mihelyt Déák lesz, az olyan hoszszu Cursust, melly 7. vagy 10. esztendeig tart, bizony semmi hasznát nem vészi, mert el-felejtji az eleit, míg tsak a közepére jut, és soha Systematicus conceptust magának nem formálhat.“

A világi pályára menő deákoktól nem követelné azon gyakorlatokat, melyeket csak theologustól lehet kivánni. A helyzet javítására ajánlja az évenkénti classificatiot, vizsgálatot, hogy csak érdemesek mehessenek felsőbb osztályokba. S ez eszméjéhez szívesen ragaszkodik, mert igen sok baj van „a tudatlan, haszontalan emberekkel, a kik lassan-lassan a Cataloguson felyebb tolyodván, mihelyt nagyobb Gradust érhetnek, a' Gradusokból, nem Tudományokból mérseklik a magok érdemeiket; . . . magok alkalmatlan voltokat meg nem esmérík, sőt többnyire még az olyanok tartják felyebb az orrokat. Mihelyt alkalmas Gradust érhetnek, nints annyi Lelkünk, hogy ki-syllabikaltassuk a Collegiumból.“

A szigorú vizsgálati rendszer föllállítása esetén három osztályt alkotna a felsőbb tudományok hallgatóiból, megszabván mindenik osztálynak az eltanítandó tárgyakat. E tervből különösebben kiemelendő az, hogy az eddigi szokástól eltérőleg, a dirib-darabonként való anekdotaszerű tanítás helyett rendszeres tanítást kívánna életbe léptetni a világtörténelmet illetőleg; a második osztályba tenné a jurisprudentiát, de más osztálybeli is hallgathatná, ha tetszenék. Egyuttal védekezik azért, hogy a 2-ik osztályba tette a jogot. Szerinte „sokkal jobban, és rövid idő alatt többet fog tanulni a Törvényből, a ki már jó deák, historicus, logicus és egyéb tudományokkal is készült elméje vagon.“ A legfelsőbb osztály a theologica és physica osztálya volna. — Igen szükségesnek tartja a deákok gyakori kikérdezését naponként, hetenként vagy nagyobb részletek befejezésénél havonként. Egyébiránt évenként két vizs-

gálatot kíván tartatni, a professorok, papok, gondnokok és ha lehet a főgondnokok jelenlétében. „Ha boldogabb állapotba volnánk — így folytatja tovább — lehetne e'nek olyan közönségesen lenni, mint a gyermekek Exameneinek, a' hová valakinek tettzik bé-mehet; de inter Spinus lévén úgy tettzik nem tartanám jónak olyan Solemnitast tsinálni belőlle, ne hogy az ellenkezők hozzánk szokjanak, minden dolgunkat lássák, tudják stb. elég ha azok tudják, kik Moderatorok.“ Végül e cikkben elkerülhetetlenül szükségesnek nyilatkoztatja kézikönyvek készíttetését.

A II-dik cikk szól „A szükségesebb tudományokról különösen.“

Midőn a szükségesebb tudományokról szól, nem azért distinguálja így a többitől, mintha ezek nélkül ellehetne az ember; hanem azért mert nincs elég professor minden tudományra. Kijelöli tehát azokat, melyeket okvetetlenül professoroknak kell tanítani, míg a többieket praesesesek is taníthatják. Ilyen szükségesebb tudományok: a) Theologia dogmatica; b) Physica, melynek szükségességét különösen kiemeli, elárulván ezzel is szakja iránt való vonzalmát s becsülését. c) Jus Naturae. d) Historia universalis. Végül e terv véghez vitele érdekében ajánlja, hogy a hazai történet a litteraturae professorra bizassék.

A III-dik cikkben „Az Urfiak és Nemesek Praeceptoriról“ szól.

Az urfiak és nemesek neveltetésére nagy figyelmet kíván fordíttatni, mivel mind a hazának, mind az egyháznak ezek közül lehet vární oszlopokat. E végett óhajtana, hogy midőn urfiak, vagy jó nemes ember gyermekinek adnak tanítót, a professorok közmegegyezésével tegyék, sőt határozottassék meg, hogy a ki latin nyelvben, földrajzban és számtanban nem jártas, ilyen praep-torságot ne nyerhessen.

A IV-dik cikkből, mely a professoroknak különös tisztiról szól, kiemelésre méltó a 2-ik pont s a 4-iknek utolsó része. A 2-ik pont alatt a litteraturae professor kötelességévé kívánja tenni az osztályokra való felügyeletet. „Mert egy rozsaszabb szokás nem volt, mint az a' közös gondviselés a' classisokra. Minden barbariesnek kiváltképen való kut-feje az, melyet könnyű volna megmutatni. . . . Egy Embernek directioja alat jobban foly akármely dolog-is mint különböző itéletű és szája-izű Embereknek gondviselése alat.“ Ha nem volna alkalmas a litteraturae professor, másra is lehetne ruházni e felügyeletet szükségből. Kézikönyvek nyomtatását szükségesnek tartja, mint különben is a nyomda felügyelője.

A 4-dik pont szerint kötelességévé tenné minden professornak, hogy gyakran vizsgálják meg a Collegiumot esténként és nappal is, hogy a deákokat magántanulásra serkentsék.

Íme a dr. Pataki Sámuel véleményének rövid kivonata, melynek az ád különös érdekét, hogy a „litteraria Commissio“ legtöbb részét elfogadta.

Nem kisebb jelentőségű vélemény Kovács József enyedi tanáré, mely latin nyelven, 7 4-edretű levelen, magában foglalja az alsó és felső oktatás tervét. Elöl általános rövid megjegyzések vannak arról, hogy mit kell fölébreszteni a tanulóban, minő bánásmódban részesítse a tanító tanítványát s hogy inkább az értelem, mint az emlékező tehetség fejlesztésére kell fordítani figyelmet. Ezután rendre veszi az osztályokat, elkezdve az ABC-seken föl az Oratoriáig. Később a priváttanítókról s végül a felsőbb tudományok tanításáról szól. 10—14 pontban foglalja össze, a miket egy-egy osztály tantárgyairól s ezek tanításmódjáról mond.

Kovács J. véleménye szerint nem engedhető meg, hogy a tanító és tanítvány összes fáradtsága és szorgalma, tiz vagy még több éven is át az egyetlen latin nyelv tanulmányozására fordíttassék.

A tanítónak kötelessége kitanulni először is a tanítványok lelkét, tehetségeit, hajlamait stb., hogy annál könnyebben hajlíthassa az egyeseket, hogy ezek hajlamát a tisztesség felé irányozza, tétlenségöket munkálkodásra ébreszse; mindenik tudomány előadásába okosan vegyítse a hasznost a kellemessel. Tartózkodjék az erőltetéstől, kegyetlen eszközöktől, veszsztől, durva fegyelmestől, a míg a tanítványok serkentésére és javítására a tisztességesebb eszközök elegendők, mivel amazok a tanulástól való elidegenülést vonják magok után. Büntesse a hibát, de oly mérséklettel és eszélyességgel, hogy a gyermek ismerje meg hibás voltát, s ne higgye, hogy a tanító inkább szenvedélyét követi, mintsem a hibáért haragszik. Szeresse a tanítványait, hogy kellemmel és kedvesen tanítsa a tudományokat nekik, s hogy emezek viszont őt szerethessék, kerülje pedig a mogorvaságot, melyből a tanítványok azt következtetik, hogy vagy ők vagy az eléadott tudományok nem tetszenek a tanítónak. Ne gyötörje nagyon a gyakorlatlanok emlékezetét. Súlyos az emlékezet munkája, ha nem segíti az ismeret és ítélet, melyet még a legmunkásabbak sem bírnak el feltűnő unalom nélkül.

A betűk tanítására az írva olvastatás módszerét ajánlja, miut a kolozsváriak közül Bodoki.

A kegyesség, erény, igazságszeretet, őszinteség, előzékenység, szolgálatkészség, szerénység minden osztályban táplálandó, gyarapítandó.

Minden osztálytól megkívánja a szép éneket, a rhetoroktól kezdve a harmoniát; a szépirást, az írásbeli dolgozatok bemutatását vizsgálatokon. Órarendet kíván s az egységes tanítási rendszer megvalósíthatásához kézikönyvek nyomtatását.

A felsőbb tudományokst Kovács is 3 osztályban tanítaná. A gyakori kikérdezést röviden, de hathatósan ajánlja s végül sokat vár a magántanulástól.

Ez az a vélemény, melyre a kolozsváriakéval együtt mind untalan hivatkozás van a „litteraria Commissio“ jkvében, hogy e szerint kell az összeöntött munkálatot szövegezni.

Szólanunk kell még a Bodoki József latin nyelven írott 4 ivnyi véleményéről. Én ugyanis hajlandó vagyok azt hinni, hogy ezt Bodoki József litteraturae professor írta. Erre ösztönöz az, hogy neki, mint a latin nyelv tanárának hivatása s kötelessége volt mód-szert kidolgozni a latin nyelv tanításához;¹⁾ továbbá, hogy egy pár helyt egyes személyben ír, s végül sajátkezüleg ennyit ír alá: Scripta Claudiopoli Anno 1768.

Egyébiránt egészen módszertani értekezés ez, melyben azt hangsúlyozza a szerző, hogy a ki nyelveket tud, még nem tudós, csak eszköze van a tudomány utjának földerítésére. Boldogoknak nevezi a görögöket, kiknek nyelvén a Múzsák megszólaltak, s kik e nyelvet anyatejökkel szívták be, míg nekünk a tanulásra nézve legalkalmasabb időnket kell csak a nyelv megtanulására fordítani. Ez a körülmény sok embert arra a gondolatra vitt, hogy vagy az egész nyelvtanulást elvetendőnek nyilatkoztassa, vagy a könnyebb tanulásmód iránt adjon tanácsokat.

Azon nyelvek közül, melyeket meg kell tanulni annak, a ki igazi tudósságra törekszik, méltán foglalja el az első helyet a latin. Ez Italia egyik szögletéből a római fegyverekkel a gyarmatokba hatolt s az egész ismert világon elterjedett. Igaz, hogy a népvándorlás sárba tiporta s a barátok sötét zárdáiba szorította, hol kivetkőzött eredeti szépségéből, de később a legkitünőbb férfiak vetélkedtek e nyelv régi díszének helyreállításán. Sikerült is ez, és mintegy 200 év óta mindazok dicsérik a latin nyelvet, kik nem nyilvános ellenségei a tudománynak.

Meg kell ugyan vallani mindenesetre, hogy bármely nyelven elé lehet adni azokat, a mik a boldog életre s bölcseségre tartoznak; de mivel bizonyos idő óta ez az a pohár, melyből minden tudományokat élveznek, kivált minálunk: önként következik, hogy tudósok közé nem számíthatja magát, a ki csak közepesen bírja a latin nyelvet.

A latin nyelv tanulásának szükségessége szülte az ugyanennek tanulására és tanítására vonatkozó végtelen nagyszámú módszereket. A vélemények ily nagy különfélesége közepette nem csuda, ha paradoxonok fordultak elé. Mormius és Schenkelius pld. azt hirdetik, hogy a latin nyelvet hat hónap alatt meg lehet tanulni.

¹⁾ 57—1769. főconsist. sz.

Ezután áttér szerzőnk Faber tanmódszerének ismertetésére. E szerint Faber 10 éves gyermekét 4 év alatt annyira kiművelte a görög és latin nyelvben, hogy ez tudományos férfiakkal is tudott vitatkozni. — Nincs terünk Faber eljárásának előadásába bocsátkozni, csak annyit jegyzünk meg, hogy szerzőnk helyesli ugyan e módszert, de közintézetben kivihetetlennek tartja. Faber tanítása sikeres lehetett, mert atya volt, ki komolyan és egész lélekkel végzett mindent. Egyedül tanított s egyre fordítá minden igyekezetét.

Végül, miután tiltakozik a lelketlen grammatizálás és az ellen, hogy az eszköz, mely által a nyelv megtanulása előmozdítatik, nehezebb legyen, mint maga a nyelv, s ezzel szemben elfogadja Erasmus álláspontját, mely szerint a „Grammatica, ámbár méltóságra nézve más tudományoknál hátrább áll, de nem kevésbé szükséges“, hozzá fog az életbeléptetendő „Methodus docendi“ összeállításához. Ez az a rész, melyet a „litteraria Commissio“ egész terjedelmében bevett egységesített munkálatába.

Szathmári Károly, a Bethlen főtanoda történetében kivonatolta s méltatta e módszertani részt, nekem csak eredetét kelle kimutatnom.

E munkálatok alapján jött létre az erdélyi ref. collegiumokra nézve első, általánosan kötelező tanulmányi rendszer. Büszkék lehetünk mind az előkészületre, mind az egységesített munkálatra, mert mindenik a kor színvonalán állott. Megmutatta a reformatus elem, hogy az előhaladás eszméjét tűzte zászlójára s e zászlóhoz hű marad mind végig. Történtek kisebbrendű intézkedések előbb is a tanügy javítására, de ilyen még nem volt Erdélyben. Legalább Borosnyai N. Zsigmond n.-enyedi tanár azzal vezet be véleményét, hogy ilyen általánosan kötelező „Docendi et discendi Methodus“ tudta szerint nem volt előbb.

A „litteraria Commissio“ jkve s Bodoki Józsefnek egy későbbi levele szerint csak egy tárgy fölött volt hosszabb s élesebb vita. Ugyanis Ajtai szerint a rhetorica megelőzte a poeticat, a kolozsváriak, illetőleg Bodoki a poeticat akarták előbb tenni. Bodoki szerint Ajtai erőszakolása következtében tétetett a Methodusban előbb a rhetorica.

Ránk, kolozsváriakra nézve érdekes tudni, hogy a „litteraria Commissio“ Bodokira bizta a közös munkálat szövegezését, ki a Commissio jkve s a mellékelt vélemények alapján, már 1769. szept. 23-ára összeállítva küldé el gróf Bethlen Pál elnökhöz.¹⁾ U. a. év nov. 26-án benyújtatván a főconsistoriumnak, decz. 8-án egyhangulag elfogadtatott. A főconsistorium 1770. jul. 8-án²⁾ bocsátotta

¹⁾ 174—769. főconsist. sz.

²⁾ 83—770. főconsist. sz.

ki a collegiumokhoz, hogy szept. 1-én felolvassák s hozzá alkalmazkodjanak. Előbb ki akarták nyomtatni, de egyrészt Szathmári Pap Mihály véleménye,¹⁾ másrészt talán a közérzület következtében abban hagyták. Attól tartottak ugyanis, hogy külföldre is kiviszik, a katolikusok is inkább észrevehetik s ellenségeskedést kezdhetnek.

A főconsistorium nagyon komolyan foglalkozott a Methodusnak mind valóságos életbeléptetésével, mind javításával. Erre mutat 1771. apr. 21-ről kelet rendelete,²⁾ mely szerint observatit kér mind a 3 collegiumtól a Methodus iránt. 1773-ban figyelmezteti a kolozsvári tanárokat, hogy már 2 évről nem küldöttek jelentést tanításuk menetéről. 1774. szept. 11-én³⁾ már megjegyzéseket tesz az enyedi és kolozsvári tanárok jelentéseire s részletesen kiönteti, hogy az egyes tanárok miben tértek el a „Docendi Methodustól.” Igy pld. a kolozsvári professorok tanítására vonatkozólag a Curatorokhoz intézett leiratában így szól:⁴⁾

Tiszteletes Theologiae Professor Szathmári uram tanítása rendít a mi illeti: örömmel szemlélte a Supr. Cons., hogy a kiadott Methodus szerint a Dogmatico Elenchtika Theologiat, Catechetica Theologiat, Concionandi Methodust szorgalmatosan eltanította, azokban a tanuló ifjúságot, mind a predikáltatás által, mind a disputatiók és más revocatiók által gyakorolta; de ellenben sajnálva tapasztalta azon tanítása rendjéből, hogy az Ecclesiastica Historiát, mely a Methodusban szorosra praescribáltatott elmulatta; ugy a Moralis Theológiát csak a Moralis predikაციók alkalmával illustralta, holott a Methodusban nevezetesen praescribáltatik, hogy a Moralis Theológiát is, mint a theologia facultasnak többi részeit különös órákon tanítsa, sőt a két első esztendő alatt a dél-esti órán egyenesen csak a Moralis Theológiának és Concionandi Methodusnak tanítására vannak kiszabva. Szükség lesz azért, hogy a következő esztendőkben a nevezett T. Theologiae Prof. maga tanítását ugy alkalmaztassa, hogy a praescribált 4 esztendő lefolyása alatt a többek között az Ecclesiastica Historiát is, a Moralis Theológiát pedig nem csak per modum illustratinis a predikაციók alkalmatosságával, hanem ex Cathedra a kirendelt órákon és kivált ezen két facultást, minthogy az elmúlt esztendőkben elmaradtanak, egyebek előtt eltanítsa.

Tiszteletes Philosophiae Professor Pataki uram tanítása anynyiban találtatott az ordinatiókkal egészen meg nem egyezőnek, a mennyiben a Practica Philosophiából a Politicát, a Metaphysica

¹⁾ Sz. P. M. levele 57—1769. egyhk. lt. sz. a.

²⁾ 15—771. főcons. sz.

³⁾ 90—1774. főconsist. sz.

⁴⁾ 90—1775. főconsist. sz.

nak utolsóbb részeit, a Naturalis Philosophiat, Experimentalis Physicát és az applicata Mathesist a praescribált három esztendőök alatt el nem végezte, mindazonáltal az előhozott okai a Tiszt. Professornak, melyek miatt mindezeket el nem végezhetette, méltó consideratioba vétetvén, reméli a Supr. Cons., hogy a most allegált akadályok ezután nem lévén, úgy igyekezik maga tanítását, a Supr. Consist. előtt tudva lévő szorgalmatossága szerint folytatni, hogy az által mind a tanuló ifjuság épületének, mind a kiadott rendeléseknek tökéletesen elég tétessék. Minthogy pedig a Politicáról azt írja, hogy azt szerette volna ugyan tanítani, de bizonyos okokra nézve nem cselekedte, ne terheltessenek a Mltgs Urak a nevezett Tiszt. Professort ez iránt úgy invialui, hogy ha azon okai tovább maga előtt nem állának, a következő Cursusában a Practica Philosophianak több részei között a Politicát is tanítani el ne mulassa, hogy ha pedig mégis valami scrupulusa lenne az iránt, hogy mi legyen, a Consistoriumot informálja. Ugyanis valamely nagy hasznára szolgál kivált a külső állapotra menendő ifjúságnak ha a Politicának némely principiumait az oskolában bé veheti, szintén olyan nagy kár annak tanításának elmulatása.

Tiszteletes Philologiae Professor Bodoki Uram tanítása rendjiből a tetszik ki, hogy kiváltképpen volt foglalatos a Deák, Görög és Sido Nyelveknek tanításában úgy, hogy az Universalis Historiából is tanított, de mennyire ment benne? és hogy a Romai és Sido Antiquitasokat tanította-e vagy nem? az meg nem tetszik. Hogy pedig a Görög antiquitasokat elő sem vehette a miatt, hogy a nyelvek tanításával elfoglaltatott allegaltatik tapasztalváu azért a Supr. Consistorium, hogy a praescribált 3 esztendőket nagyobb részint csak a nyelvekkel töltvén el a Tiszteletes Professor a többieknek tanítását el mulatta, a Mlts urak a Tiszt. Professornak inponalni ne terheltessenek, hogy legelőbb is azoknak a miket eddig elmulatott tanításához fogván, úgy igyekezzék a következő 3 esztendőök alatt tanítása rendjít folytatni, hogy az alatt az idő alatt, mindazokat, a mellyek a Docendi Methodusban kötelességiben tétettek el tanítsa és a nyelvek tanítására annyi időt szabjon, hogy egyebek el ne maradjanak. Tanítása rendjít pedig a midőn a Supr. Consistoriumnak submittalja, úgy készítse, hogy mindenik facultast azok közül, a melyek a Methodusban praescribáltattak feltégye, és specificálja azok közül melyiket tanította, melyiket végezte, melyiket nem? és ha nem mi okból és mi akadály volt? annál könnyebben végezheti pedig a kirendelt idő alatt maga cursusát a nevezett Tiszt. Professor, hogy a Patriae Historiának tanításában (a mely könnyebbsége más Philologiae professornak nincsen) a Juris professor által segiltetik.

A Juris Professor Csomós Institutioi a Supr. Consist. céljával és a kiadott Normával megegyezőöknek találtattanak, azon

kivül, hogy a Patriae Historiat Jus Civile a három esztendőök alatt el nem végezte. Reméli mindazonáltal a Supr. Consist., hogy a következő Cursusában úgy fogja tanítása rendjét igazgatni, hogy a Docendi Methodusnak abban a részben is a mi most elmaradt tökéletesen elég tétessék.

Jónak találta pedig a Supr. Cons. a tanítások rendjei be- küldésében olyan módot tartatni, hogy ennek utána minden iskolai esztendőnek a végén mindenik Tiszt. Professor urtól, a mit azon esztendőök által a magát illető facultasokból tanított, remonstratioját bé küldje; a három esztendő mulva pedig, mely idő alatti egész cursusát mindenik Tiszt. Professornak az egy Theologiae Professoron kívül el kelletik végezni, a Theol. Prof. pedig 4 esztendőök eltélésivel generalis relatiót küldjenek. Recapitulálván ezen utolsó generalis relatiojokban mindazokat, a mikről előbb esztendőnként a rendes remonstratiojokat meg tették volt, hogy az esztendőnként be küldendő remonstratióból mindenik Tiszt. Professornak serénysege, a végsőből pedig, tanítása Cursusát a Docendi Methodusban praescribalt idő alatt miként végezte, nyilván kitészhessék.¹⁾

Enyeden egy ideig szünetelt a görög nyelv tanítása; a főconsistorium azonnal elrendelé annak szorgalmas tanítását.²⁾ 1777-ben sürgeti a kolozsváriakat, hogy 1776—1777-ről küldjék be jelentéseiket s a 3 évi cursusról is tegyenek jelentést.³⁾ 1780-ban Bodoki József leveléből látjuk, hogy br. Bánffy György a kolozsvári collegium ujonnan kiaevezett főgondnoka utasította őt a Norma docendi szoros megtartására,⁴⁾ megkövetelvén, hogy ennek rendelése szerint a rhetoricat előbb tanítsa, mint a poesist. Bodoki azzal védi magát a főconsistorium előtt, hogy ez a felfordult praxis Ajtai A. Mihály uram kedvéért tétetetta „Docendi Methodusba.“ Ő ellene volt M.-Vásárhelyt is, most is ellene van, mert természetellenesnek tartja s kéri, hogy hagyassék meg Kolozsvárt a mostani gyakorlat. A főconsistorium azonban nem adta meg az engedélyt, azon indokot hozván fel, hogy a syntactica és rhetorica classisokban koll a deákság valódi fundamentomának megvettetni s e két osztályt egymástól elválasztani nem lehet.

Ily pontos és szigorú felügyelet és fegyelem gyakorlása által sikerült az erdélyi reformátusok tanügyét egyöntetűvé tenni.⁵⁾

¹⁾ U. e. sz. alatt vannak reflexiók a többi collegiumok tanítási rendjéről is. Továbbá egybefoglalva, jegyzőkönyvi alakban az 1774—75. évre vonatkozó reflexiók. (Ez évben tehát már adtak be évi jelentéseket). A collegiumi és egyhker. levthan a későbbi évekről több adat van e tárgyra vonatkozólag.

²⁾ 73—1775. főconsist. sz.

³⁾ 3—1777. coll. lt.

⁴⁾ 118—780. főconsist. sz.

⁵⁾ A hetenkénti órarendet lásd a Függelékben.

A tömörülés jökor történt, mert az eddigieknél még hatalmasabb csapások voltak készülöben a prot. autonomia ellen II. József idejében. A tűzpróbát kiállta rendszerünk.

Es most térjünk át iskolánk vagyongezelési módjának elbeszélésére.

II.

Vagyongezelés.

A kolozsvári ref. eklésia és collegium majd minden alapítványai közösek valának s részint a fejedelmek által adományozott, részint jóltévek által végrendelet útján hagyott s végül a két testület saját pénzével zálogosított vagy vásárolt fekvő jószágokból állottak.

Ezen közös alapítványokat a két fél előjáróinak egyező akaratára s rendelkezése szerint administrálták. Az ezekből bevett jövedelmeket csak a szükséghez képest adták ki, a mint egyik vagy másik fél szükségeinek pótlására megkivántatott, de minden egymás között megállapított szabály nélkül.

Ezen administrationnak és jövedelmek kiszolgáltatásának módja eleintén nem talált elháríthatatlan akadályokra; később azonban, midőn a collegium gyarapodásával ennek szükségei megsaporodtak, több ízben fordultak elé egymás elleni panaszok.

Az így támadott egyenetlenségek elhárítására küldetett ki egy commissio 1720-ban s ez a két fél között egy complanatiot állított össze szept. 2-án, melyet a főconsistorium is megerősített. E complanatio szerint arra kötelezte magát az eklésia, hogy a collegiumot az ott megnevezett alapítványoknak mindennemű jövedelmeiben oly részesnek ismeri, hogy azokból mindeneket közönséges szükségre fordít s az eklésia és collegium salaristái (tisztviselői) között a b. e. fejedelmek s patronusok által meghatározott fizetések szerint szétosztja. A mi fennmarad, az eklésia és collegium parochiális házaik építésére s egyéb javaira minden megkülönböztetés nélkül fordíttassék.

Azonban ezen complanatio sem biztosította az állandó egyetértést. Idők folytán újabb szükségek merültek föl, de a jövedelem nem gyarapodott a pénztárnokok gondatlansága, a jószágfelügyelők rossz gazdálkodása s a számoltatás elhanyagolása miatt. A vagyongyek ziláltsága 1778-ban már egész teljességében kitűnt. A főconsistorium rendet akarván létrehozni, megbizta a két testület főgondnokait, hogy belátásuk szerint intézkedjenek a gazdasági és pénzügyekben. Azonban ezek a számoltatást csak a collegium pénztárnokával szemben ejthették meg, az eklésiáé nem lévén készen. Ez még kisszerű baj vala. Sokkal nagyobb s a rendetlenséget.

fegyelmetlenséget még inkább kitüntető dolog volt az, hogy midőn a főgondnokok, fölhatalmazásuk alapján, instructióval ellátott jószágigazgatót neveztek ki, a consistorium ezt letette s helyébe egy vesztegető embert tett. Ekkor szabad gazdálkodás kezdődött a papok minden számítás nélkül költöttek s a főgondnokok iránt tanusított goromba eljárásukkal kényszeríték ezeket, hogy a főconsistorium előtt panaszt emeljenek s tisztokról lemondjanak.

Pld. megrendelé a főcons., hogy a kolozsvári eklésia domesticus curatorai engedjék meg Márgai Ferencznek, mint collegiumi pénztárnoknak, az eklésia jövedelmeit megtekinteni. Nem bizalmatlan-ságból kívánja ezt a főcons. hanem azért, hogy ha lehet több jövedelmet eszközölgjön. Az eklésia azonban csak hosszas vonogatás után engedte megs már akkor, midőn Márgai, a kitűnő pénztárnok, megútván a sok hiába való, kárbaveszett fáradozásait: lemondott.

Az eklésiával azonban nemcsak ekkor, hanem később is sok baj volt. A főconsistorium hiában kérte a kegyes alapítványokról szóló évi jelentéseket, mindig elhanyagolta az eklésia.¹⁾ Igy 1779-ben br. Kemény Simon főgondnok jelenti, hogy a kegyes alapítványok számadásainak előkészítésére maga jelent meg Kolozsvártt, de csak a collegium privatus és az eklésiával közös alapítványok számadását találta rendben.²⁾

Ilyen természetű egyenetlenségek miatt a helyzet tűrhetetlenné vált s a főconsistorium 1796. decz. 11-én egy bizottságot nevezett ki a kolozsvári eklésia és collegium alapítványainak s ezek kezelési módjának megvizsgálására, fölszólítván egyuttal azon kérdés megfejtésére is, hogy az említett két testület közös alapítványainak egyesítéséből valamelyik félnek nem következett-e rövidsége, ha igen, mi módon lehetne azon segíteni, vagy jobb volna-e ezen alapítványokat külön választani?

Nagy feladat volt ez, mert 1720. óta sok alapító levél elveszett, a mi megvolt rendezetlen vala s legtöbb esetben a szokásos gyakorlatra kelle támaszkodni.

E bizottság tagjai valának: gr. malomvizi Kendeffi János mint elnök, Weszprémi István algondnok, prof. Méhes György, tiszt. id. Incze Sámuel, s Kolozsvár egyik szolgabirája Ferenczi Mózes.

Az első ülést e bizottság 1797. jun. 2-án tartotta, melyben megállapította, hogy addig nem hajthatja végre feladatát derekasan míg az eklésia levéltára nem rendeztetik, s elhatározta a főconsistorium közbelépését venni igénybe a rendeztetésre vonatkozólag. Meg is tette e részben fölterjesztését; de a válasz vételeg megbizta prof. Méhes Györgyöt, Incze Sámuel s Ferenczi

¹⁾ 54—771. főconsist. sz.

²⁾ 114—779. főconsist. sz.

Mózeset, hogy az eklésia ládájában megtalálható, közös alapítványokra vonatkozó leveleket szedjék össze s mutassák be a Commissionának.

Az eklésia és collegium különös alapítványainak összeállítására is Méhes György neveztetett ki. Ő megfelelt mindkét feladatnak, pedig az 1798. jan. 2. és 3-dik napján tartott ülésig még nem volt rendezve az eklésiai levéltár s újra a főconsist. parancsát kellett kieszközölni a rendeztetésre. — 1798. jan. 9-én mutatta be Méhes György a collegiumnak különös s az eklésiával közös alapítványait magában foglaló jegyzéket. Az erre vonatkozó határozatok közül érdekes megjegyezni, mint korjellemzőt a következőt:

A kamathátrálékok fölhajtására nem csak a pénztárnok figyelmét kívánják fölhívni, hanem rendelést kívánnak tétetni a főconsist. által az iránt, hogy kiki az alumnus deákok közül maga is járjon utána azon kamat felhajtásának, mely neki van rendelve beneficiumul. A szünidők alatt megtehetik tanulásuk megzavarása nélkül.

A Méhes által készített tervet, mely szerint az osztozást meg kellett volna ejteni s melyet az eklésia gyűlése elé terjesztettek: emez nem fogadá el; sőt lényeges változtatásokat akart tenni, a mennyiben némely fontosabb tételnél azt tüntette ki, hogy csak jóakarattól és atyafiságos szeretetből hajlandó a collegiumnak a felerészt átengedni. Ez kényszeríté a collegium részéről Méhest annak kinyilatkoztatására, hogy nem az eklésia tetszése, hanem a collegium joga alapján kívánja az osztozást megejteni, valamint e miatt kellett az osztozási terv többi pontjait is bővebben megvilágítani. E felvilágosítás legtöbb pontnál a körül forog, hogy az eklésia gyűlése a kötvényekben eléforduló „eklésia háza,“ „eklésia birtoka“ kitételekre támaszkodva, minden ilyen oklevéllel megjelölt birtokot magáénak tartott. Meg kellett hát magyarázni az eklésia képviselőinek, hogy e kitételek a közös birtokokra nézve egy morális personat fejeznek ki, s mivel az eklésia ugy tekintetett, mint egy anya, melynek kebelében volt a collegium, ez utóbbinak neve nem tétetett ki. A collegium képviselője bebizonyította az ajtoni jószágra vonatkozólag, Csepregi Mihálynak 1666-ban, szept. 9-én kelt obligatoriájából, hogy Loránti Zsuzsánna fejedelem-asszony különösen a collegiumnak adta, 1000 frtos alapítványa felerésznének fejében. Az egész jószág egy részét tehát mint tulajdonos bírja, a többit osztás alá bocsátja. Kétségtelenné tette továbbá azt, hogy a kötelendi s fejrődi jószágok szerzése is a közös alaphól történt (1681. szept. 30. és 1694. aug. 30.) Ezeknek közös voltát tanúsítja az 1720-diki complanatio is, melyben közöseknek vannak feltüntetve.

A Lábasházat is magáénak jelzé az eklésia. de bebizonyítatott, hogy annak egyik részét 1655-ben, másikat 1721-ben sze-

rezték, és pedig az utóbbit Béli Kelemtől 700 m. frton, mely összeg a közös fundusból fizettetelt ki. E bizonyítékot Méhes a pénztárnok számadási naplójából meríté, mely 1699-ben kezdődik s melynek 1723. és 1749-diki tételeire támaszkodott, állítván, hogy az épület másik része is közös fundusból vásároltatott, mivel az eklésia nem türte volna el a fundusok összezavarását, ha biztosan tudja, hogy a másik részt a maga külön alapjából vette.

A cameraticum beneficium 2 részre osztása ellen nem tett kifogást az eklésia

A harangok jövedelme 1720 óta megoszlott a két testület között. A collegium most lemond e jövedelemről, csak az új harangok öntésére 1791-ben kiadott 400 m. frtját s ennek kamatjait kéri vissza, kikötvén egyuttal azt is, hogy a professorok s hozzájuk tartozók, továbbá deákok s tanulók számára ingyen harangozzanak haláluk esetén.

A végleges egyezség annál is inkább így jött létre, mert időközben 1798. aug. 31-én a nagy égés alkalmával elolvadtak az új harangok és a 400 frt megtérítése elmaradt. Ezzel szemben kiköttett, hogy a deákok tartoznak a papok, curatorok, egyházfiak, harangozóknak, ispotálybeli szegényeknek, az eddigi szokás szerint az utolsó temetési tisztességet ingyen megtenni.

A fölmutatott documentumok szerint a dézmának $\frac{2}{3}$ része illetvén a collegiumot, így kellett volna létrejönni az egyezségnek, de 2 egyenlő részre osztatott, az urvacsorára előre vétetvén ki a kő ösből 30 véka tisztabúza, 30 veder bor.

Az eklésia nem akará részeltetni a collegiumot az apahidi felső- és alsó-fülei, feleki és fejrői részjósátságok, valamint a Hidkapu előtti malom kiváltásából befolyt összegből sem, még pedig azon czímen, hogy az illető szerződések 1751-ben az eklésia nevében köttettek; de Méhes bebizonyítá az eklésia jegyzőkönyvének — mely fájdalom ma már nem létezik — 184—186. lapjáról, hogy az eklésia részesnek ismerte el e pénzekben a collegiumot. Az 1720-diki complanatio közöseknek ismerte el ezeket; ezt bizonyítja az eklésia által 1675-ben kiállított elismervény is, mely szerint „prof. Pataki István uramtól, ugymint a collegium egyik professorától Aszszonyfálnak és a két Fülének kiváltására vett fel 1750 frtkat.“

„Parochialis ház“ nevezet alatt szerette volna a szt. eklésia mind a két testület házait, sőt a sütőházakat is magáévá tenni. De ez is másként ütött ki: mert Méhesnek sikerült megértetni az eklésiával, hogy a közgyakorlat szerint még a collegium házait is parochialis házaknak nevezék s ebből nem lehet az eklésia tulajdonosi jogát következtetni. S míg egyfelől a lakóházakra nézve megegyeztek, másfelől bebizonyítottatott, hogy a sütőházakhoz csak

a collegiumnak van ugyan joga; de a collegium kész volt ebben is osztozni, ha az eklésia a vámkenyerek helyett meghatározott számú véka buzát ad.

A typographia volt még hátra csupán, de ennek ügye sokkal bonyolultabb vala, semhogy a többivel egyszerre elintézhették volna s így függőben maradt, hogy 60 évnél tovább tartó vitákra, egyezkedésekre, rengeteg irogatásra adjon alkalmat.

A fennebbiek alapján hosszú harc után jött létre 1800-ban kisaszszony havának 8-dik napján a végleges egyezés, melyben határozottan ki van fejezve, hogy melyik félt mi illeti. Aláírták s pecsétjükkel megrősíték: Felső-Szálláspataki Kenderesi Mihály, mint a főcons. által az osztályra kiküldött biztos. Az egyház részéről: Tordai Sámuel, kolozsvári pap és dom. curator; Szathmári P. Zsigmond, dom. curator és Kolozsvár városa királybirája; Deáky F. János, d. curator és kolozsvári pap; ifj. Ince Sámuel, kolozsvári pap; Ince Mihály, orvos dr. és prof.; Kolozsvári Kis Sámuel, városi fiscalis procurator.

A collegium részéről: Szathmári P. Mihály, theol. prof.; Méhes György, philos. és mathes. prof.; S. Pataki Mózes, natur. historiat, geographiát és német nyelvet tanító prof.; Almási Biró Ferencz, törvényeket és haza történiáját tanító prof.; Szilágyi Ferencz, philologiae prof.; Szathmári Pap Zsigmond historiae eccl. és statist. prof.; Was Pál, consistor személy.

A főconsistorium 1800. október 6-án erősíté meg gr. Teleki Lajos aláírásával. ¹⁾

Ez egyezés megszűnteté a két testület közötti viszályokat. Ezután mindkét fél biztosabbnak érzé magát sajátjában, könnyebben jövedelmezteté s gyarapítá vagyonát. De hogy mily szerencsével gazdálkodtak külön-külön, az már a XIX. száz év történetébe esik s most lássuk a XVIII. száz évi tanárválasztást.

III.

Tanárválasztás és marasztás.

A múlt száz év tanárválasztási eljárásában az a legfeltűnőbb, hogy a kijelölést a primariusok, togatusok gyakorolták. Ehhez járultak az illető collegium professorai együttesen, vagy külön-külön. a gondnokok pedig rendszeren külön terjesztették föl véleményüket a főconsistoriumhoz. Lássunk egy pár példát ennek igazolására.

1758-ban meghalt Csepregi Turkovics Ferencz s ekkor Verestói György lépéven helyébe a theologiai tudományok tanítására.

¹⁾ A kolozsvári ref. eklésia ltrában levő eredetiről.

a philosophiai tanszék maradt üresen. Ennek betöltése következőleg folyt le :

1758. okt. 2-án megtartották a candidationális gyűlést az ifjuság részéről, mely következőkép ütött ki :

Incze István, marosvásárhelyi prof. kapott	30	szavazatot,
Incze Mihály	33	”
Ormányi Márton	14	”
Pataki Sámuel	2	”
Deáki Sámuel	1	”
Losonezi Gábor	1	”

Összesen: 81 szavazatot.

A professorok s tisztviselők okt. 4-ről kelt leveleik kíséretében terjeszték föl e candidatiót,¹⁾ kérvén egyuttal a főconsistoriumot hogy első sorban Incze Istvánt fogadja el, vagy ha ez nem lehetséges Incze Mihályra adja szavazatát.

De ugyanazon napról keltezve br. Wesselényi Ferencz főgondnok is irt levelet a főconsistoriumhoz, azt véleményezvén, hogy jobb lesz, ha Incze István Marosvásárhelytt marad s Kolozsvárra Ormányi Márton, szigeti prof. választatik.

Végül a kolozsvári collegium primariusainak neve alatt is került egy datum nélküli levél a főconsistorium elé, melyben jelzik az illetők, hogy a megejtett candidatio erőszakolva hajtattott végre, a mennyiben igen sokan azok közül, kik Incze Mihályra szavaztak, büntetéstől való félelemből tették, s kéri a fősistoriumot, hogy ne döntsön Incze Mihály javára.

Ezek felolvasása után élénk vita támadott a főconsistoriumban s végre a következő határozat mondatott ki:

Habár ki is derült a főcons. előtt, hogy a minapi candidatio nem azon törvények szerint történt, melyeket ily körülmények között szoktak alkalmazni s megtehetné a főcons., hogy .ex Suprema sua autoritate praescindálván az következhető bajoskodástól ez uttal is a tudva lévő Vacantiara Professort denominálna. de hogy ebben az ifjuságnak szomorítása eltávoztassék s kglmek között a szép harmonia ezután is observáltassék 3 subjectumot specificál t. i. Szigeti Gy. Sámuel, Losonezi Gábort és Pataki Sámuel. Egyuttal rendeli, hogy a curatorok jelenlétében új candidatiót ejtessenek meg a professorok, magok is lelkiismeretesen szavazzanak, az ifjusággal hasonlókép szavaztassanak s az eredményt minél hamarabb jelentsek.

1758. decz. 10-dikén már jelentést tesznek br. Wesselényi Ferencz és br. Korda György főgondnokok²⁾ a novemb 25-ikén

¹⁾ 16—1758. főcons. sz.

²⁾ 25—1758. főcons. sz.

ismételten megejtett candidatióról. U. ekkor Verestói Gy., Huszti György és Csomós Mihály professorok is jelentik, hogy a candidatio alkalmával beadott szavazatokból

Pataki Sámuel nyert	77 szavazatot,
Losonczy Gábor	55 „
Szigeti Gy. Sámuel	2 „

A fölterjesztők egyhangulag Pataki Sámuel ajánlák. Erre a főconsistorium maga is Patakihoz járult szavazatával s őt megerősívéen, a collegium előjáróit utasította, hogy a külföldön időző Patakit hívja haza tanszékének elfoglalására.

Többi collegiumainkban is beleszólhatott a felnőtt ifjúság a tanárválasztásba. Így pld. 1756. márcz. 25-ikén a főconsistorium a marosvásárhelyi ifjúság kérésére hajolva, megváltoztatja előbbi határozatát s Incze Istvánt átteszi a theologia tanítására, helyére pedig az académián időző Benkő Mihályt jelöli ki.

Nagy-Enyeden 1767-ben Töke István nyugalomba lépven, a főconsistorok Kovács József udvarhelyi tanárt akarták helyébe tenni, de mivel nem voltak tisztában sem az udvarhelyi, sem az enyedi ifjúság hangulata felől, csak a következő kikötés mellett adtak engedélyt a candidatióra: „A candidatio ugyan modo solito megengedettik ea tamen expressa lege, hogy Tiszt. Kovács Józset uram egy vagy más factiók miatt ki ne maradjon.“¹⁾

Ezek mellett azt is látjuk, hogy a főconsistorium megunta az ifjúság beavatkozását s némelykor korlátok közé is szorította. Pld. Huszti Körösi József udvarhelyi tanár halála után, midőn az algondnokok zúgolódó fölterjesztést tettek azért, hogy a főconsistorium nem kérdezte meg őket az új tanár iránt; az ifjúság pedig nem akarta elfogadni a főcons. által M.-Vásárhelyről áttett Incze Istvánt; a főconsist. értésére adta az algondnokoknak, hogy nem szokás tőlök kérni véleményt s ne zúgolódjanak s az ifjúságot ne izgassák, mert a mint nem rég néhány ifjut kizárt a collegiumból,²⁾ úgy néhány hivatalostól is megtudja menteni magát, ha nem engedelmeskednek; az ifjúságnak pedig azt irta, hogy csak nyugodjék meg az ő gondoskodásán.³⁾

Az ifjúság nagyon féltékeny szokott lenni jogaira, jól is teszi, de a mily féltékeny ép oly könnyen is fölingerelhető, s fölhasználható. A fennebb említett esetekben is aligha nem vezető kezek működtek, de már abban, melyet most akarok elbeszélni, bizonyos az érdekelt prof. beavatkozása. 1767. febr. 15-én gr. Teleki László szóba hozta a főconsistoriumban, hogy Szathmári P. Mihályt pro-

¹⁾ 18—1767. főcons. sz.

²⁾ 26 togatust nem tudom miért zártak ki 1762-ben. A kizárottak jegyzéke van collegiumi ltárunkban.

³⁾ 41—1763. főcons. sz.

fessori székbe, pld. Kolozsvártt Huszti helyébe kellene tenni, kit öregsege s mellbetegsége miatt nyugalomba lehetne helyezni. El is határozták ez ügy előkészítését, de nagy vihart idéztek elő az ifjúság között, mert ez, értesülvén a főcons. szándékáról, 125 szavazatot gyűjtött össze Huszti György érdekében s két képviselője által nyújtotta be levelét a főconsistoriumhoz, hogy Huszti ne mozdittassék el állásáról. A főconsistorium apprehensioját fejezte ki mind a professoratus, mind a curatoratus iránt, hogy a gondviselésök alatti intézetben ily illetlen dolog történhetett, s a mozgalom vezetőinek megbüntetését kívánta.

Ha az ifjúság ekkori magaviseletéről akarnék szólni, befejezhetném azzal, hogy bocsánatot kért és nyert a főconsistoriumtól, de mivel Huszti álláspontját is óhajtom jelezni, lássuk 1767. márczius 18-dikáról keltezett levelét, mely míg egyfelől személyes, másfelől közérdekű is. Huszti maga nem akart nyugalomba lépni s az ifjúság folyamodása és azután, hogy gr. Teleki Sámuel levelet intézett hozzá a nyugalomba lépés iránt: a főconsistorium előtt hosszú levélben fejtegeté, mily confusioba esett, midőn oly híreket kelle hallania, hogy szolgálatra nincs ereje. „A jövő September elein három Esztendeje lészen — írja levelében — hogy Excellentiatok, Nagystok kegyes Gratiájokból Theologica functiomhoz kezdettem, magamnak éjjeli nappali fáradsággal egész Theologicum Systemat irtam, és most Pünköstre az egész Theologiát el-is végzem. Néh. Tiszt. Tsepregi Uram 18. Esztendők alatt ment által tsak egyszer a' Theológián. Néhai Tiszt. Püspök Verestői Uram hat Esztendeig tanítá, de bizony hatod Részére sem ment a' Theológiának; én pedig harmadfél Esztendő alatt, Isten' Segedelméből egészen bé-végzem. Ennek utána pedig minden Esztendőben, Systemam készen lévén, egyszer el-végezném.“ — Hivatalában megtartását kéri 1-ször azért, hogy kenyere lehessen; 2. hogy portio alá, quartelytartás, bíró, tizedes pálczája alá ne vettessék, város dolgára, út, gát stb. csinálására ne hajtassék.

A mit Huszti Csepregi tanításbeli hanyagságáról irt — fájdalom — igaz volt; sok adat van kezeim közt erre, de bármily pontos szolgálatra ígérkezett is Huszti, a dolog vége az lett, hogy belátta helyzete tarthatatlanságát s május 27-ikén váratlanul lemondott. „Megvallom Mltgos Főconsistorium! — írja bucsuzó levelében — inkább választottam volna az Halált, mint ezt.“

Ezekben akarám feltüntetni a múlt száz évi tanárválasztás módozatát s némileg azon viszonyt, melyben a tanárok állottak előljáróikkal s az ifjúsággal. De még egy pár szót kell szólnom a tanárok helyzetéről.

1751-ben a főconsistorium ¹⁾ előbbi és régi jó intézkedésekre

¹⁾ 30—751. főconsist. sz.

hivatkozva elrendeli, hogy a tanárok évenként, jul. 2-án bucsúbeszédet tartsanak a curatorok és ifjúság előtt. Ezen alkalommal ha évi működésökkel curatorok és ifjúság meg voltak elégedve, megmarasztották a jövő évre is.

Ez volt a híres tanármarasztás, mely szakasztott mása a papmarasztásnak. A tanár állása tehát egyenesen a curatorok és ifjúság tetszésétől függött. Egyébiránt volt a professorokra nézve lealázóbb korlátozás is. Pld. 1749-ben megrendeltetik a marosvásárhelyieknek, hogy a nagyenyediek példájára „a sallaristák és azok között a professorok is angariatim fizetessenek ki, ily módon: hogy expleto Termino, producallyanak mind az ifjúság, mind a Loci Ministerektől (papoktól) Testimoniumot de diligea et fructuositate, az első Curatorok is Comperiálván industriajokat, assignállya, különben nem ^{*)} Bizony nem irigylésre méltó helyzet! Mikor változtatták meg e visszás fizetési rendszert, mikor állandósították a tanári állás — adatok hiányában — nem tudom megmondani, de valószínűnek tartom, hogy még e száz év folyamán megtörtént.

S most térjünk át a kegyelet adójára, szóljunk a XVIII. száz évi alapítványokról.

IV.

Alapítványok a XVIII. száz évben.

A Rákóczi forradalom lezajlása után Erdély függetlenségéből még töredékek is alig maradtak. A fejedelmek ápoló gondja nem örködött többé iskoláink felett. Új idők, új viszonyok állottak elé. Erdély nem lévén többé ország, csak tartomány, nem is fordíthatott országos gondot az iskolákra. Átszállott e gond az erdélyi protestánsok közönségére s e közönség a lethargiában szenvedő időkben megértette hivatását. Kész volt áldozni az egyház és iskoláért, hogy legalább azt menthesse meg, a mi megmenthető. Örök hálával tartozunk ez alapítóknak, mert életet öntöttek intézetünkbe s megerősíték annyira, hogy a többiekkel kiállhatták a versenyt. Ez ünnepélyes alkalommal szenteljünk időt az ő drága emléköknek is.

Az alapítványok így következnek betűrendben:

Albisi Tamás, krasznai ref. pap 1741. 1 alumnusnak 20 vonás frt.
 Adorján Anna, özv. Incze Istvánné, 1755. isk. szükségire 100 m. frt.
 Ajtai A. Mihály, 1775. jul. 22. 1 alumnusnak 400 m. frt.
 Alvinczi Gábor, 1729. jan. 1. alumnusnak 9 év s 4 hóig 214 m. frt.
 II. Apaffy Mihály, 1711. 4 alumnus tartásra évenk. 80 m. frt.

*) 36—749. főcons. Exped. Prot.

Id. gr. Bánffi György, gubern. 1707-ben 2000 m. frt.

Ifj. gr. Bánffi György, 1713. jun. 8. 6 alumnk. évi 120 m. frt.

Bánffi László, 1721. apr. 16. bongárdi dézmáját.

Gr. Bánffi Gy. 1726. decz. 31. az új 3. prof. számára egy ház árában 400 m. frt.

Gr. Bánffi Györgyné, gr. Thoroczka Ágnes 1732. május 13. 1 alumnusnak 400 m. frt.

Gr. Bánffi György, 1735. máj. a történet és jog új tanszékeire és iskola szükségére 20,000 m. frt.

Gr. Bánffi Kata, br. Wesselényi Istvánné, 1735. jun. 24. 9 alumnusnak 3000 m. frt.

Gr. Bánffi Zsigm. 1753. 2 alumn. diáknak 600 m. frt.

Gr. Bánffi Klára, gr. Bethlen Ádám özv. 1760. jul. 24. alumnus számára évi 24 véka búza.

Gr. Bánffi Klára, gr. Bethlen Ádám özv. 1763. 2 alumnusnak 1000 m. frt.

Br. Bánffi Farkas, 1788. jul. 1. 200 véka búzát, s a zsidó ny. és theol. praeses-einek 1000 m. frt.

Br. Bánffi Zsuzsánna, gr. Bethl. Ád. özv. 1796. apr. 24. könyvtárnok fizetésére hagyott 666 m. frt 66 p.

Balog György, 1732. decz. 28. mihályi hajós malmának 10-edét igéri.

Barcsai Gergely, 1732. decz. 27. 100 véka búzát ad évenként holtáig, de adománya régibb keletű.

Barcsai Ágnes, 1762. szept. 19. egy nagy ezüst aranyozott poharat adott.

Barta János, 1737-ben a nyomda számára ad 10 m. frt.

Gr. Bethlen László és Elek 1711. okt. 13. adják a bethleni birtok egész dézmáját.

Gr. Bethlen János, 1715. jul. 12. a sz.-margitai búza dézm.

Gr. Bethlen Ádám, 1736. jan. 7. 2 alumn. évenként 12 köből búzát s 40 frtot.

Gr. Bethlen Ferencz, 1753-ki végrend. szerint 1 alumn. 500 m. frt.

Gr. Bethlen Ádám tábornok, 1769. april 5. könyvtárnoki fizetésre a főconsistoriumnál letett 6000 frt kamatjából évenként 40 m. frt.

Gr. Bethlen Pál, 1782. febr. 19. ludasi birtokának dézmáját, s könyvek vásárlására 1150 m. frt.

Bideskúti Boldizsár, 1711-ben 1 alumn. tartására 200 m. frt.

Matolesi Biró Sára, Dobai Sándorné, 1772. márcz. 6. 3 alumnusnak 1000 m. frt.

Cserépi Sámuel, 1731. apr. 28. 1 alumn. számára 250 m. frt.

Csúcsi Erzsébet, 1742. márcz. 13. iskola szükségére 50 m. frt.

Br. Dániel Polyxéna, br. Wesselényi Istvánné, 1761. okt. 28. német nyelv praeceptorának 1200 m. frt.

Dési Diószegi Mih. és neje Váradi Krisztina 2 alumn. 50 m. frt.

- Erdélyi János, kolozsv. senator, 1732. jul. 22. isk. szükségére
145 m. frt.
- Endrédi Ferencz, czegői ref. pap iskola szükségire 50 m. frt.
- Fekete Ferencz, 1764. márcz. 15. a ktár számára 50 m. frt.
- Gr. Földvári Ferencz, 1764. jun. 30. két alumn. tartására 800 m. frt.
- Gr. Földvári Ferencz, 1770. nov. 13. isk. szükségire s nyomdára
500 m. frt.
- Gálfi Zsuzsánna, Kálnoki Farkasné, 1741. jun. 29. isk. szükségire
100 m. frt.
- Gr. Gyulai Ferencz, holtáig 2 alumn. tartására 1721. april 16-tól
20 köből búzát és 20 frtot ad.
- Halmágyi Ist., 1782. decz. 24. nemesek gyermekeinek 1000 m. frt.
- Br. Józsika Imre, 1726. márcz. 26. aranyos-lónai malmának szombati
vámjából évenként 50 véka búzát.
- Br. Józsika Mária, Folti Bálint özvegye, 1735. 1 al. deáknak
75 m. frt.
- Br. Józsika Mózesné, Wesselényi Mária, 1747. apr. 1. 1 alumn.
20 véka búza, 20 m. frt.
- Br. Józsika Dániel 1742. végrend. szerint isk. szüks. 650 m. frt.
- Kádár Mózes, 1779. aug. 11. német ny., philos. s görögöt tanító
segédeknek 2400 m. frt.
- Keczeli István, 1752. máj. 29. 1 alumnus számára 300 m. frt.
- Br. Kemény Ágnes, br. Bánffy Sándor özv. 1791. febr. 6. 1 nemes
ifjunak 487 m. frt 64 pénz,
- Br. Kemény Ágnes, 1794. jun. 18. 2 alumn. tart. 500 m. frt.
- Gr. Kendeffi Rákhel, néhai férje gr. Bethlen Gergely nevében
1795. decz. 8. deákok jutalmazására 1000 m. frt.
- Kolozsvári K. Zsigm. 1769. nov. 14. 1 alumnusnak 334 m. frt.
- Koronkai Kir. Sámuel 1712. jul. 28. 1000 tallérra becsült pusztasáni
birtokát hagyja.
- Kőrösi István, zilahi schola-mester 1712. 50 m. frt.
- Kún Márton, kolozsv. polg. özvegye 1782. jan. 1. iskola szükségére
40 m. frt.
- Ladányi István, 1766. okt. 1. 3 alumn. deáknak 1000 m. frt.
- Lázár Mária, gr. Bethlen Sámuelné, 1731. máj. 16. 1 alumn.
20 véka búza s 20 frt.
- Lészai István, 1761. máj. 24. 1 alumnusnak 333 m. frt 33 p.
- Málnási László, 1770. febr. 20. könyvtár számára 500 m. frt.
- Makrai Ferencz, 1721. jun. 5. gabonát ígér.
- Márgai Ferencz, collegium perceptora 1 alumn. deáknak 500 m. frt.
- Br. Naláczai Sára és férje Barcsai Gergely 1738. (és 42-ben) 4
alumnusnak 1334 m. frt.
- Pataki István és neje 1781. német ny. tanítónak 1000 frt, 3
alumnusnak 1000 frt, szegény szolga fiuknak 1500 m. frt.

Gr. Rhédei Pál özv. Boros Borbára 1734. jul. 18. 1 alumnusnak 100 m. frt.

Gr. Rhédei János. 1753. márcz. 26. a mérai malom vámjából évi 50 véka búzát.

Gr. Rhédei János, altáborn. végrend. szerint 1767. máj. 10. 6 alumnusnak 3000 m. frt.

Gr. Rhédei Druzsia, özv. br. Kemény Ádámné 1782. körül adja karai dézmáját.

Szabó Márton és Baranyai Mihály 1718. szolgálk segedelmére 150 m. frt.

Szalacsi József, 1712. aug. 25. 300 m. frt.

Szathmárnémeti Sámuel, 1717. kol. prof. farkasutezai házat professori lakásul hagyja, thecáját a collegiumnak és 1002 frtot.

Szegedi Ferencz, máramarosi alisp. 1733. nov. 11. 1 alumnusnak 100 m. frt.

Gr. Székely Ádám, 1717. jan. 5. a zsuki malom szombati vámját.

Gr. Székely László, 1746. febr. 12. egy házat ajándékoz (150 frt.)

Gr. Székely László, 1748. febr. 12. iskola szükségire 25 m. frt.

Gr. Székely Ádám, 1786. nov. 9. a német ny. tanítója fizetésére 1000 m. frt.

Szentkereszti András, 1701. jan. 1. szűkölködő ifjak számára 200 m. frt.

Szilágyi testvérek (János, Mihály, István,) 1741. jun. 30. egy telket.

Br. Szilágyi Sámuel, 1771. márcz. 1. nemes tanuló fiunak 1200 magyar forint.

Somkerek Mihály, 1762. nov. 9. 100 m. frt.

Gr. Teleki Mihály, 1721. márcz. 20. 3 alumn. deáknak 1000 m. frt.

Gr. Teleki József, 1734. máj. 10. 1 alumnusnak 500 m. frt.

Gr. Teleki Sámuel, 1738. szept. 20. 1 alumniumot igér.

Gr. Teleki Ádám, 1760. decz. 4. holtáig évenként kendilónai dézmájából 100 véka búzát.

Gr. Teleki Sámuel, 1782. sármási dézmáját.

Thoroczkai Erzsébet, özv. Köleséri Sámuelné, 1739. 1 alumnusnak 400 m. frt.

Uketyevics Gábor 1768. jul. 27. 1 alumnusnak 500 m. frt.

Ujvári János. 1788. jan. 5. árva tanulóknak 600 m. frt.

Vas Miklós, 1723. aug. 28. egy alumnust vesz fel.

Várad Anna, 1785. márcz. 5. könyvtár számára adott 240 m. frt.

Vitéz György, 1724. aug. 13. tamásfalvi, koppáni és össi jószágainak majorság búza dézmáját.

Br. Wesselényi Ferencz és neje br. W. Anna, 1740. jul. 10. 1 alumnusnak 200 m. frt.

Br. Wesselényi Ferencz és 2-ik neje br. Rhédei Zsuzsánna 1753. febr. 8. 300 m. frt.

Br. Wesselényi Ferencz 1762. okt. 5. egy szoba javításának árában 200 m. frtot.

Zoltán Pál polg. 1767. jan. 1. gyertyára 120 m. frt.

Összesen 61,802 m. frt 63 pénz.

* * *

Sok érdekes szokás, intézkedés emléke maradt fenn ez időszakból levéltárainkban; az eddig említettnél sokkal nagyobb jelentőségű tanügyi mozgalom indult II. József és II. Leopold idejében, de ezekről csak később s bővebb tanulmányozás után szólhatok.

V.

Tanügyi reformjavaslat 1791-ből.

Az első fejezetben jeleztem, hogy az erdélyi reformatusok a Ratio Educationis előtt már 1769-ben megkezdették a tanügy javítását s az összes erdélyi ref. gymnasiumokat kötelező Docendi et discendi Methodust dolgoztak ki. Azt is jeleztem, hogy az egyházi főtanács mindent elkövetett a Methodus pontos keresztülvitele érdekében. Külön jelentéseket tétetett az évi tanítás eredményéről; külön jelentést kívánt a 3—4 évre beosztott tantárgyak befejezése után is. Ily módon sikerült egyöntetűvé tenni az erdélyi reformatusok tanügyét. Némi különbség így is volt egyik-másik gymnasium tanrendje közt, de a főbb dolgokban mégis megmaradt az egység. 22 évig állott fenn a Methodus szerint megszabott rend. II. József reformjai sem változtattak rajta. De midőn II. József halála után fölpezdült a nemzeti szellem, az egyházi főtanács azonnal megérezte, hogy a reformatusoknak kötelességük e szellem szolgálatába állani. Tanügyi bizottságot (Litteraria Commissiot) küldött tehát ki, hogy ez vizsgálja meg, vegye számba a hazában (Erdélyben) levő collegiumokhoz tartozó fundusokat, továbbá, hogy tartson értekezletet a tanítás és tanulás jobbítása érdekében.

A bizottság tagjai voltak gróf Teleki Ádám elnöktele alatt 1. A gondnoki karból: ifj. gr. Bethlen Gergely, gr. Teleki László, Fekete Ferencz, Balia Sámuel; 2. a professorok közül: Kovács József n.-enyedi, Szathmári Pap Mihály, Pataki Sámuel, Méhes György kolozsvári, Csernátoni Sámuel m.-vásárhelyi tanár

A bizottság 1791. apr. 21-én tartá első ülését (Kolozsvártt). Ez ülésen először is Szathmári Pap Mihály levelét olvasák föl, ki betegsége miatt nem jelenhetett meg, s levelében két-három hétig ohajtá elhalasztani az értekezletet, hogy ezen idő alatt a professorok szedhessék össze gondolataikat a tanítás legjobb módja felől,

a classisokra vonatkozólag a paedagogiarchak állapíthassák meg véleményöket s azután küldjék fel a bizottsághoz. De ezen indítványt nem fogadta el a bizottság, mert Enyedről s Marosvásárhelyről ugy is voltak jelen professorok s az értekezlet elmaradása a tanításban zavart, s ezen kívül új költségeket is okozott volna.

Dologhoz fogtak tehát s egyfelől arról tanakodtak, hogy a fundusok évenkénti jövedelméből mit lehetne a „tanítás és tanulás módjában való jobbitásokra fordítani;“ továbbá arról, hogy a tanítás és tanulás mostani módjában levő fogyatkozások közül, „melyek most megigazíthatók“ s melyeket kell a jövőre bizni.

Először is felolvasták a n.-enyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi collegiumok fundusainak jövedelmeit, az alapítványok értelmében teljesített kiadásokat s ugy találták, hogy az elhelyezett tőkék után nagyon sok kamat maradt hátrálékban, melyeket igen czélszerűen lehetne fölhasználni, ha beszedhetnék. Tehát egy albizottságot küldének ki ifj. gr. Bethlen Gergely és Csernátoni Sámuel személyében, hogy a kamathátrálékok fölszedésének, valamint a számadás-vizsgálatnak módozatai felől készítsenek javaslatot. A másik albizottságot gr. Teleki László, Pataki Sámuel és Kovács József személyében a végeit küldötték ki, hogy vizsgálják meg a kiadásokat s nyilatkoztassák ki, mely költségeket nem látanak egészen helyeseknek, vagy a fundatiók czéljával meg nem egyezőknek s mikben lehetne kimélni a költségeket a közjó rövidsége nélkül.

Apr. 23-ára készen volt mindkét bizottság s javaslatait csekély módosítással elfogadták. Ezekben is vannak érdekes részletek, de mivel főleg a tanügyi javaslatot kívánom bemutatni, erre térek át.

Ezen ülésen ismét két részre oszlott a bizottság. a) Az egyik ifj. gr. Bethlen Gergely, Balia Samuel, prof. Szathmári P. Mihály, Méhes György és Csernátoni Sámuel személyében a végre küldetnek ki, hogy az 1769-ben celebrált Litteraria Commissio által készítettett és mostan is szokásban lévő tanítás és tanulásbeli Methodust megvizsgálván, mutassák ki annak hiányait, adjanak véleményt a javításokra vonatkozólag, valamint arra is, hogy miként lehetne végrehajtani azt, a mi a régi rendszerben jó volt, de nem hajtatótt végre.

b) Gr. Teleki László, Fekete Ferencz, prof. Pataki Sámuel és Kovács József a végre küldetnek ki, hogy készítsenek egy projectumot jövődre nézve, mí módon lehetne a hazában lévő gymnasiumokat és collegiumokat jobb állapotra hozni és közönségesen a tanítás és tanulás módjában micsoda nevezetes jobbitásokat lehetne tenni.

A két bizottság munkálatait május 1-én olvasták föl s május 2-án vették tárgyalás alá.

I. A collegiumok fundusairól.

A) Az enyedi collegiumhoz tartozó fundusokról.

Ezen collegiumnak mindennemű fundusaiból esztendőnként való jövedelme 16,432 m. frt 78 den.

Ez összegbe be van foglalva mind a régi fejedelmek által fundált capitalisoknak, mind az újabb legatumoknak interesse, valamint a collegium jószágainak kész pénzben számlált jövedelme is, még pedig oly szorosán, hogy a professorok és collegiumi tisztek szállásainak bére (taxája) is ide van számlálva.

A Londonban lévő tőke nincs ide számítva, mivel ennek kamatját nem is veszi bé a collegium, hanem évenként a tőkéhez csatolja.

A kiadás összege évenként 16,136 m. frt 28 den.

Ez összegben a készpénzen kívül benne vannak a természetben kiszolgáltatott fizetések és szállások értéke is.

E szerint a jövedelemből megmarad évenként 296 m. frt 50 d.

A hátrálékban lévő kamatok összege 18,000 m. frt.

Ha ezen hátrálékok fölszedetnének 6% kamatjuk lenne 1080 m. frtot, mely összeggel szépen növekednék a collegium jövedelme.

A fundusok iránt a következőket jegyzi meg a bizottság:

1. A collegium jószága áll az enyedi határon lévő földekből. Déitse, Miriszló, Fel-Enyed, Musina és Kis-Orbó nevezetű falukból. Ezen kívül a Heringfalván levő portióból. Détsében, Miriszlón és Heringfalván allodiatura is van.

Mindezen jószágokból bejön évenként 7424 m. frt és 40 den. E jövedelembe a naturaliak is be vannak számítva. Ha a gazdálkodás javíthatnák, az industria szaporíthatnák s a tisztek rendtelenségének határ szabhatnák, e jövedelem jóval többre menne.

2. A tisztek 8—9 évig nem adnak be számadást, mely idő alatt megtörténhetik, hogy vagy más szolgálatba mennek, vagy meghalnak, a collegiumnak adósok maradnak s ebből sok kár következhetik. Ezért rendet kellene szabni a számadoltatásra nézve.

3. Az enyedi határon a bor és búza dézma a collegiumé. A lakosok azonban törökbúzáat termelnek s ebből nem adnak dézmát, pedig ez nagyon gyarapítná a coll. jövedelmét. Ez úgy per alatt áll s lehet reménység megnyerése iránt, de jó volna siettetni.

4. A főconsist. rendeléséből a püspök számára a collegium építettett két szobát, konyhát, szekérszint és istállót oly ígéret mellett, hogy a collegiumnak ezen költsége meg fog térítettetni, de mindez ideig nem teljesítettett.

5. Ugyancsak a főconsist. tetszéséből a püspök lakása állandóképen Enyedre határozatván, a collegium jövedelméből rendelített számára 200 m. frt készpénz. 200 véka búza, 24 öl fa, 6

szekér széna és 180 kalangya szalma esztendőnként. Minthogy pedig néhai br. Szilágyi Sámuel ur a püspökség dotálására 4000 m. frt. gr. Székely Ádám pedig a főconsist. dispositiója alá szép fundust hagytanak, úgy látszik, hogy püspökünknek ezen fundusokból illendő és tisztességes fizetése kirendeltethetnék, és a főconsist. a collegiumot ezen tehertől megmenthetné.

B) A kolozsvári collegium fundusairól.

Ezen collegiumnak minden capitalisaiból, fekvő jószágaiból, a városon lévő és taxára kiadott házaiból, a cameraticum beneficiumból évi jövedelme: 6306 m. frt. 94 den.

Ezen összegbe nincsenek fölvéve sem a professorok szállásainak taxája, sem a dezmából való jövedelem, sem pedig a collegium számára bizonyos collatumokból és némely patronusok alamisnálkodásokból adatni szokott búza, melyek alább külön vannak jegyezve.

A fennebbi összegből évi kiadás körülbelül 5655 m. frt 78 den.

Ezen kívül két professornak, kik a dezmából veszik búzabeli fizetésüket, a midőn ez onnan ki nem telik, a jószág jövedelméből szokott pótoltatni, a melylyel a kiadás összege valami kevéssel nevededik. Minthogy pedig ez a pótlás évenkénti nagysága igen bizonytalan, ezért ez nem ment be a fennebbi összegbe.

A jövedelemből megmarad évenként 651 m. frt 16 den.

A hátrálékban lévő kamatok összege tesz: 11,474 m. frt. 56 den.

E hátrálékok felszedetvén és a tőkékhez csatoltatván, évi kamatjok tenne 688 m. frt.

E collegium tőkéről a következőket jegyzi meg a bizottság.

1. A fennebb említett tőkéken kívül vannak még a collegiumnak más tőkéi is, ugymint:

a) A kolozsvári határon termeni szokott búza- és bor-dezmának fele része, de a mely közös az eklésiával; 13 esztendei jövedelemből hozván ki egy középszámot, jó be évenként 1057 véka búza és 1388 veder bor. Ebből csak 312 véka búzát és 592 veder bort vesznek esztendőnként a professorok, a többi pedig részint a papoknak és az eklésiában szolgáló más személyeknek, részint a dézma beszédése és kiosztása körül forgolódnak szokott menni; noha a fejedelmi donatio szerint a dézmának $\frac{2}{3}$ része illetné a collegiumot.

b) Bizonyos patronusok collatiojokból és alamisnálkodásokból jó be esztendőnként a collegium számára középszám szerint cir-

citer 1500 véka búza, mely részint a professorok fizetésének pótlására, nagyobb részint pedig a deákok táplálására fordítatik, mely nem is elég erre a célra, hanem gyakran készpénzen vett búzával pótoltatik. Ez összeg fölmegey évenként 200 m. frtra, de a fennebb jelzett kiadási összegbe belé van számítva.

c) A Typographia is a collegium fundusaihoz tartozik, de ennek jövedelme el szokott kelni annak tulajdon szükségére.

2. A dézmából járó fizetések összege évenként 1352 véka búzára és 1722 veder borra megy. De a dézmából való jövedelem sokkal kevesebb, a mint a fennebbi jegyzésből kitetszik. E miatt évről-évre hátrálékok maradnak, mi a salaristáknak azért van károkra, mivel nem kapják meg a kellő időben illetményeiket, a collegiumnak pedig azért, mivel a restantiaik igen sokra szaporodnak.

E fogyatkozásokon a következők által lehetne segíteni:

a) Ha kevesbítették azok száma, a kik a dézma alól fölvaannak mentve.

b) Ha kevesebben volnának, a kik a dézma bevételére vigyáznak, vagy pedig a dézmából való illetményök kevesbítették, annál is inkább, mivel dézmáláskor napidijat is szoktak venni, a mi évenként felmegey 126 m. frtra. Ezenkívül a dézma-ebéd is elmaradhatna.

c) A szakasztással is lehetne jobban gazdálkodni.

Egyszóval a dézmának mind bevételét, mind kiadását jobb rendbe kellene hozni.

Minthogy pedig a dézmának másik fele a cath. eklésiát illeti s az egész dézma együtt szokott mind bevétetni, mind kiosztatni, tehát annak megegyezésével lehetne igazítani.

3. A törökbúza dézmára nézve itt is ugy kellene tenni, a hogy az enyedi collegiumnál jeleztetett.

4. Az eklésiával közös fundusai a collegiumnak:

a) Kamatozásra elhelyezett tőkék, melyeknek összege 28,883 m. frt. 98 den. Ezek után kamathátrálék: 3483 m. frt. 33 den.

b) Az ajtoni, kötelendi és tejérdi jószágbeli portiók, melyeknek évi jövedelme mintegy 840 m. frt.

c) A Lábás-ház, melynek évi taxája 148 m. frt.

d) A cameraticum beneficium évenként 1335 m. frt.

Nem lehet biztosan tudni, hogy mennyi illeti e jövedelmekből az egyházat s mennyi a collegiumot. Epen ezért ezen közös fundusok jövedelmeinek fele része van itt felvéve és ez tétetett be feljebb a collegium jövedelmei összegébe.

5. A közös fundusokon kívül van még a collegiumnak egy sütő-háza, mely különösen illeti a collegiumot, minthogy ezelőtt a

vámkenyér abból csak a deákok számára adatott volt, a mióta pedig taxára van kiadva, taxája a közös cassába tétetik.

A collegiumnak egy másik sütőháza eladatván, ennek ára a közös fundusba tétetett. Helyesnek látszik azért, hogy mindezen capitalis, mind a fennebb említett ház taksája a collegium különös fundusaihoz adassék.

6. A közös fundusból a három domesticus curatorok közül mindegyiknek megyen évenként fizetésül 40 m. frt. 40 véka búza és 4 szekér széna, a mely fizetés úgy látszik, hogy nincs fáradtságukhoz mérve, és talán a számok is több mintsem a szükség kívánná.

7. A collegium különös fundusából kimenni szokott költségeket is lehetne kevesebbre szorítani. Ugyanis a collegium épületében és a professorok szállásán való reparatiók igen sokra mennek évenként. Az ebben való gazdáskodás kitalálását a curator urakra kellene bízni.

8. A mi a jószág jövedelmét illeti, úgy látszik, hogy ezt lehetne jóval szaporítani, pld. ha jó kérés alatt árendában kiadtnék. Így több hasznot lehetne remélni belőle.

9. A tisztek úgy számoltatandók, a mint az enyediéknél (2. sz. a.) megjegyztetett.

10. Végezetre még az is különösen megjegyzést érdemel, hogy ezen collegium régi épületéhez ragasztott új épületnek már régtől fogva való félben állása igen káros lévén, ezt hova hamarabb tökéletességre vinni igen szükséges volna.

C) *A marosvásárhelyi collegium fundussairól.*

Ezen collegiumnak capitalisaiból évi jövedelem 4661 m. frt. Egyéb tőkékből pénzbeli jövedelem 829 m. frt. 82 den.

A patronusok által adott dézmából be szokott jöni évenként — 10 év jövedelméből számítva ki egy középszámot — $642\frac{1}{2}$ köből búza, melynek köblit középszám szerint 2 r. frtra vetvén, tesz az összeg: 1542 m. frtot.

Az évenkénti jövedelem összege 7032 m. frt. 82 den.

A kiadás összege évenként 6207 m. frt 32 den., melybe a fennebb irt búza ára is be van számítva — Maradék az évi jövedelemből 825 m. frt. 50 d.

A kamathátrálék összege: 21,600 m. frt.

Minthogy a szükséges költségekre a capitalisokból felvétellett 3256 m. frt 76 dn., ezt vissza kell pótolni a kamathátrálékból. A kamathátrálék lesz a fennebbi összeg levonásával 18,343 m. frt 24 dn. Ha ez fölszedetnék évenkénti 6%-ka tenne 1100 m. frt 58 d.

A fundusokra vonatkozó megjegyzések.

1. A fennebb jelzett búza-jövedelem nem mindig elég a collegium szükségeire s a hiányt készpénzen vásárolt búzával is kell pótolni, melynek ára felmegy évenként — középszám szerint — 200 m. frtra.

2. Jó rendeléseket kell tenni azon capitalisok biztosítása iránt, melyeknek kamatok nem foly, vagy cridalis processus alatt állanak.

3. Megtörténik sokszor, hogy az üresedésben lévő alumniumokat a perceptor veszi be azon czimen, hogy az alumniak administratiójára gondja van. E szokást meg kell szüntetni s úgy kell intézkedni, hogy az alumniumra ujonnan kinevezett deák a beneficiumot attól fogva kapja, mikor az előtte való alumnus el távozott.

4. A collegiumnak volt egy szőlője Igenben, melyet elfogaltatott a catholicus püspök. Ennek visszaszerzése iránt intézkedni kellene.

5. A gr. Rhédei Sigmondné által hagyományozott pénz még nincs beszolgáltatva; gondoskodni kellene erről is. A közbeszéd szerint néhai Szutsáki úr is hagyományozott valamit a collegium számára; utána kellene járni.

6. Néhai gr. Székely Ádám úr 150 véka búzát szokott adni évenként a collegiumnak. Lehetne kérni a főconsistoriumtól, hogy azon pénzből, melyet a néhai gróf úr hagyott a főconsistoriumnak, e hiány pótolhatnék ki a collegiumnak.

D) Az udvarhelyi collegium fundusairól.

E collegium tőkének összege: 38,000 m. frt 38 dn.

Ennek évenkénti 6%-kos kamatja 2280 m. frt.

Ki kellett volna adni ezen évben 3601 m. frtot.

E szerint a kiadás több ezen évben a bevételnél 1321 m. frttal.

A kamathátrálékok összege 6095 m. frt. 17 den.

Ha ezek fölszedetnének s tőkésítettetnének, évi 6%-kos kamatok tenne 365 m. frt 70 den.

J e g y z é s e k.

1. Búzából bevett a collegium ez évben 138 köblöt, bejövendő még 7 köből.

Az előbbi években körülbelül 229 köböllel több szokott bejönni. A bekövetkezett hiányt készpénzen vett búzával kellett pótolni. E czimen a professorok fizetésébe járó búzáért kiadatott 496 m. frt. a deákok tartására pedig 500 m. frt. Összesen 996 m. frt.

A bizottság hibáztatja az udvarhelyi professorokat, hogy csak egy évre szóló költségekről adott be jelentést s nem vett föl közép-

számot. Figyelmeztetni kívánja továbbá, hogy ha nem jön be elég búza, keressenek új patronusokat segedelmezés végett.

2. Rendkívüli költségekre igen soknak s indokolatlannak tartja a bizottság a 300 frtot.

3. A geographia és német nyelv tanítónak, valamint a publicus praeceptoroknak igen kevés a fizetésök; bővíteni kell. A thecariusnak nincs fizetése, a könyvtárnak nincs alaptőkéje. Ezen fogyatkozások pótlására nincs alapja, ha csak másunnan nem kap.

E) A collegiumok fundusainak administrációjában tapasztalt némely hibák megigazítására vonatkozó jegyzések.

a) A tőkéknek biztosíték mellett való kiadásáról.

1. Csak a professorok, pénztárnok és a gondnokok tudtával, egyetértő akaratával lehet kiadni tőkét; mert többen több oldalról ismerik a kérelmezőt s a kedvezésből származható hiba is kevésbé fordulhat elé. Ha pedig egyik rész a másikkal meg nem egyeznek, azon kérőnek teljességgel ne adassék pénz.

2. A contractusokban arra kell vigyázni, hogy elegendő biztosíték legyen bennök, s az adósnak valamely jó haszonvehető és a felveendő összeget könnyen fedező fekvő jószágga köttessék le. Ha az eddig kiadott contractusokban nincs elég biztosíték lekötve, ujonnan kell kiállíttatni.

3. Helyes volna az is, hogy egy insp. curator úr is azon collegiumtól, melynek előljárója, pénzt fel ne venne és annak adósa ne lenne, mivel abból kedvetlen következesek származtak eleitől fogva.

b) A kamatoknak és tőkéknek föl vételéről.

1. Azon adósoktól, kiknél a tőkék veszélyben vannak, vagy a kamatfizetésben sok év óta hátrálékosak, mihelyt a törvények folyása beáll, a tőkét és kamatot föl kell venni, addig is haladéktalanul figyelmeztetni kell. E végett jó volna M.-Vásárhelytől a Királyi Tábla mellett egy közönséges procuratort mindaddig bizonyos fizetés mellett tartani, a míg mindenik collegiumnak kamathátrálékai s veszélyben lévő tőkéi felszedetnének.

2. Szükségés volna megállapítani, hogy egy insp. curator se adhasson időhaladékot az adósoknak.

3. Ha a pénztárnok a tőkék befizetésére kitűzött határidő betelése után két hónap alatt nem kéri a kamatot, s meg nem fizettetvén az, törvényesen nem figyelmezteti az adóst, a maga fizetéséből huzassék ki annyi.

4. A kik a kamatfizetésben hanyagok ugyan, de a tőke biztosítva van nálók, azoktól egyszer szintén törvényes uton kell föl-

venni a kamatot; ha azonban erre többször adnak alkalmat, a tőkét föl kell venni minden kifogás nélkül, mivel igen nagy hiba az, ha az iskolák pénzeinek kamatait rendszeresen nem fizetik, mind azért, hogy e miatt az ifjúság nevelésében való előmenetel meggátoltatik, mind pedig azért is, hogy a jól gondolkozó kegyes emberek elidegeníttetnek attól, hogy az iskolák számára hagyományozzanak, midőn látják, hogy az alapítók céljának nagy részben elég nem tétethetik.

5. Ha valamelyik collegiumnál szokásban nem volna, szükséges lesz szokásba hozni, hogy a contractusok nem a pénztárnoknál, hanem az igazgató tanárnál álljanak; és a pénz is ottan tétessek le egy a végre készített két kulcsu ládába. Ehez képest, midőn a pénztárnok kamatot vesz be, az említett ládába tegye; az igazgató tanár pedig jegyezze föl naplójába mind a betételt, mind a kiadást.

Ezért szükséges az is, hogy az igazgatóság minden két évben változzék, s így a teherviselés egyenlően osztassék fel a professorok között.

c) A mi a pénztárnokok számadását illeti, azt minden esztendő végén legalább egy fő vagy vice insp. curator és a professorok jelenlétében megvizsgálni okvetetlen szükséges. Ha egy curator sem lehetne jelen, vizsgálják meg a professorok magok között. Ha később megjelenik valamelyik az insp. curatorok közül, adassék által a professorok részéről megjelölt difficultásokkal együtt, ki megvizsgálván azokat, közöltessenek a perceptorral oly rendelés mellett, hogy egy hónap alatt adja meg feleletét azokra. Ha difficultások nem találtak, a pénztárnok feloldozható. A hol több évi számadás van vizsgálatlanul, záros határidő alatt kell megvizsgálni.

A tanítás és tanulás módjában lehető és szükséges jobbitásokról.

„Valamint egyfelől nem lehet az emberi nemzetnek egy nevezetesebb foglalatossága, mint az emberek megvilágosodásoknak előmozdítása, úgy másfelől tisztább belső öröme sincsen az érzékeny szívnek annál, mint a midőn látja e körül való fáradozásának gyümölcseit. Erre a tekintetre nézve nem is volt egy Seculum is termékenyebb, mint a mienk, és még ma is sok tudós emberek törik fejeket azon, mi módon terjeszthessék el azt a tiszta világot, a mely mind a vallásnak, mind különösen a jó erkölcsöknek inkább gyarapodásokra mintsem ártalmokra szolgálhat; nem kevés dícséretet érdemlő munkák jöttek is immár erről világosságra. De meg kell azt is vallani, hogy egyfelől sokan a legjobb elintézés mellett is elhibázták a magok tiszta céljokat,

másfelől pedig feles számmal voltak olyanok is, a kik nem jó tekintetből nézván a megvilágosodást, a megvilágosítás helyett valóságos rendetlen szabadságnak adtak lábat.

Ugy tetszik mindazonáltal, hogy jól megfontolván a dolgot, a megvilágosodásnak fundamentumát kiváltképen a jó móddal való nevelésben lehet találni, a melynek reguláit közönségesen és helyesen kiszabni, noha ugyan nem igen könnyű dolog, de másfelől ahoz hozzá nem szólamai vagy félenkségnak, vagy gondatlan-ságnak jele lenne.

A mi közönséges iskoláinkban hogy sok fogyatkozás, sok jobbitásra való dolog légyen, azt nem lehet tagadni, mindazonáltal ezeknek minden állapottyokat fel forgatni igen veszedelmes és káros volna, hanem a mi jó azt megtartván, a mi hibás azt jobbá tenni, a mennyiben lehet, ez nemcsak nem helytelen, sőt szükséges is. Ezek a mi iskoláinkat illető jobbitások pedig vagy olyanok, a mellyeket minden tovább való haladék nélkül mindjárt be hozni nem tsak lehet, hanem elkerülhetetlenül szükséges is; vagy pedig olyanok, a mellyek még további figyelme-tességet és megfontolást is kívánnak, és a mellyek tsak idővel, lassan lassan minden erőltetés nélkül hoztathatnak be.“

A. Azon jobbitásokról, melyek iskoláinkban tovább való haladék nélkül nem csak lehetségek, hanem szükségesek is.

Hogy az oskolákba bemenő gyermekek közönséges Classisokba mind addig bé ne vitessenek a mig olvasni jól meg nem tanulnak, ez igen helyes, és jövendőre is helyben hagyatik. Hanem a mi a classisokban való tanulás rendjét illeti, a fenn említett Literaria Commissio által ez határozottatott vala meg, hogy a deák nyelv tanulásának első kezdete légyen mindjárt a legalsó classisban. Ebben később az a változás tétetett, a mi maig is gyakorlatban van, hogy a legalsó classis csupa német classis lön, a melyben legelsőben is a német nyelven való olvasást, írást és ezen nyelvnek legelső fundamentumit tanulják meg a gyermekek s azután mennek által a legalsó deák classisban és azután minden classisban a deákkal együtt bizonyos órákon a német nyelvben is gyakoroltatnak és többre-többre vitetnek.

Mint hogy pedig noha mind a deák mind pedig a néme nyelv mindazoknak, kik a felsőbb tudományokra igyekeznek igen szükséges: mindazáltal minden kétség nélkül van az is, hogy a maga született nyelvének jó móddal való tanulása kinek-kinek épen olyan elkerülhetetlen. Ezen kívül nyilván van az, hogy minekelőtte még a gyermekek az idegen nyelvek tanulásához fog-nának, szükséges az ő elméjeket előre a gondolkozásra szoktatni, és az ő gyenge tehetségeikhez képest a legszükségesebb dolgok-

nak értésében gyakorlani, mely által aztán a nyelvek tanulására is alkalmasabbakká tétetnek. Ebből kifolyólag sokkal helyesebbnek látszik az, hogy a legalsó classis csupa magyar classis légyen és abban semmi más nyelv tanulására ne szorítottassanak a gyermekek; hanem itten taníttassék nevezetesen a vallás azon kis katechismus szerint, a mely most is a gyermekek kezében forog; a szent Historia azon könyvecske szerint, a melyet Maróthi György adott ki; az éneklésnek mestersége; az arithmetiából a számlálásról való tudomány, a geographiának közönséges része röviden és Erdély országa; az erkölcsi tudománynak főbb és nevezetesebb szabályai a gyermekek elméleti tehetségéhez alkalmaztatva. Ezekkel a szép és helyes írásban való gyakorlást is egybe lehet foglalni. E mellett lehetne még ezen classisban egy oly magyar könyvet felvenni az olvasásra, a mely által mind a jó és folyó olvasásban gyakoroltatnának, mind pedig sok hasznos dolgot tanulhatnának, mint p. o. a Robinson történetei, melyet Campe adott világosságra.

Ehez képest ezen classis számára szükséges volna némely könyveket ujonnan készíttetni, oly móddal, hogy azok a felsőbb classisbeliek számára is szolgálhatnának; p. o. egy magyar arithmeticának a gyermekek értelméhez alkalmaztatott és az életben gyakrabban elő forduló példákkal világosított ki dolgozatát valamelyik collegiumbeli Philosophiae Professorra lehetne bizni; ugy az erkölcsi tudományra nézve is kellene egy könyvecskét készíttetni, a melyben a diaetetica nevezetesebb szabályai is bé foglaltatnának, és a mig az elkészülne a Seiler Kisdedek Vallását bé lehetne venni. A geographiára pedig azon Professorok közül egyik készíthetne egy könyvecskét, a kik ennek tanításában foglaltatosak.

Elvégezvén ezen classisban a gyermekek tanulásokat, ebből a legalsó deák classisba vitetnének fel.

Továbbá az olvasni és írni tanuló gyerekekről az van megjegyezve a mostani Normában, hogy a midőn az Abécés könyv ujabban kinyomattatik, bővítsék meg a közönségesen elő forduló igaz deák szókkal; minthogy pedig ez még máig nem történt meg, szükséges lészen, hogy az munkába vétessék, nemesak hanem e mellett jó volna, ha azon dolgok helyett, melyek a mostani Abécés könyvből kihagyhatók egyéb elmét gyönyörködtető történetecskék, erkölcsi mondatok tétetnének az olvasásban való gyakorlás végett. A melynek ki dolgozatát enyedi Professor Tiszt. Herepei Uramra lehetne bizni.

A declinistákról, comparistákról és conjugistákról. (I. oszt.)

Az 1769-iki Methodus szerint egyik osztályt a declinisták és comparisták, a másikat a conjugisták alkoták. 12 évi tapaszt-

talat után azt véleményezi a bizottság, hogy ezek együtt, egy osztályban, egy tanító által taníthatóknak. Továbbá hangsúlyozza, hogy a gyermeket ne csak a nyelvekben gyakorolják, melyek csupán eszközül szolgálnak a tudományok megszerzésében, hanem idejök és tehetségökhöz képest, a 69-iki Methodusban megjelölt tárgyakon kívül, mind az arithmeticat, mind a geographiát tovább folytassák. Az elsőből az összeadást és kivonást, a másikkól Magyarország leírását végezzék el.

A 69-iki Methodusban ugyanis csak a latin nyelv tanításáról van körülményesebben szó. A számtan és földrajzról csupán annyi, hogy ezeknek elemeit tanítsák.

Az ezen osztályokban használt könyveket: Gedike Liber Latinus-át, Langius Colloquiumait és Entropius két első könyvének magyarozatát meg lehetne tartani, de jó volna ezen könyveket oly móddal készíteni, hogy az ezekben elő forduló deák szók jelentésökkel együtt külön lennének feltéve oly formán, mint Röhlen Hundert auserlesene Gespräche von Schulsachen & Zelle u. Leipzig. 1789. cz. könyvében.

E szerint a Cellarius kis Vocabulariumát szükségtelen volna könyv nélkül betanítani, s a gyermekek megszabadulnának a kevés haszonnal járó terheltetéstől.

A Cellariana Grammatica helyett szükséges volna egy más könnyebb és a gyermekek értelméhez inkább alkalmazott grammaticát készíteni. A philologiae professorok tervet nyújthatnának be erről a főconsistoriumnak.

A grammaticistákról. (II. oszt.)

Ez osztályban kevés különbséggel maradhat minden a 69-diki Methodus szerint. A számtanból a szorzás és osztás tanítandó. A latinból a Cellarius nagyobb Vocabulariuma mellett aucto-
rocat is kell olvasatni, ezekből némely részeket könyv nélkül taníttatni. A Praedagogiárhák jelöljék ki a tanítóknak azon részeket, melyek könnyebbek és hasznosabbak a megtanulásra.

A Heydelbergi Catechesis helyett is más könyvet óhajt a bizottság, mert ez nincs a gyermekek tehetségéhez alkalmazva. Terveljenek vagy készítsenek új könyvet a theolog. professorok.

Ezen kívül az erkölcsök formálására a régi Praecepta Morum helyett jó volna ezen osztályba behozni a köteleességekről készítendő azon könyvet, melyről fennebb volt szó a legelső osztály számára.

-A syntactica classisról. (III. oszt.)

Ezen osztályra nézve is maradhat a 69-iki Methodus. Csak a következők jegyeztetnek meg: A számtanból itten már tanul-

hatnak a tört számokról, a földrajzból pedig az austriai ház birodalmában levő minden tartományokról. A régi geographia tanulása végett pedig jó lenne felvenni a Koehler Compendiumát, mely latin nyelvre le is van fordítva, csak ki kellene nyomtatni. E mellett a most használatban levő anctorokon kívül Pomponius Melat is a gyermekek kezébe lehetne adni, mely által a régi geographia tanulásában is segítettének.

Mindezek felett a hazai történelemnek rövid summáját kívánják taníttatni ez osztályban a Hármaskis Tükörből,*)

A latin szók könyv nélkül való tanulásáról, a heidelbergai Catechesisről s az erkölcsök formálására intézett könyvek behozásáról tett megjegyzések ez osztályra nézve is érvényesek.

A német classisról. (V. oszt.)

A bizottság helyesnek ítélte, hogy a syntactica classison felül a német classis is megmaradjon, vagy a hol ez nem volna, mostan felállíttassék, melyben az olvasás és írás gyakorlásán kívül a német grammatica szabályait tanítsák meg, és egy arra a végre választandó mennél alkalmatosabb német könyvet olvastassanak és magyarázzanak. Ez osztályból addig ne mehessen feljebb senki, a míg jól olvasni, írni s a könyveket alkalmasint érteni nem tudják.

E mellett ezen osztályban lehet folytatni a számtan és földrajz tanítását, de úgy, hogy a németnyelv tanulásától el ne vonattassanak a gyermekek. Elég lesz, ha ismételik e két tárgyat.

A privat praeceptorok ismételtessék a latinból azt, a mit eddig tanultak a gyermekek.

A rhetorica classisról. (V. oszt.)

Ezen osztálynak azon feltétel alatt rendeltetett volt 1769-ben Freyer Oratoriája, hogy ebből egy compendium készíttessék, de mivel ez nem történt meg, a Literaturae Professorok vagy más e végre alkalmasnak ismert könyvet ajánljanak, vagy pedig magok készítsenek ujat, a melyet a jövő cursus elején felvenni lehessen.

A számtanból a hármaskis szabályt s a közönséges proportiokat végezzék el.

E mellett egy kis geometriát is lehet itten tanulni röviden, s kézikönyvnek fel lehetne venni Jakobi Messkunst cí-

*) E kívánságban az az érdekes, hogy ez 1883-iki közoktatási törvény szerint szintén a III. osztályban tanítjuk a magyar történelmet rövid áttekintésben.

mű munkáját, magyarra fordítván s ennek első részét eltanítván ez osztályban.

A földrajzból Németország tartományait Helvetiával és Hollandiával együtt kell eltanítani.

Mindezek felett még az egyetemes történelemből az ó-kort lehetne eltanítani Holberg szerint.

Végül megmaradnának ez osztálynak azok, a mik a 69-iki Normában még fel vannak véve.

A poetica classisról. (VI. oszt.)

Deák versek iratásával szükségtelen nagyon terhelni kívált azokat, a kiket a természet arra nem szült; hanem a magyar versek írásában gyakoroltassanak bővebben. Erre a célra hasznos lenne a magyar poesisra egy rövid és világos könyvecskét dolgoztatni azok által, a kiknek abban való tehetségök ismeretes.

Bővebben kellene tanítani ezen osztályban a Mythológiát.

Az arithmeticiából a Litteralis calculus és a radixok kivonása; a geometriából a planimetria, a fennebb említett könyv szerint, a geographiából Európának a fennebb megirtakon kívüli részei, az universalis historiából a középkor Holberg szerint.

A vallás tanításához itt már használható a Heidelbergi catechesis.

A görög classisról. (VII. oszt.)

Már az 1769-iki Methodusban terveztek egy görög grammaticát és lexicont, de nem készült el. Most megsürgetik.

Az eddig használt görög auctorok maradhatnak, a Cebes Tabulain kívül, melyek helyett jobb volna Gedike görög könyvecskéje.

Az arithmeticat egészen, a geometriából pedig az eddig eltanultakat ismételni lehet és szükséges.

A logica classisról. (VIII. oszt.)

Ezen osztályban el kell végezni a logican kívül, mely ebben eddig is tanított: a geometriából a solidometriát, és a historiából az új kort a fennebb említett auctorok szerint.

A latin irodalomban kivált latin oratiók készítésével és elmondásával gyakorolják magokat az ifjak.

A classisokra nézve közönségesen megjegyzést érdemelnek még ezek.

1. A gyermekek a magok idejükhöz és tehetségükhöz képest meghatározott órákon gyakoroltassanak az énekekben.

2. A gyermekek ne járuljanak az ur asztalához illő előkészület nélkül.

3. A német nyelvet a német classison felül is gyakorolni kell. Ha ezen osztályokban a deak praeceptorok a német nyelv tanítására alkalmasak, ezek napjában egy-egy órát fordítsanak a német nyelv gyakorlására, szerdát, szombatot és vasárnapot kivéve; ha nem alkalmasok, külön emberre kell bízni.

4. A magyar nyelv fundamentomos ismeretét inkább megköveteli a bizottság, mint a latin vagy németét. Ezért utasíttatni kívánja a praeceptorokat, hogy a magyar szóknak helyesen való leírására, kimondására, összeköttetésökre, minden osztályban szoktassák a gyermekeket.

5. A bizottság meghatározott órákra kívánja beosztatni a tárgyakat, de a collegiumok professoraira bizza keresztül vitelét.

6. A tanítás módjára nézve a bizottság helyben hagyja az 1769-dik Methodust, de mégis tesz megjegyzéseket.

a) A praeceptorokat közönségesen illető instructioban a 4. sz. alatt az a rendelés van, hogy a gyermekek d. e. 7 órától fogva 9 óráig szakadatlanul az osztályban üljenek s 9-kor kijövéen, 10 óráig üres idejük legyen s az alatt a privat praeceptorok tanítsák. Minthogy pedig ez a gyermekeknek igen unalmas annyi ideig egy helyben ülni és szünetlenül foglalkozni, helyesebbnek látszik, hogy 8 óraker kijövéen az osztályból 9 óráig szabadok legyenek, s egyszer-máskor az alatt a privatus praeceptoroknál, a publicus praeceptor által hagyott pensumokat dolgozzák, 9—10-ig pedig az osztályban mulassanak; különben is azon feljebb említett rend nem vétetett volt be mindenütt, pld. M.-Vásárhelytől. Azonban ennek a körülményekhez alkalmazása az illető professoratusokra bízatik.

b) Kívánatos, hogy a kolozsvári nyomdában rézre metszett táblákat készítsenek írás példányokul.

c) A bizottság helyesli az eddigi rendelést, mely a rendes naplók tartására vonatkozik, sőt mivel a szabály nem lépett életbe, sürgeti annak teljesítését.

d) A szerdai és szombati szavalásban azt a választást kívánja tenni a bizottság, hogy szerdánként az osztályokban, szombatonként az auditoriumban a Paedagogiarcha és a deákok jelenlétében szavaljanak, az előadásban való nagyobb bátorság kedvéért.

e) Az Abecet tanuló gyermekek praeceptora Instructiójában a 7. sz. a. az parancsoltatik, hogy az olvasó gyermekek az Úri imádságot, az Apostoli Hitformát és a Tíz parancsolatot mind magyarul, mind diácul könyv nélkül megtanulni kötelesek. De hogy ezeket diácul is megtanulják, arra épen semmi szükség nincsen, sőt hibás dolog az, hogy olyanokat legyenek kénytelenek

könyv nélkül tanulni, a miket épen nem értenek, és mint valami szajkók valaminek értelem nélkül való megtanulásához és elmondásához szoktattassanak. Magyarul pedig megtanulhatják sokkal jobb móddal akkor, midőn a Catechesisben annyira mentek, hogy azokat jól megérthetik, és így ezen rendelésnek itten helye épen nincsen.

A professorokról.

A professorok elébe szabott rendre vonatkozólag, Kolozsvártt és M.-Vásárhelyt csak azon esetben lehetne jobbításokról szólani, ha a professorok számát megszorítják, pl. még egyet a philosophiára, egyet a theológiára választanának, a mint Enyedén van. Így megrövidülne a Cursus s mégis több tudomány-ágot lehetne tanítani, milyen pl. a theológiára nézve a Methodus Studii theologici, Hermeneutica Sacra; a philosophiára nézve Historia philosophiae, Encyclopaedia philosophica et mathematica, paedagogica; a philológiára nézve a Historia Litteraria.

A német nyelvet tanító professorok hivatala a 69-iki Norma kiadása után állítottatott fel s ezért ezekről abban nincs említés; a főconsist. rendelése szerint ezek tartoznak tanítani német nyelvet szakadatlanul; e mellett a geographiát a statisticával együtt és a Naturalis Historiát, egyiket a másik után, a melyekhez lehetne még ragasztani a Heraldicat.

A juris professor dolgát is szaporítja a bizottság, ohajtván hogy tárgyai mellett tanítsa még Erdélynek jus publicumát, a Diplomaticat és a Jurisprudentia Litteraria Historiáját.

„Ennek felette illendőnek látszik, hogy itten emlékezetet tégyünk a nyelvről is, a melyen a közönséges tanítások folyjanak, a melyekről is az a vélekedésünk, hogy noha ugyan a tudományok gyarapítására egy nevezetes Eszköz legyen is az ha kiki a maga született nyelvén tanulhatja azokat, de másfelől tagadhatatlan az is, hogy ebben a hirtelen és egyszeriben való változtatás nem tanácsos, hanem lassanként kell ebben elébb-elébb menni, mivel a tudományokra még nem alkalmaztatott nyelvet egyszeriben a megkívántató tökéletességre vinni nem lehet. Melyhez képest most egyelőre lehetne magyar nyelven tanítani a theologiae professoroknak a Moralis theológiát, Concionandi Methodust. A philosophiae professoroknak a Moralis philosophiát, és Mathematica geographiát. A philologiae professoroknak az Universalis és Patriae Historiát, idővel pedig lehetne ezt osztán a több tudományokra is kiterjeszteni.“

A deákokról.

A bizottság különösen hangsúlyozza, hogy

a) A deákok egyik osztályból a másikba föl ne vitessenek

addig, míg az alsóbb osztály tantárgyaiból illendő előmenetelt nem tanusított.

b) Az esztendőben egyszer tartatni szokott közönséges examenen kívül jó lenne, ha mind a karácsoni, mind a husvéti Feriáknak kezdete előtt privatum examenek tartatnék a Deákoknak a professorok és avagy csak egyik Jnsp. Curator ur jelenlétében.

c) A kik a vacatiok el telése után a tanítás idejének kezdetére meg nem jelennek, minden személyválogatás nélkül szorosán megbüntettessenek.

B. A hazánkbeli iskolák dolgában tovább halasztandó jobbitásokról.

A bizottság tagjai a kisebb és nagyobb iskolák, collegiumok állapotát s nevelés ügyét vizsgálván sok fogyatkozást találtak, melyeken lehet idővel segíteni s az orvoslásról szükséges komolyan gondolkozni.

A fogyatkozások közül első az, hogy az igen szegény paraszt gyermekek taníttatására nincs elég figyelem; második az, hogy collegiumainkban a mostani tanítás módja inkább csak a papi hivatalokra készülőknek czéljához képest van készítve, és a kik világi hivatalokra szándékoznak készülni, azok iskolájok végzése után vagy a cancellariakon vagy saját házuknál kénytelenek készülni; a harmadik az, hogy nincs egy oly iskola, a melyben a tanuló ifjak a felsőbb tudományokra, és főleg a tisztviselők czéljához képest illően készíttethetnének.

Az első fogyatkozást illetőleg szükséges volna a falusi és városi iskolákat jó rendbe szedni; a másodikra nézve a Collegiumok körül kellene bizonyos javításokat tenni; a harmadikra nézve egy olyan főiskolának felállítása volna szükséges a melyben minden állapotokra megkívántató tudományok jó móddal taníttathatnának.

A bizottság ehhez képest a következő szakaszokra osztá munkálatát:

1. A falusi oskolákról.
2. A városi oskolákról vagy az u. n. particulákról.
3. A hazánkban lévő négy collegiumról, az advarhelyit is ide értvén.
4. Egy közönséges főiskolának felállításáról.

A falusi iskolákról.

A közönséges nevelésnek első alapja nagyobb részint a falusi iskolákban van, mivel a közember gyermeke ottan kezdvén tanulását, ha esze s kedve van a tudományokhoz, onnan valamely particulába vagy collegiumba megyen, nagyobb része pedig ottan

végzi tanulását. Ezért ezen iskolák javításában főképen arra kellene törekedni, hogy mindezen tudományocskák jó móddal taníttatnának azokban, a melyek kiváltképen egy paraszt gazdának okvetetlen szükségeseek. másfelől pedig, a mely gyermekek onnan más nagyobb városi iskolába vagy collegiumba mennek, azok megvívágosodásoknak első alapját ottan jó móddal vethesék meg.

Az kétségtelen, hogy falusi iskoláink e két tekintetben igen rossz állapotban vannak, melynek három főoka van:

a) Vagy elegendő fundusok nincs az iskoláknak

b) Vagy a paraszt emberek nem járattják iskolába gyermekeiket,

c) Vagy pedig jól készült iskola mesterek nincsenek.

a) A bizottság az elsőről tanácskozáván, előbb azt akarta javasolni, hogy több szomszéd falu iskolái egybeöntessenek, s így kevesebb, de nagyobb falusi iskolák alkottassanak. De csakhamar meggyőződött a bizottság, hogy a faluk nem könnyen állanának rá s e javaslat megvalósítása sok más nehézségekkel is össze van kötve pld. ha a paraszt ember még a maga falujában sem örömet küldi gyermekét az iskolába, annyival kevésbbé küldené a szomszéd faluba. Helyesebbnek találta tehát a bizottság, hogy előbb csak a nagyobb és tehetősebb falu helyeken ajánlja az iskolák jó rendbe vételét; mert ezekben a gyermekek előmenetelét a szomszéd falusiak is tapasztalván, vagy önként elküldik azokba gyermekeiket, vagy pedig idővel, lassanként a kisebb falukban levő iskolákat is jobb lábra lehet állítani.

b) A második fogyatkozás orvoslására a következő véleményt adja a bizottság: a paraszt szántóvető embereket lehetne ahoz édesíteni, hogy az iskolába szorgalmasan elküldjék gyermekeiket, először is úgy, ha a falusi iskolák jó rendbe vétetvén, olyan tudományok taníttatnának azokban, a melyekben a közönséges gazdaember a maga állapotához képest jó hasznát vehetné. Másodsor, ha a gyermekeknek gyakran volna examenjök, és a szegény paraszt atyák látnák, hogy gyermekeiknek a tanított tudományokban jó előmenetelök van. Hamadsor, ha a jó tanuló gyermekek nevét a papi székben illő alkalommal egy kis díszérettel olvasnák fel.

c) A jó iskola mesterek készítésének alapját a collegiumokban kellene megvetni, e végett szükséges volna, hogy a professorok néznék ki előre, kik volnának a deákok között. a kik iskola-mesterek lehetnének és ezeket arra kellene utasítani idején, hogy az alább megírandó kisebb tudományoknak tanítására lassan-lassan elkészülnének; e végett jó volna, hogy mindenik collegiumban, hetenként bár két-három órán a paedagogiarcha tanítaná

ezeket az iskola mesterek tisztére, a tanítás módjára és a gyermekekkel való bánásra, egy szóval egy kis könnyű paedagogicára. Ezt különben a bizottság alább a collegiumoknál fejt ki bővebben.

A mi továbbá a falusi iskolákban tanítandó dolgokat illeti, legelőször is az a kérdés forgott fenn, hogy vajjon ezekben a latin nyelvet kell-e tanítani vagy egészen elmaradjon-e? A bizottság vélekedése szerint, mivel a latin nyelv tanulása a paraszt ember céljára épen nem szükséges, haszontalan idővesztegetés volna azzal a falusi iskolákban a gyermekeket terhelni, annyival is inkább, hogy azt tovább nem folytathatván, abbéli fáradságuk egészen elveszne; a helyett inkább más, sokkal hasznosabb és az ő céljokra szükségesebb dolgokra fordíthatják idejüket s szorgalmatosságukat.

Szükséges t. i. elsőben is, hogy ezen iskolákban a keresztyén vallás főbb ágazatai, könnyű és a paraszt gyermekek értelméhez alkalmaztatott módon taníttassanak. Minthogy a Heidelbergai Catechesis tanultabb ember elméjéhez van szabva, a helyett a gyermekeknek más könnyebb kézikönyvet kellene felvenni, mint pld. a Seiler Kisdedek Vallása, vagy más ehhez hasonlót. Ez által a Heidelbergai Catechesisnek, mint symbolicus könyvünknek becsé épen nem kisebbedik, hanem a papok a délelőtti tanításaikban azt magyarázhatják. Ide tartozik még a bibliai historiának nem könyv nélkül való tanulása, hanem értelemmel való gyakori olvasása és kérdezése. Ugyszintén a zsoltárok és dicsérek éneklésében való gyakorlás is.

Megkivántatik még ezen iskolákban, hogy a gyermekek a jó folyó olvasásban, nem különben a szép tiszta magyar írásban különös szorgalmatossággal gyakoroltassanak, még pedig úgy, hogy a közönséges életben a parasztok között is előfordulni szokott dolgokról a magok gondolatjaikat helyesen írásba foglalni megtaníttassanak, mivel erre gyakran esik szükségök, s ha jól tudnak írni igen sok hasznát vehetik.

Ezen kívül nem kevésbbé szükséges az is, hogy a falusi gyermekek egy kis könnyű számvetésre is oktattassanak, és egy kis practica Oeconomía; e végre jó volna, ha a Tigurumi gazdasági társaság által ki dolgozott és 1774-ben világra bocsátott Oeconomica Catechesis az erdélyi gazdaság módjához alkalmaztatva magyarra fordíttatván, kézikönyvnek bevételtetnék. E mellett pedig olvasásnak okáért a paraszti Majorságot és más e féle könyveket lehetne a paraszt gyermekek kezébe adni.

Mindezek felett szóban forgott a bizottság előtt az is, hogy vajjon nem jó volna-e ezen falusi iskolákban a gyermeket egy kis magyar historiára és hazánknak rövid geographiájára is tanítani. De ezeket csak későbbre lehetne jó móddal behozni, illendő azonban ezekről is gondolkozni és egy oly kézikönyvecskét készíteni,

a melynek mind rövidsége, mind pedig könnyősége a paraszt gyermekek elméjéhez legyen alkalmaztatva.

Mindezeknek teljesítésében legnagyobb nehézségnek látszik az, hogy nem igen lehet olyan jól elkészült iskola mestereket találni, a kik mindezeket jó móddal taníthatnák. De elmulnék ez, mihelyt a fennebb is említett mód szerint, a collegiumokban illendő rendelkezések tétetnének, az iskola mesterségre készíttetések iránt, a kik csak kevés készületek után is még könnyebben megértethetnék a gyermekekkel a fenn előszámlált hasznos tudományokra tartozó dolgokat, mint most a deák grammaticának reguláit, a mellyeket nagy részint majd értelem nélkül tanulják meg a gyermekek.

Utoljára még azon kérdés forgott fenn, hogy kikre kellene ezen falusi iskolákra való vigyázást bízni? A mi ezt nézi

Legelsőben is minden helységben a papnak kötelessége az, hogy az iskolára szoroson vigyázzon, és minden héten avagy csak kétszer megforduljon az iskolában, a tanítás módját számba vegye, a gyermekeket ottan-ottan maga előtt is taníttassa, és maga is az iskola mester jelen létében kérdezze s examinálja azokat. Egy szóval szükséges, hogy a papi hivattal a scholarcha kötelessége szoroson egybeköttsék.

Hogy pedig a papok ezen kötelességekben fogyatkozás nélkül eljárjanak, arra szükséges, hogy a tractualis seniorok vigyázzanak. Tehát midőn ezek a magok kerületökben körüljárnak, különös gondjoknak kell az iránt lenni, hogy az iskolákat is megvizsgálják és jól végére járjanak, hogy azok körül mind a pap, mind pedig az iskola mester eleget tessenek-e magok hivataloknak. Egyszersmind magok előtt egy kis rövid exament tartassanak, examinálván magok is a gyermekeket; a jó exament adó iskola mestereket megdicsérik, a kik pedig hibásoknak és resteseknek találtnak, azokat illendőképen megfenyítsék, lelkekre kötvén azoknak, hogy jövőre jobban igyekezzenek hivataljokat folytatni. Egy szóval van ebben olyan mód a melyet röviden leírni bajos, egy értelmes ember pedig könnyen feltalálhatja és végbe is viheti.

Ennek felette a tractualis curator uraknak is szívekre kellene azt kötni, hogy a falusi iskolákra különös gonddal vigyázzanak, és aokról a főconsistoriumhoz esztendőnként jelentést tegyenek; és a mely iskola mesterek nem alkalmasok, vagy igen restesek és többszöri megintetések után is magokat meg nem jobbítják, azokat a tractualis seniorral egyetértve hivatalokból letegyék, a mely ha az iskola mestereknek is előre tudtokra adatnék, annál nagyobb ösztönök lenne arra, hogy a magok hivatalokban hiven és serényen eljárni igyekezzenek.

A városi iskolákról, vagy az ugynevezett particulákról.

A városi iskolákban tanulnak a városi emberek és szegényebb nemes emberek gyermekei, ezért ezekben tudós embereket nem akarván formálni, a nevelés módját arra kell intézni, hogy a jó és hasznos városi lakosok és a szegényebb nemes renden lévő gazdák céljokhoz képest illendőképen készíttessenek. Mivel pedig a mi városainkban sokan mezei gazdaságot is folytatnak, itt is egyik főbb célznak a gazdaságnak kell lenni, és a mellett arra is nem kevésbé szükséges vigyázni, hogy jó mester emberek készüljenek.

Ezek az iskolák eddig is jobb lábón állván, mint a falusiak, és fundusok is több lévén, könnyebben lehet ezekben fontos jobbitásokat tenni és egy kis változtatással céljokkal megegyezőbb állapotra hozni.

A mi ezen iskolákban tanítandó dolgokat illeti, azt lehet először kérdésbe tenni, hogy vajjon a deák nyelvet ki kelljen-e innen is egészen rekeszteni? A bizottság úgy vélekedik, hogy mivel innen sok gyermek megyen a collegiumba tanulni, a deák nyelv tanulását itt egészen megszüntetni nem tanácsos, annyival is inkább, minthogy mind a szegényebb nemes embereknek, mind a városiaknak olykor szükségök van arra, hogy egy kevés deák írást értsenek; csak arra kell vigyázni, hogy a gyermekek ne csak a deák nyelvvel töltsék el idejüket, hanem a magok céljokra szükséges egyéb dolgokat is tanuljanak, oly móddal alkalmaztatván a dolgot, hogy a legelső classisban csupa magyar nyelven folyjanak mindenek, a felsőbbekben pedig egyebek mellett a deák nyelv is taníttassék, a mely deák classisoknak száma az iskolák állapotjához képest határozthatatik meg.

A vallás tanítására az alsóbb Classisokban ugyanazon könyveket lehet használni, mint a falusi iskolákban; a felsőbbekben pedig annál valamivel többre kell menni és e végre egy nagyobb kézikönyvre volna szükség. Feles számu ilyenmü dicséretre méltó munkák jöttek ki idegen országban, a melyek közül egyet kiválasztván egy ahoz értő ember által lehetne lefordíttatni. Ezen kívül még egy más könyvet is jó volna készíttetni és a gyermekek kezébe adni olvasásra. Az éneklést is gyakorolni kell.

Továbbá valamint a magyar jó olvasásnak és írásnak úgy az arithmeticanak tanítása is elmulthatatlan, még pedig itten bővebben, mint a falusi iskolákban; sőt minthogy a geometria mind a mestersegédeknek s fabrikáknak, mind a mezei gazdaságnak jobbitására meg kívántató tudomány, ennek is legalább könnyebb részei ezen iskolákban is taníttathatnának, és mind az arithmetica, mind a geometria tanulására lehetne itten is azon könyveket felvenni,

a melyekről feljebb a collegiumokban levő classisok iránt feltett jegyzések között volt emlékezet.

De a historiát sem lehet itt mellőzni. A naturalis historia mind a mezei gazdának, mind pedig a mester embernek igen szükséges, ugy szintén a haza históriája is és a közönséges históriából avagy csak az újabb időnek előadása nem kevés haszonnal van egybekötve. A historia tanításának mindazáltal oly móddal kellene folyni, hogy azokból a gyermekek az emberi életre valósággal szükséges és hasznos dolgokat tanulnának és nem csak csupa chronológiával terhelhetnék az ő elméjük, minthogy pedig még ezekre is született nyelvünkön alkalmas könyveink nincsenek, ezekről volna szükséges előre gondolkozni és készíttetni, a mely végre a Schröckh, Raff és Campe tudvalévő munkáinak jó hasznokat lehetne venni.

A mezei gazdákra nézve az oeconomiát már bővebben és jobb móddal lehetne itten tanítani, mint a falusi oskolákban, a városi mester emberekre nézve pedig a Technologiát vagy a mesterségek s fabrikák tudományát, azoknak főképen és nevezetesebben a melyek a mi hazánkban találatnak. Ezekre is pedig még könyvek nélkül szükségünk, a külső országokon feles számmal jöttek ki e félék, a melyekből ahoz értő Emberek könnyen dolgozhatnak a mi hazánkhoz alkalmaztatott kézikönyveket, a nálunk előforduló példákkal világosítván és előadván, hol és minemű jobbitásokat lehetne tenni mind a mezei gazdaságra mind pedig a kézi mesterségekre nézve.

Mivel pedig a rajzolás mind a mester embernek, mind a mezei gazdának szükséges, egy kis rajzolás mesterségét is jó volna ezekhez adni, de ezt csak későbbre lehetne jó móddal behozni.

A nagyobb particulákban, ugymint Szászvároson és másutt, a hol beneficiumok is vannak fundalva a deákok számára, a felsőbb classisban, a melyben tanulók deákok szoktanak lenni, a pura mathesist, logicat, metaphisicat és egy kis bővebb theologiát lehet, sőt szükséges oly móddal taníttatni, hogy ezek a collegiumokba menvén, elegendő készületök legyen arra, hogy ottan a deákok közé bevétetthessenek.

Minthogy az ilyen particulákból oskola mestereket is szoktak vinni némely eklesiákba, a mint oda feljebb a collegiumokról megjegyeztetett, itten is jó volna ha a Rector a felsőbb classisban avagy csak két három órán egy héten egy kis paedagogicat tanítana, hogy a szegényebb eklesiákba innen is alkalmasint elkészült mestereket vihetnének ki.

Ezen városi oskolákban noha mind a fundusokra, mind a tanulók számára nézve nagy különbség van, melyhez képest a classisok számának is különbözőnek kell lenni a különböző helyeken,

lehetne mindazáltal a classisok felosztásáról valamely ahhoz értő ember által ezen különbséghez mérsékelve egy közönséges planumot készíttetni, felszabván abban minden Classisokra a tudományokat, a melyhez a tanítók magokat tartani szorosan köteleztetnének.

Az iskolákra való inspectio itten is a papok kötelessége.

Ennek felette a domesticum consistoriumnak és a curatoroknak hivatala magával hozza azt, hogy az oskolákra vigyázzanak, és a jelenlétekben minden fertaly esztendőben exameneket tartassanak, az oskola állapotjáról és a tanítás módjáról a Mlgs főkonsistoriumhoz relatiot tegyenek s vigyázzanak, hogy a felsőbbek rendeletei pontosan végrehajtsanak.

A collegiumokról.

A mint közönségesen szokásban van, hogy a tudományok két szakaszra osztassanak ugymint alsóbb és felsőbb tudományokra. ugy a collegiumainkban is ez a mód megtartatván, az alsóbb tudományok a classisokban taníttatnak deák praeceptorok által, a felsőbbek pedig a professorok által adatnak elő, azoknak, kik a classisokon átmentenek. Mind a két rendbeliekre nézve vannak még oly fogyatkozások, melyeknek megjavításokról illő és szükséges is gondolkozni.

A classisokról és classicus praeceptorokról.

Minthogy a collegiumokban sokan kezdik tanulásokat olyanok, a kik a felsőbb tudományokra nem igyekeznek, hanem vagy valamely kézi mesterségre, vagy a mezei gazdaságra szánták magokat és a kiknek a deák nyelv mindazoknak ítélete szerint, a kik ezen dologba belátnak, nem szükséges, és a kik a helyett más sokkal hasznosabb és az ő czéljokra szükségesebb dolgokat tanulhatnának azon idő alatt, a míg a deák nyelv tanulásával minden haszon nélkül terheltetnek; erre nézve igen helyesnek, sőt szükségesnek látszik, hogy a más pallérozottabb nemzeteknek is példájok szerint különböztessék meg a magyar oskola a deák oskolától; azaz mindegyik collegiumban állíttassék fel egy csupa magyar oskola, a melyben leendő rend és tanulás s tanítás módjáról jegeyzzük meg ezeket:

1. Két könyv készíttetvén tiszta papirosból, azokba minden gyermek, midőn legelsőbben adatik fel a collegiumba, tartozik a maga nevét felíratni, egyikbe azok iratják fel magokat, a kik a felsőbb tudományokat is akarják tanulni, a másikba pedig azok, a kiknek a deák nyelv és a felsőbb tudományok tanulására szükségök nincsen.

2. Minekutánna mindezek az olvasásban a privatus praeceptorok által elegendőképen gyakoroltattak, mind a két rendbeliek elsőben vitessenek egyenesen az alsóbb magyar classisba, és ottan az alább megírandó mód szerint tanulásokat végezvén, onnan azok, a kik a felsőbb tudományokra is igyekeznek, a legalsó deák classisban menjenek által, a többiek pedig léphetnek a felsőbb magyar classisba, a melyben a magok egész tanulásbeli cursusokat végezhetik.

3. Hogyha mindazáltal azok között, a kik a magyar iskolába iratták volt fel magokat, találtnak olyanok, a kik mind elméleti tehetségeikre mind a tudományokhoz való hajlandóságokra nézve magokat megkülönböztetik, ezek is által vitethetnek a deák iskolába. E végett a praeceptoroknak különös instructiójoknak kellene lenni, hogy a gyermekeknek elméleti tehetségeikre és magok viseletekre vigyázzván, az iránt minden esztendőben relatiót tegyenek a professorokhoz és az insp. curator urakhoz.

4. Ezen magyar iskolákban tanulók számára egy különös Abecés könyvet kellene készíttetni csupa magyar nyelven, oly módal a mint ez fennebb a deák Abecés könyvről megjegyeztetett. Ezt be lehetne venni a falusi iskolákba is.

5. A mi pedig ezen iskolában lejendő rendet és tanulás módját illeti, avagy csak eleintén elég lenne ha az két classisokra osztattatnék és mindeniknek külön tanítója lenne. Az alsóbb classisban azok taníttatnának, a mik már oda feljebb is a collegiumbeli classisokról feltett jegyzések között a legalsóbb classisra nézve fel vannak téve. A felsőbb classisban pedig a k. vallás ágazati bővebben, a Watt's Biblia Historiája, a mely még ugyan készen nincsen, de a mely bizonyos idő alatt el készíttetvén kibocsáttathatik; a zsoltárok és dicséretnek ének szóval való tanulásokban további gyakorlások, az arithmetica-ból a sokszorozás, az elosztás, a tört számok és a proportiók regulái, a geographiából az európai országoknak közönségesebb esméreti, különösebben pedig az Ausztriai ház Birodalma alatt levő tartományoknak leírása egy kis statistikai utmutatásokkal egyben foglalva; egy kis naturalis historia hasonló rövidségű technológiával együtt és az erkölcsi tudományok bővebbeske előadása a historiából kiszedegettetett példák világoztatva. Ennek felette a jó és helyes írás mesterségének tanulása, a levelek, contractusok, quietantiák és a közönséges életben előforduló több e féle dolgok írására való utmutatásokkal és gyakorlásokkal együtt. Mind a két classisban pedig lehetne még egy könyvet felvenni az olvasásra, a mely által mind a jó és folyó olvasásban gyakoroltatnának, mind pedig sok hasznos dolgot tanulhatnának a melyről immár feljebb is volt emlékezet

6. A mi pedig ezen magyar iskola számára szükséges köny-

veket nézi, ezeket a mint oda feljebb is megjegyztetett nagyobb részint ujonnan kellene készíttetni, és melyek egyszersmind a városi és rész szerint a falusi oskolák számára is szolgálhatnának.

7. A fel tett tudományoknak bizonyos pensumokra és órákra való kiszabása igen könnyű leszén, hogyha egyszer ezen megírt magyar iskola felállítására helyben hagyatik.

8. Végezetre azt is illő megjegyezni, hogy ezen fel tett punctumok szerént ez még csak egy első kezdete lenne ezen nemzeti magyar oskolának, de idővel azt a környül állásokhoz képest hova tovább nagyobb tökéletességre lehetne vinni, és több classisokra is felosztani.

Továbbá a classisbeli praeceptorok állapotjokat a mi illeti, minthogy mostan a deákok közül szoktanak azok kiválasztatni, a kik t. i. arra a végre a professorok által alkalmasabbaknak ítéltetnek, és a kik a magok czéljokra sietvén minekutánna egy s két esztendeig viselték ezen hivatalokat, mások által váltatnak fel: kérdésbe jött, hogy vajjon nem sokkal jobb volna-e jól elkészült állandó praeceptorokat állítani e classisokba, a mely iránt ugyan itéletünk szerint semmi kétség nem lehet; mindazért, hogy ezek egyenesen erre a célra készítvén magokat, sokkal alkalmasabbak lehetnének ezen hivataloknak viselésére, és sokkal többet lehetne azoktól kivánni mint a mostaniaktól, mind pedig azért, hogy egész életökben abban gyakorolván magokat, sokkal jobban bele szoknának a jó és helyes tanítás módjába, a gyermekekkel való bánásba stb. csakhogy a fundust bajos volna ezeknek fizetésére kicsinálni, mivel ezeknek oly fizetéseket kellene szükségesképen rendelni, hogy nemcsak nőtelen, hanem házas állapotban is tisztességesen élhetnének, és ne kénytelenítették a magok statiojokat változtatni és azt vagy papi, vagy más egyéb hivattal felváltani. Mindazáltal az interesre kiadott capitalisok után mindenik collegiumnak feles számu interes pénzek lévén restantiában, ezekből alkalmas fundusokat lehetne csinálni, ha nem minden classisbeli praeceptoroknak is, avagy csak egy néhány számára. Idővel találkoznának talám oly Benefactorok, a kik vagy egy vagy más classisbeli praeceptor statioját dotálván, azokat is lassanként állandókká lehetne tenni. Egy elsőben pedig, ha a feljebb projectált nemzeti magyar iskola felállana, ennek tanítóit volna kiváltképen szükség állandókká tenni, mivel itten nevezetesen igen értelmes és a gyermekekkel bánni tudó személyek kívántatnak és az egész nevelésnek fundamentomát kiváltképen annak kezdetében kell jót megvetni; annakutána pedig ugyanezen okokra nézve az alsóbb deák classisokban kívántatik meg inkább, hogy állandó praeceptorok legyenek elébb, mint a felsőbbekben.

A míg pedig ez munkába vétethetnék, addig is igen jónak

látszik, hogy egyik a professorok közül, nevezetesen a paedagogiarcha avagy csak minden héten két-három órán egy kis paedagogiat tanítson a deákoknak, a mely a classicus praeceptorokra nézve is igen szükséges valamint azokra nézve, a kik még jövendőben falusi mesterek fognak lenni.

Ennek felette előfordult még az is, hogy vajjon nem hasznosabb volna-e a gyermekek előmenetelére nézve, ha mind a német, mind pedig a görög nyelv tanulásához a legelső deák classisban kezdenének a gyermekek és a mint a deák nyelvet azokat is rendre minden classisban tanulnák, azokra kirendelendő bizonyos és különös órákon még pedig oly móddal, hogy mivel avagy csak addig, míg minden classisban állandó praeceptorok állíttathatnának, nem igen lehet reményleni, hogy mindegyik classisban oly praeceptorok találtathatnak, a kik egyebekkel együtt a német és görög nyelveket is taníthatnák, tehát ezen nyelvek közül mindegyiknek tanítására különös praeceptorok rendeltetnének, a kik azokat a classisokban bizonyos órákon rendre tanítanák, a mely végre *hét* classisok lévén, két-két praeceptorok mindegyikre nézve elégségesek lennének; vagy pedig az említett két nyelvek közül mindegyiknek tanulására egy-egy különös classis legyen a melyekben kiváltképen csak ezekben gyakoroltassanak a gyermekek. Mind a két részre fontos okok hozattattanak elő, mindazáltal jól meghányván vetvén a dolgot, helyesebbnek ítéltük, hogy az utolsó feltétel mellett álljunk meg, mivel az eddig való iapasztalások szerint a gyermekek épületekre hasznosabbnak esmértetett az, hogy a kérdésben levő nyelvek közül mindegyik külön-külön classisban taníttassék. Ugyancsak még is a német classisnak a Syntactica és Rhetorica classisok között rendelvén helyét, hogy ezt a nyelvet a felsőbb classisokba által menvén ismét el ne felejtsek addig is a míg azokból ki kelnek, hogy ez a nyelv azokban is taníttassék bizonyos órákon a szerint a mint ez feljebb bővebben feljegyeztetett, jónak esmértük.

A deákokról.

A deákok iránt ez jött kérdésbe elsöben, hogy jó-e azoknak collegialiter való együtt lakások, a melyre nézve mind a két részre sok okokat lehetne előhozni, de ez szükségtelen. A pallérozott nemzeteknek is szokásaik ebben nem egyeznek meg egymással. Az angliai universitasokon együtt szoktak lakni a deákok ugyszintén Németországon is némely gymnasiumokban, hanem itten az universitásokon a városon laknak fogadott szállásokon. Az honnan is mi ebben állapodtunk meg, hogy minden szüléknek szabad akaratjoktól függvén az, ha a magok gyermekeiket a collegiumba akarják-e beadni deákoknak vagy pedig a városon tartani, ebben

nehézség ne tétessék, úgy mindazáltal, hogy ha valaki a collegiumon kívül kívánja gyermekét tartani, a közönséges jó rendnek megtartására nézve a collegiumi szoros disciplina alatt légyen.

A mi a deákok institutumát továbbá illeti úgy látszik régiebb eleink inkább igyekeztenek azon, hogy jó papokat formáljanak, azonban a gazdáknak és tisztviselőknek való nevelést igen elmulatták. Hogy azért a nevelés szélesebben ki terjesztessék, valamint szintén akkor, mikor deákokká lesznek, úgy szintén az első három esztendei cursus elvégezésével is a midőn az alsóbb classisból a felsőbe lépni kívánnak, kérdeztessenek meg, hogy mire szándékoznak. A kiknek papságra vagyon kedvek azok a theologicus cursus végig való hallgatására szoríttassanak, a kik pedig külső állapotra készülnek, azok ugyan hallgassanak annyi theológiát, a mennyi az ő céljokhoz képest elégséges, e mellett pedig szabadságokban álljon a már elvégezett cursusból azon tudományt másodsor is hallgatni, a mely céljokkal megegyezik. Csakhogy a professorok arra vigyázzanak, hogy henyeséggel ne töltsék idejüket, hanem utasítsák őket, hogy micsoda tudományokban gyakorolják főképen magokat és micsoda könyveket olvassanak, hogy azon élet módjára, melyet választottanak illendőképén elkészíthessék magokat.

Ennekfelette a mely tudományok mostan a collegiumokban taníttatnak, azokon kívül még vagynak olyanok, a melyek igen hasznosok és szükségesek volnának p. o. a Naturalis historia taníttatik ugyan Enyeden és Kolozsvártt, de ezt Marosvásárhelyen is bé kellene hozni; az Oeconomia és Technologia tanítását pedig mindenik collegiumban szükség volna a naturalis historia mellé ragasztani, mivel ennek hasznát kiváltképen amazokban lehet tapasztalni. E mellett az lévén hazánk rendjeinek célja és kívánsága, hogy ezentul az hazafiak a Kamarára is applicaltassanak, jó volna oskoláinkban a Cameralis tudományokat is tanítani, a melyeket a Juris Professorokra lehetne bizni.

Kérdésben forgott még az is, hogy vajjon a tudományokat nem lehetne-e mindenik collegiumban a professorok között felosztani. Mivel pedig különböző számmal vagynak mindegyik collegiumban a professorok, egy közönséges planumot nem lehet erre a végre készíteni, hanem jó volna mindegyik collegium professorainak meghagyni, hogy projectáljanak egy ilyen planumot, a mely mind a magok collegiumokban levő professorok számához, mind pedig a tanítandó dolgokhoz légyen alkalmaztatva és azt terjeszték a Mlgs főconsistorium eleibe.

A deákoknak köntösökre nézve is lehetne talán jobb rendet szabni, és úgy látszik, hogy helyesebb volna, ha csak azok vennének togát, a kik belső állapotra szándékoznak, és csak azok is

predikállanának, mivel a külső állapotra készülőknek ez czéljuk ellen vagyon, és gyakran botránkozásra is szolgáltatnak alkalmatosságot. Egyébaránt pedig mind a két rendbeliek ugyanazon egy fenyíték alatt tartatnának és a beneficiumokkal is egyenlőképen élhetnének. Mindazáltal a rövid köntösökben is bizonyos meghatározásnak kellene lenni, hogy azzal ne bujálkodjanak és a más rendű emberektől illendőképén megkülönböztessenek.

A z e x a m e n e k r ől.

Hogy az examenekből jól meg lehessen itélni a tanuló ifjúságnak a tudományokban való előmenetelét és a praeceptorok ne csak mechanice készítsék el arra a gyermekeket, jónak itéltük azt, hogy ne magok examináljanak a classicus praeceptorok, hanem examen előtt nebázy nappal minden classisnak egy-egy censora rendeltessék a deákok között a professorok által, a melynek haszna az lenne, hogy mind a classicus praeceptorok jó móddal kívánának eljárni a magok hivatalokban, nem tudván ki leszen censora a classisoknak, mind pedig a censorok azon igyekezzenék, hogy a mint rendes mód kívánja úgy examináljanak.

A mi pedig a deákok examenjét illeti, jobbnak itélnők, ha a deákok egyenként examináltatnának a bécsi szokás szerint, mert noha ugyan az examen hosszasabban folya e szerint, de jobban is ki tetszenék kinek-kinek a tudományokban való előmenetele. Ekkor a kik a deákok között magokat legjobban viselnék s egyébként is jó magok viseletek volna, praenotáltatnának, a kiknek t. i. még beneficiumok nem volt, azok az első aperturákra bé tétetnének, a kik pedig már alumnián vagynak, azok jobbakra promoteáltatnának, és minden egyéb alkalmatosságokkal is ezek iránt különös reflexio tétetnék, mely szerint ez a praenotatio a deákokra nézve praemium gyanánt szolgálna. Ezen kívül pedig még az is igen jó lenne, ha bizonyos capitalisocska fordítatnék arra a végre, hogy annak interesséből esztendőnként mind a deákoknak, mind pedig a classisokban tanuló gyermekeknek szükséges könyvek vásároltatnának és ezek examenek alkalmával azon deákoknak és gyermekeknek, a kik magokat megkülönböztették, praemium gyanánt ki osztatnának, felirván azon könyvekben, hogy kiki micsoda alkalmatossággal nyerte légyen.

A mely gyermekek pedig a deák classisokban tanulók közül oiyanoknak találthatnának, hogy azoknak a tudományokban való előmenetelek felől reménység nem lehetne, ha ezek közönséges városi emberek gyermekei volnának, szép móddal disponálni kelle őket a szüleikkel is egyetértvén, hogy a nemzeti magyar iskola felállván abba tétetnének által és valami kézi mesterségre vagy más olyas állapotra készítettetnének.

Ha a deákok között lennének e félek, a kik haszontalan töltenék a collegiumban idejüket, azoknak utat kellene adni a collegiumból, hogy mennének ki oly hivatalokra a melyek kisebb capacitásokkal megegyeznek.

Mivel pedig az ilyen examenekben legnagyobb ösztön gyanánt vagyon annak illendő solemnitása, szükségesnek látszik, hogy ezekben a curatorok szüntelen jelen légyenek, sőt még azokon kívül is jó volna, ha a Mlgos főconsistorium bizonyos commissariusokat küldene, a kik a curatorokkal és professorokkal együtt osztanak ki a praemiumokat is, a deákok közül a jókat praenotálnák, és a Mlgos főconsistoriumnak relatiot tévén íranta ezeknek nevetek béküldenék.

A feriakról.

Hogy a feriak collegiumainkban igen hosszak és számosak, azt nem lehet tagadni, hanem ebben jó móddal orvoslást tenni nem igen könnyű dolog, mert az innepi feriakon a benefactorok megkívánják, hogy a deákok hozzájuk kimenjenek. Azért jó volna talám, ha a Mlgos főconsistorium módot találna abban, hogy az innepi benefactorok arra vétetnének, hogy vagy beküldenék magok minden innepi alkalmatossággal ezen beneficiumocskát a collegiumokba, nem kívánván azt, hogy a deákok hozzájuk kimenjenek, vagy pedig, ha erre egészen nem hajolnának, avagy csak a legközelebb levő collegiumból jártatnának magokhoz deákokat, a többinek pedig küldenék el, mely szerint a feriakat lehetne valamivel rövidebb időre szorítani. Vagy talám lehetne a Patronusokat lassan-lassan arra bírni, hogy ezen beneficiumokat capitalisban adnák be a collegiumokba.

A mi pedig a szüreti feriat illeti, azt vagy egészen lehetne eltörölni, vagy két hétre reducalni, vagy pedig csak azon napokon, a melyeken tart a szüret azon helységben, az hol vagyon a collegium vacatitot engedni.

A caniculai feriaból is lehetne elől egy vagy két hetet elvenni, s a végét Szent István napjára határozni, mely szerint ez a feria csak azon időre szoríttatnék, a melyben a legszorgosabb nyári mezei munka szokott végben menni.

A thecákrol.

A thecának minden collegiumainkban kevés fundusok vagyon, épen csak az enyedi collegiumnak van többecske, fundus nélkül pedig ezekben valamire való igazítást nem lehet tenni; hanem a restans interestek felszedettétvén és capitalisoknak fordíttatván, ezekből egy néhány ezeret jó volna erre a végre fordí-

tani. Ezen kívül, ha valamely Benefactor találkozánk, a ki bizonyos nemű könyveknek megvételekre pénzt adna az mint extraordinarius fundus azon kívül megmaradhatna.

A deak thecariuson kívül szükség, hogy egyik a professorok közül legyen a thecának Inspector, a midőn pedig annak számára könyveket akarnak venni, megkivántatik, hogy a professorok közönséges megegyezésével essék az, a kik is arra vigyázzanak, hogy illendő proportio szerint szaporittassanak a könyvek mindegyik Facultásra, hogy ha pedig valamelyikben különös hijjánosság talál lenne az pótoltság ki.

A könyvekkel való élés módját a mi nézi, erre nézve igen hasznosnak tartjuk ezeket: elsőben is minden theca mellett egy olvasó háznak kellene lenni, a melyben bizonyos órákon fel gyűlven a deákok, és azon könyveket a melyekre szükségek vagyon ki kérvén ottan olvashatnának és azokból magoknak jegyzéseket tehetnének; hogyha pedig valamely könyveket ki akarnának vinni tartozzanak valamelyik professortól czédulát venni az iránt, de a melynek ereje csak két hétig tartson, és ha tovább is meg akarnak még magoknál a könyvet tartani, újabb czédulát kérjenek ugyanazon professortól. E szerént a professorok is jobban megtudhatják, hogy kiki a deákok közül mit olvas és a deákok is nem oly könnyen élnek vissza a theca könyveivel; ezen mód szerint is pedig csak a közönségesebb könyvek adattassanak ki, a nagyobb és drágább könyveket pedig a melyekben nevezetesen sok rajzolatok vagynak teljességgel ki ne vihessék, hanem ott helyben a thecabau nézzék meg és jegyezzék ki magoknak a mire szükségek van.

Az oskolai fenyítékről.

Ez iránt ezek a kérdések fordulhatnak elő nevezetesebben: 1. Hogy azoknak, a kik a tanulásban épen nem igyekeznek mi lehet legillendőbb és legfoganatosabb büntetések? 2. A kik rosszul viselik magokat és erkölcsökre nézve hibások, azokat miképen lehet legjobb móddal orvosolni? 3. Micsoda neme a büntetéseknek leghelyesebb itten, a pénzfizetés-é, vagy pedig testekben való szenvedés? De ezekről minden collegiumnak vagynak törvényei a melyeket is talán lehetne új szemre venni, és ha szükségesnek lálattnék azokban bizonyos változásokat tenni vagy meg bővíteni.

A collegiumokban tanuló urfiakról és nemes ifjakról illő még itten egy kevés emlékezetet tennünk, a kik is, hogy jó móddal neveltessenek az iránt különös gondnak kelletik lenni. Erről a materiáról a kolozsvári professorok küldöttének volt a Mlgs főconsistoriumhoz egy munkácskát ezelőtt bizonyos évekkal, (1786-ban) a melyet jó volna talám elő venni és ha mi igazításra való lenne

benne azt megjobbitani; egy szóval ezekre nézve különösen is illő volna egy azoknak állapotjokhoz mérsékelt Instructiot béhozni és megállítani.

Egy felállítandó főoskoláról való projectumnak rövid summája.

Ezen főoskolának a volna célja, hogy ebben nem csak a Theologiára, hanem a politicus Statusnak is minden nemeire jól elkészült Emberek formáltathatnának. Ehez képest itten mind a négy rendbéli Facultásokra tartozó tudományokat célul kellene venni, s következőképen a Professorok számát is úgy határozni, hogy mindazoknak tanításokra elégségesek légyenek.

Meg kell pedig azt jegyezni, hogy nem Akademia avagy Universitas az, a mire vagyon itten a' tzeleozás, mivel az ilyen Fő Oskola és egy jól el rendelt Akademia között nagy különbség vagyon, és ez sokaktól függ s a mi környül állásainkkal nem is egyezik meg.

Ez Fő Oskolában lejendő Professorok számát közönségesen a' mi illeti, az függ a' Fundusnak nagyságától, ugyan tsak itele-tünk szerént lehetne azt tizenkettőre vagy tizennégyre határozni, úgy hogy mindenik Facultásra a' Philosophica Facultáson kívül hárman, erre pedig ötön volnának rendeltetve.

A Theologica facultásra tartozó Tudományok mik légyenek tudva vagyon, és ha erre három jól elkészült emberek állittathatnának mindazokat jó móddal tanithatnák. A' kiknek is hogy a' Felsőbbek által ki rendelt és meg határozott Manualis könyveik lennének azt sem jónak sem szükségesnek nem itéljük lenni, sőt inkább helyesebbnek látszik, hogy mindenik Professornak szabadságában álljou magának egy a' Ref. Vallás Fő Ágazatival meg egyező Manualist választani, vagy magának irni.

Egyéb el rendelését a' mi nézi ezen Facultásnak és más ide tartozandó dolgokat, azok iránt a' mostani Theologiae Professorok értelmeket lehetne venni.

Tsak épen ezt itéljük még szükségesnek itten megjegyezni, hogy mivel némelly külső országokban a' Naturalismus és Socinianismus nagyon kezdett harapozni, itt kivált különös szemmel kellene vigyázni az iránt, hogy az e' féle Tudományok bé ne tsuszának.

A' Juridica Facultásra is három Professorok elégségesek lennének; a' kik által tanittatnának nevezetesen, a' Jus Naturae, Jus publicum universale et Transilvanicum, ennekfelette a' Romai törvény is rövideden abban lévően a' Magyar Törvénynek fundamentoma, nem különben a' Magyar Historia is mivel ezzel a' magyar törvények jó moddal való tanulása szorososan egyben vagyon

köttetve. Ide tartozik még a Jus Ecclesiasticum Protestantium Erdélyhez alkalmaztatva; a' Canonicumot pedig különösen tanítani nem volna szükség, mivel ennek amabban is bé folyása vagon.

Ennek felette a' Manualis Könyvekről, a' Tudományoknak a' Professorok közt jó móddal való fel osztásokról s egyéb környül állásokról lehetne az ahoz értő Embereknek vélekedéseket bé szedni.

A' Medica Facultást egész tökéletességében jó móddal el kezdeni mind a' Fundusban való fogyatkozásra, mind pedig arra nézve, hogy ezen Facultas nem doctorálhatna, nem lehetne; hanem egy Doktora lévén a' Fő Oskolának, ennek lehetne oly fizetést rendelni, hogy ez tanítaná némely könnyebb részeit a' Mediciánának.

Idővel mindazáltal ezen Facultásra is lehetne három Professorokat rendelni, a' kik az Orvosi Tudomány minden részeinek tanítását folytathatják.

A' míg pedig ez meg eshetnék, addig tsak egy Professor is taníthatná a' Naturalis Historiának minden részeit, a' Diaeticát és a' Marhák orvoslásának mesterségét, mivel ezeknek valamennyire való tudása mindenféle állapotbéli embereknek igen szükséges.

Még az is hasznos volna, ha a' Papságra készülő Deákok egy kis könnyű Orvosi praxisra, az oskola mesterségre menendők pedig egy kis Borbélyságra taníttatnának, hogy falusi Halgatóiknak avagy tsak némely könnyű nyavajlájokban segíthetnének, a' mellyet már külső országokban némely helyeken fel vettek és jó hasznát tapasztalják.

A' Philosophica Facultásnak nevezete alatt bé foglaltatván minden egyéb Tudományok a' mellyek tudniillik az három elsőb-ekre nem tartoznak, erre több Professorok kívántatnának, öton mindazáltal ha lennének, ezek minden ide tartozó Tudományokat jó móddal taníthatnának. Az első Professor tudniillik taníthatná a' Logicát, Metaphysicát és a' moralis Philosophiát. A' második a' Physicát és a' Mathesist, ennek minden részeit ide értvén. A' harmadik az Universalis Historiát és a' Deák Litteraturát. A' negyedik a' görög és a' napkeleti nyelveket a' görög és Sido Antiquitásokkal együtt. Az ötödik az Oeconomiat, Technologiát és a' Cameralis Tudományokat. A' mellyről mindazáltal és egyéb ide tartozó dolgokról bővebben is lehetne a' Philosophiae Professoroknak értelmeket venni.

Az élő nyelveknek taníttatásokra különös nyelvtanító mesterek volnának rendelve. A' Nemes Emberhez illő gyakorlásokra pedig, ugmint tántzra, lovaglásra 's fegyverforgatásra lehetne könnyen módot találni.

Ezen fő Oskolának jó móddal lejendő el rendezése felöl jegyzettük meg továbbá még ezeket

1. A' Professoroknak meg lehetne engedni, hogy a' közönséges Letzkéjeken kívül privatim is tanítsanak a' mit akarnak, a' mellynek is ezen hasznos következései volnának, hogy mindenik Professor a' reája bízott Tudományt annál nagyobb szorgalmatossággal igyekezze jó móddal tanítani, és a' fizetések is ezzel nevedvén a' Professoroknak annál jobbak lennének a' Professori Statiok.

2. Az Akademiákat meg járt és jól készült Ifjaknak is, a' kik Professorságra vágyának, szabadságot lehetne adni, hogy ezen Fő Oskolában tanithassanak és Letzkéket adjanak; a' mellynek nyilván való hasznai volnának, mivel a' midőn valamelyik Professorság vacantiában jőne, ezek közzül kinek-kinek applaususa és a' Tudományokban való készületi esméretes lévén, sokkal könnyebb volna új Professort választani. Ennekfelette mindenkor már előre a' Professorságra jól elkészült Embereink volnának.

3. A' Deákoknak is meg lehetne engedni, hogy akármely Tudományban privatim Correpetitorok lehessenek, tsak hogy ennek a' Professorok hírével és meg egyezésével kellere lenni, hogy tudnák miben correpetálnak, és az erre a' végre legalkalmasabb személyeket magok választanák ki. Ezen gyakorlások által a' Deákok még jobban is el készíthetnék magokat, és egy kevés jövedelmek is volna ezen fáradságok után, mellyel Akadémiai utjokban magokat segíthetnék.

4. A' Deákok collegialis életeknek és együtt való lakásoknak itten helye nem lenne, hanem a' városon fogadott Szállásokon laktának.

5. A' közönséges Examenek pedig itten is megmaradhatnának, és az is, hogy a' Professorok a' magok Letzkéjeken examinalnának, el kérdezővén mindenkor Tanítványaiktól az el tanított dolgokát.

6. Abban valami modot kellene találni hogy a' Professorok tudhatnák kiki a' Deákok közzül mint igyekezik, mit tanul, és a' szorgalmatosságra ösztöne lenne.

7. Ezen fő Oskolának egy jól el készült Thecájának is kellene lenni.

A' F u n d u s r ó l.

Ezen fő Oskolának fel állítására illendő Fundusnak kellene lenni, ugymint az Épületekre, Professorok fizetésére, a' Bibliotheca számára, Instrumentumokra, és egyéb szükséges dolgokra Mindazáltal, igen mód nélkül nagy Fundusra nem volna szükség, mivel közönséges épületnek tsak egynek kellene lenni, a' mellyben egynehány Auditoriumok, a' Bibliotheca, és az Instrumentumok con-

servatoriuma volnának. A' Professorok fizetések is segítették azzal, ha ezek privátim is fizetésért taníthatnának

Egy könnyű hozzá vetéssel képen lehetne meghatározni az Esztendőnként meg kívántató költséget.

Ha minden Professornak ezer forint fizetése volna, a 14 Professoroknak fizetések lenne esztendőnként 14,000 frt.

Az élő nyelvek, és a' Nemes Emberhez illő egyéb gya-	
korlások Tanítóinak fizetésekre lehetne szánni	2000 "
A' Bibliotheca Esztendei jövedelmére	2000 "
Az Instrumentumokra Esztendőnként	1000 "
Stipendiumokra és egyéb különös szükségekre	5000 "

És így az egész költség menne Esztendőnként 24,000 frt.

Az erre való Fundust mi módon és honnan lehetne ki tsinálni, ez a' leg nehezebb kérdés. Mert a' mostani Collegiumok Fundussaiat egyben tenni és azokat össze zavarni nem tanátsos és erről ítéletünk szerént nem lehet gondolkozni.

Vallyon nem lehetne-e ezen Fő Oskolat egyik tehetősebb Collegiummal úgy egyesíteni, hogy ugyan azon egy Corpust formálna, vagy pedig, hogy Gymnasiumaink meg maradnának jó móddal, és ezen Fő Oskola külön volna, ezt tsak kérdésben hagyjuk.

Lehetne talám ezen Fundust szaporítani egyfelől a' külső országokon való koldulás által, másfelől pedig ha az Hazánkban lévő Patronusok és Benefactorok meg kerestetnének erre a' végre.

A' bizonyos, hogy ezen Fő Oskolat (egyszer)iben a' kívánt móddal egészen fel állítani, és azt egész tökéletességre vinni nem lehetne, hanem tsak idővel és lassan lassan.

Mínthogy pedig ezen ideara alkalmatosságot szolgáltatott az, hogy egy darab időtől fogva az Enyedi 's Kolosvári Collegiumokban a' Professorok számát szaporították 's úgy láttzik, hogy ezután is szaporítani igyekezik, jó volna talám ezeket Systema szerént és egy bizonyos tételre szaporítani, a' mellynek elő adása ezen munkának utolsó része volna.

Hogy ezen Fő Oskoláról való Projectumnak tsak némely nevezetesebb Punctumai vagynak igen rövideden fel téve azt akárki könnyen által láthatja. Szükségesnek itéljük azért, hogy ez az ahoz értő Emberekkel közöltetvén, minekutánna jól meg fogják fontolni, adják bé az iránt a' magok vélekedéseket, a' mellyeknek egyben vetése által osztán lehet egy olyan planumot készíteni és meg állítani, a' melly Hazánknek nevezetes hasznára szolgálhat jövődőre nézve.

Látta s helyben hagyta

Gr. Teleki Ádám.

FÜGGELÉK.

Órarend az 1769-iki Docendi et discendi Methodushoz.¹⁾

TABELLA

indicans Ordinem Classium, Praeceptores, Argumenta Studiorum eorundemque distributionem in horas singulas et Salaria Praeceptorum.

Classes	Praeceptores	Argumenta Studiorum eorundemque distributio in horas singulas.					Praeceptorum Salaria		
		Die	Ante meridiem			Post meridiem			
			a 7-a ad 8-vam	ab 8-va ad 9-nam	a 10-a ad 11-zm	a 1-a ad 2-dam a 3-tia ad 4-tam		5-a ad 6-tam	
Declinistarum et Comparistarum	Studiosus Togatus	Dominico	Catechesis minor explicatur, Historia Biblica legitur et in Coetu Sacro Cultus Divinus habetur.			Catechesis explicatur et in Coetu Sacro Cultus Divinus habetur.	Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatis.	Flor. Hung. 20.	
		Lunae, Martis et Veneris	Pensa examinantur et Scripta emendantur, tum Grammatica Latina Cellarina explicatur de Flexione Nominum, cui continuo Examen adjungitur.			Vocabula latina et Loquendi formulae magis familiares leguntur sub juncta Interpretatione. Analyti Grammatica et imitatione.			Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatis.
		Mercurii et Sabbathi	Memoriae mandata recitantur.	Arithmetica.	Geographia				
Conjugistarum	Studiosus Togatus	Dominico	Catechesis minor explicatur, Historia Biblica legitur et in Coetu Sacro Cultus Divinus habetur.			Catechesis explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus habetur.	Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatis.	Flor. Hung. 25.	
		Lunae, Martis, Jovis et Veneris	Pensa examinantur et Scripta emendantur, tum Grammat. Latina Cellarina explicatur de flexione Verborum et continuo Examen adjungitur.			Ex Vocabulario Cellarii leguntur Vocabula, mox Colloquia Langii, at his finitis Eutropii duo priores libri in patrium transferuntur sermonem, subjuncta Analyti Grammatica et imitatione.			Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatis.
		Mercurii et Sabbathi	Memoriae mandata recitantur.	Arithmetica	Geographia.				

¹⁾ A coll. Itban nr. 6. a. 1770. jel alatt.

Classes	Praeceptores	Argumenta Studiorum eorundemque distributio in horas singulas.						Praeceptorum Salaria	
		Die	Ante meridiem			Post meridiem			
			a 7-a ad 8-vam	ab 8-va ad 9-nam	a 10-a ad 11-am	a 1-a ad 2-dam a 3-tia ad 4-tam	5-a ad 6-tam		
Grammatistarum	Studiosus Togatus	Dominico	Catechesis Platina explicatur, Historia Biblica legitur et in Coetu S. Cultus Divinus habetur.			Catechesis explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus habetur.		Flor. Hung 30	
		Lunae, Martis, Jovis et Veneris	Pensa examinantur et Scripta emendantur, tum ex Grammatica Lat. Cellariana revocantur breviter ea, quae in Classibus Superioribus tradita fuerunt, et reliqua usque ad Syntaxin absolvantur, ex hoc vero nonnisi Syntaxeos Simplicis Regulae faciliores pertractantur, subjunctis continuo Exemplis et Examine.			Eutropii versio in hac quoque Classe continuatur, huius vero subjungitur Lectio et Interpretatio Fabularum Phaedri atque imitatio.			
		Mercurii et Sabbathi	Memoriae mandata recitantur.	Arithmetica.	Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatis.				Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatis.
					Geographia.				
Syntxistarum	Studiosus Togatus	Dominico	Catechesis Palatina explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus habetur.			Catechesis explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus habetur.		Flor. Hung. 40.	
		Lunae, Martis, Jovis et Veneris	Pensa examinantur et Scripta emendantur, tum Syntaxis tam simplex quam ornata ex Grammat. Latina Cellarina explicatur in usum adhibitis etiam Heinneccii Fundamentis Styli cult. Regulae omnes Exemplis ex Auctoribus depromtis illustrantur, atque revocantur.			Cornelius Nepos et Cicronis Selectiones quaedam Epistolae vertuntur in patrium sermonem, accedit imitatio et Exercitatio in Epistolis Scribendis.			
		Mercurii et Sabbathi	Memoriae mandata recitantur	Arithmetica docetur	Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatis				Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatis
					Geographia.				

Classes	Praeceptores	Argumenta Studiorum eorumdemque distributio in horas singulas					Praeceptorum Salaria	
		Die	Ante meridiem			Post meridiem		
			a 7-a ad 8-vam	ab 8-va ad 9-nam	a 10-a ad 11-am	a 1-a ad 2-dam a 3-tia ad 4-tam		5-a ad 6-tam
Classis Linguae Germanicae	Instructor Linguae Germanicae	Dominico	Catechesis Palatina explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus habetur.			Catechesis explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus celebratur.		Flor. Hung. 72.
		Lunae, Martis, Jovis et Veneris	Pensa examinantur et Scripta emendantur: tum Praecepta Grammatica Linguae Germanicae explicantur, illustrantur et ad examen revocantur.			Hübneri Historiae Biblicae sermone Germanico leguntur et vertuntur nunc in patrium, mox Latinum sermonem; accedit Exercitatio Styli et imitatio.		
		Mercurii et Sabbathi	Memoriae mandata recitantur	Arithmetica		Geographia.		
Rhetorica	Studiosus Togatus	Dominico	Catechesis Palatina explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus celebratur.			Catechesis explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus celebratur.		Flor. Hung. 50.
		Lunae, Martis, Jovis et Veneris	Pensa examinantur et Scripta emendantur, tum Praecepta Artis oratoriae exponuntur Secundum Fabulas Hier. Freyeri. Exemplis ex Auctoribus Latinis de promptis illustrantur et ad Examen revocantur. Illibus adjungitur Heineccii Fundamenta Styli. Antiquitates porro Romanae traduntur et Nieuportii Libro de Ritibus Romanorum.			Ciceronis Epistolae ad Diversos et Orationes selectiores, item Justini Historiae vertuntur in patrium sermonem, accedunt variae Styli Exercitationes inter illos maxime Epistolarum scriptio et Imitatio Auctorum Latinum		
		Mercurii et Sabbathi	Memoriae comprehensa proferuntur	Arithmetica traditur		Geographia.		

Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatis.

Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatis.

Classes	Praeceptores	Argumenta Studiorum eorundemque distributio in horas singulas.					Praeceptorum Salaria	
		Die	Ante meridiem			Post meridiem		
			a 7-a ad 8-vam	ab 8-va ad 9-nam	a 10-a ad 11-am	a 1-a ad 2-dam a 3-tia ad 4-tam		a-a ad 6-tam
Poëtica	Studiosus Togatus	Dominico	Catechesis Palatina explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus celebratur.			Eadem a Privatís Praeceptoribus revocantur et uberius inculcantur.	Catechesis explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus celebratur.	
		Lunae, Martis, Jovis et Veneris	Artis Poëticae Praecepta exponuntur, et fabulosa Deorum historia enarratur. Pensa item examinantur et Scripta emendantur.					<i>Ovidii</i> selectae quaedam Metamorphoses, mox Vergilii Aeneis. necnon Odae Horatii selectiores leguntur, sub juncta Interpretatione et Exercitatione Styli poetici.
		Mercurii et Sabbathi	Memorie comprehensa recitantur	Arithmetica	Geographia.			Eadem a Privatís Praeceptoribus revocantur et uberius inculcantur.
Graeca	Studiosus Togatus	Dominico	Catechesis Palatina explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus habetur.			Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatís.	Catechesis explicatur et in Coetu S. Cultus Divinus celebratur.	
		Lunae, Martis, Jovis et Veneris	Pensa examinatur et Scripta emendantur, necnon Regulae Grammaticae Graecae explicantur.					Ex Vocabulario Cellarii leguntur vocabula, mox Colloquia Langii, at his finitis Eutropii duo priores Libri in patrium transferuntur sermonem, subjuncto Analysis Grammatica et imitatione.
		Mercurii et Sabbathi	Memoria comprehensa recitantur	Arithmetica ex Compendio Volffii traditur	Geographia.			Eadem revocantur et uberius inculcantur a Praeceptoribus Privatís

Dr. Török István.

PLAUTUS VIGJÁTÉKAI.

Fordította *Csiky Gergely*. Budapest, 1885. I. és II. kötet. 8-ad rét.

'Tis true, composing is the nobler part ;
But good translation is no easy art
For though materials have long since been

found,
Yet both your fancy and your hands
are bound ;

And by improving what was writ before,
Invention labours less, but judgement more.

Earl of Roscommon.

Ne tessék neheztelni a tisztelt szakosztálynak, hogy alig téve le a tollat, melynek szárnyával a Plautus-Csiky — nem, hanem Csiky-Plautus-féle — Bögrét kisöpörgettem, már is hasonló háládatlan munkához fogok. A sietség nem annyira engem terhel, mint a fordítót, mint a ki nem várván el a kritika ítéletét a Budapesti Szemlében közlött mutatványáról — hogy ne mondjam, reklamjáról — egyszerre két egész kötettel szaporította átültető kísérményeit. De szintúgy ne tessék félni, hogy untig ismételve fogom hengergetni a Sisyphus malomkővét — a metaphorát az őrlő szegény Plautus sugallá — ; én a két kötetből csak egy darabot veszek rostába : u. m. a „Hetvenkedő“-t, s azzal bevégzem a magyar (?) Plautussal való vesződést. Mert bizony Augias pajtáját tisztogatni igazi és kétségtelen vesződés.

Hivatkozva a Bögre bírálata bevezetésére, nem ismétlem az elveket, melyek a rostálás munkájában vezéreltek és itt is az ott különböztetett két rovatra osztom kifogásaimat. Lássuk hát elsőben a hűséget illetőket.

Felakadok mindjárt a czímen, mely latinul: *Miles gloriosus*. No már világos, hogy a „gloriosus“ legott felöltő és etymológiával is összevágó, magyar jelentése: dicsekedő. Ezt az értelmes és tökélyesen megfelelő szót a nem oly határozott értelmű és szokatlanabb „hetvenkedő“-vel váltani fel, igazán hetvenkedés! De biz' a „Miles“ kihagyását sem helyeselhetem. Igaz, hogy a görög vigjátéknak, melynek „nyomán dolgozta“ Plautus a magáét — (Alazon Graecae huic nomen est comoediae) — csak egy

szóból állott¹⁾ a czíme; de az nem jogosította fordítót arra, hogy végrehajtsa a Plautus választotta czímen azt, a mit a katonán akart Cario. (L. V. felv.)

1. F(elvonás), 1. j(elenés). — „Ne buslakodjék és ne keseregjen.“ E két szó synonym és csak árnyalati különbség van közöttök, holott a latin szövegben különböző értelmű két szót lelünk: *lamentetur* (panaszkodik, siránkozik, jajveszékél) és *animus despondeat* (búra hajtja fejét, elcsügged, kétségbe esik.)

„Hogyhijjákmezei.“ — Dramaticus írónak lehetne anynyi fogalma a jellemről, hogy komolyan és lelkéből dicsekedő, milyen a Pl. milese, nem persiflálja maga magát! Ha a latin phantasticus nevet, nem akarta meghagyni ford., csinált volna más megfelelőt, mint Arany tett Aristophanesével. Ilyes hiba a alábbi „Izé királyfi“ is.

„Olajbogyóval lakni jól, midőn éhes vagyok.“ — Ezt a verset ford. componálta a romlott és érthetetlen vulg. lectioból. De az előzmény után, t. i. „Ha valaki ennél hazugabb . . . teremtést . . . látott valaha, legyen annak rabjává“ szörnyü esetben az a ferditmény. Ha betekint ford. az újabb editiókba, meggyőződhetik ferditménye helytelenségéről. T. i. *nisi epityrum unum illi* (apud illum) *estur insanum bene.*“ Az „élődi“ ugyanis menti magát, hogy miért tűri a sok kábitó kérkedést, és azt az okát adja, hogy pompáson eszik az ember a katonánál.

Az *epityrum* úri éték volt, (*conditurae genus, quod in civitatibus Graecis plerumque usurpatur*, Colum. XII—47.), mely után Artotrogus megnyalhatta a száját. A fűszerezett olajgyümölcsbefőtt és maga a gyümölcs közt az a különbség, a mi a burgonya és a burgonya-palacsinta közt. Különben egyik mellett sem hal meg éhen az ember.

„hol bujkálsz?“ — Szöv.: *Ubi es?*

„tán toborzani akarsz?“ A „toborzás“ egy régiebb commentator sületlen ötlete. A katona azt kérdi: „Van nálad író tábla?“ mire az élődi viszont kérdéssel: „Vis rogare“ (Hogy is kérhető?) felel. Egy új kiadó (Ussing) így javítja: „*Quis rogare?*“ Rogare mindenestre itt = interrogare, mint másutt sok helyt Plautusnál, Terentiusnál, Ciceronál.

„Pompásan.“ — Lat. *Facete.*

¹⁾ Ἰαλαζών-t a Görög írók substantive is használják (Ἰαλαζών καὶ θεοῖσιν εὐθρόος. Menand. fragm. — Ὁ μὲν γὰρ ἰαλαζών ἐμοίγε δοκεῖ ὄνομα κειθῆσαι K. τ. λ.) de ezt a „gloriosus“-sal tenni jó móddal nem lehetett. *Gloriator* pedig Plautus korában aligha létezett. Csak az egy, későkori, *Appulejus*-ban lelni. (Magis sum tantae amicitiae cupitor quam gloriator. *Florid.* Sect. 10).

„Megelőzzem vágyadat.“ — Hüven: „hogy előre kiszag-láljam (szimatoljam) mit akarsz.“

„Mit tudsz még?“ — E helyett: „Jut még valami eszedbe?“

„Art (félre) Gyomrom tanítja.“ — Német fordítók után ment Cs. A *parasitusság* nyilván való, elismert kereset volt, és *Pyrgopol.* felel is reá, hogy „ezentul is ad neki enni.“ A „félre“ hát hiba.

„Jól voltam lakva akkor már a vérrel“ — Ford., mint írja „*Fleckeisen* recenzióját követte.“ Kár volt, mert az csak coniectura. A codex Ambrosianusban diplomacice van kijavítva a vulg. lectio imígy: „At peditastelli quia erant sivi vivere.“ Egyébaránt ez az egyetlen egy hely, melyből látszik, hogy ford. utána járt az ered. szövé. mívoltának.

„Magukhoz hívnak.“ — Olv. hivatnak. Lat. ad sese arcessi iubent. Art. azt panaszolja ezzel, hogy nem tudja kikerülni őket.

II. F. 1. j. — „A tárgyat elbeszélni kész leszek.“ —

Argumentum, nem „tárgy,“ hanem tartalom.

— Aztán: *Comitas*, nem „készség,“ hanem szíveség.

Végre: *benignitas*, nem „jókedv,“ hanem kegyesség.

„bejáratos lett.“ — Igaz. behizelegte magát. Lat. „insinuavit sese.“

„hurezolta.“ — Lat. „advehit“!

„ő is megismert.“ — Nagy csoda biz'a, hogy „megismerte“ a szeretője szolgáját. De a szöveg egyebet mond, t. i., „ubi aspectit me“!

„hallgatásra intett.“ — Igaz. vágott a szemével, ne hogy megszólítsam. Lat. „oculis mihi signum dedit, ne se apellarem.“

„Ephesusba.“ — Szövé.: ide.

„tanácscsal segít.“ — Ig., biztat, segít. (adhortatur, iuvat.)

„Oly buta.“ — Lat. „homo haud magni pretii.“

Azt a kit nagy mesterséggel, fortélylyal kéntelenek elbolondítani, nem mutathatja „butá-“nak be a prologus.

II. 2. „szomszédaim mindig csak azt lesik.“ — A posse ad esse non valet consequentia. Periplectomenes csak azt állítja, hogy szomszédai, *ha tetszik*, megleshetik, (arbitri sunt) mi történik az ő házában.

„*dobjátok*.“ — Nem, hanem csak „hergeljétek.“ Magyar ember érti a különbséget. Latinban is más a *deicere*, mint a *deturbare*.

„bár keressen.“ — Ig. „bár azt állítsa, hogy keres.“ Lat. dicat se sectari.

„veritek.“ — Lat. *mulcassitis*. A magyar *aequivalens*: „gyengetitek.“ Az idiotismusokat nem kell veszni hagyni.

„bokákkal,“ helyesebben: kapócsontokkal. A „talus“-sal való szójáték inkább meg van így közelítve.

.Meglátta, hogy Philocomasium vendégemet megcsókolá.“
— Oliv. vendégemmel csókolódott. Lat. inspectavit . . . Philocomasium atque hospitem osculanteis.¹⁾

„Annak, ki látott, bizonyítsa be.“ — Ig. Azt, a ki látta, beszélje ki az eszéből. Lat. vincat verbis.

„hogy hátad van veszélyben.“ — Az accentus hamisítás, az értelmet is meghamisítja. Igazítva tehát: „hogy veszélyben van a hátad.

„gondolkozzál.“ — Hisz' éppen arra inti *Per. Palestriot*, hogy ne gondolkozzék tovább, hanem találjon ki hamarjában valamit („*commiscere*“); hosszas gondolkodásának eredményét akarja hallani.

„nincs több bölcsesége, mint egy kősziklának“ — bűtlen hű azaz szóról-szóra fordítás. Ig. nincs több esze, mint egy tuskónak.

„elmondom,“ — ismét accentus hamisítás. Ig. Azt mondom.

„dicsérem a tervedet“ — Ig. az ötletedet, vagy leleményedet (*commentum*).

„kedvesével.“ — Itt egyszer-mindenkorra elmondom, hogy ford.-nak mind az *amatorra*, mind a „*concupina*“-ra csak az az egy szava van: „kedves.“ A szövegben mindig meg van szorosán különböztetve. *Amator* = szerető; *concupina* = ágyas.

„csak én tudok hallgatni.“ — Meg kell dicsérnem a fordítót, hogy a vulg. olvasásnál maradt: *tacere nostrorum solus scio*. Az újabbak így emendálnak: *tacere nequeo, solus quod scio*. Okát nem adják.

„felhasználok ellene minden fegyvert és harczi cselet, hogy küzdve, győzve lefoglaljam őt.“ — Rosszul értette vagy magyarázta ford. a szöveget: *ad eum vineas pluteosque agam*, (magy. sarókba szorítom), *vi pugnandoque hominem capere certa res est*. Tessék összehasonlítani.

„én hallgatok. — Lat *voci moderabor meae*. Kettőt tehet: 1) lassabban beszélek, 2) elhallgatok, a mi más, mint „hallgatok.“

II. 2. „Mit téssz Sceledrus.“ — Sz. quid agis? = mit csinálsz? v. miben jársz?

„bűn“ — Lat. *facinus*. Inkább „merénylet.“

„arczátlan“ — Lat, *impudicum*. Inkább: szemérmetlen.

„Inkább beléd, hogy így fecsegsz“ — Lat. *Te istuc aequom, quoniam occepisti, eloqui*. = No hát, ha elkezdted, illik, hogy mondd el!“

¹⁾ Csókolódzott, csókolgódott. A három közül akárhogy, csak úgy nem; a mint a ford. írja másutt „csókolózott.“

„az udvaron keresztül.“ — Nincs értelme; a háztetőről nem lehet az „udvaron“ keresztül nézni. De igenis a háztető nyílásán, melyet *impluvium*nak neveztek. Ez a szöveg szava

„oda át“ — Lat. *hic in proximo*.

„Gazdám őrizetemre bizá' a leányt; ha feljelentem őt (sic) vagy hallgatók, elvesztem egyaránt.“ — El van rontva a szöveg.: *Nunc si indicium facio* (ha beárulom), *interii: si taceo, interii tamen.*“

„házunkat mindenestől keresztre feszítné.“ Hogy lehet a házat keresztre feszíteni? A szöveg azt tartja: „a házunkat felfordítaná s *engem* keresztre feszítné.“ A *sustollere*-t magyarul két értelemben használni nem lehet.

„Csipás vagy“ — Először, a „csipa“ nem gátolja meg a látást; másodszer, „*luscitiosus*“ nem tesz „csipás“-t. Magyarul így mondanók: A szemed káprázik.

„Játszol velem.“ Elég idézni a szöveget: *Ludis me*. Pedig igen könnyen lehet vala a szójáték megtartásával fordítani, mintegy imígy: *Sc*. kiakarsz fogni rajtam. *Pal*. Pizkos lenne a kezem. *Sc*. Hogy-hogy? *Pal*. Mert sárt fognék.

„A leány csak itt jöhet“ — Sz.: „A leány csak itt mehet egyik házból a másikba. (*hinc hunc*) Vagy rövidebben: „ide s tova.“

„nincs átjárás . . . sem a padláson, sem a kerten át, csupán az udvaron.“ — Itt „padlás“-nak a *solarium* van fordítva, szintoly tudósan, mint feljebb (s itt megint) „udvar“-nak az *impluvium*. A római ház egész szerkezetét le kellene írnom, ha a léha fordítással okozott zavart kiakarnám tisztázni; de nem feladat. Csak a lat. szöveget idézem összevetés végett: „*scis nulum commeatum esse . . . neque solarium, neque hortum, nisi per impluvium,*“

„Nem sokára szemeddel láthatod“ — röviden e helyett: „*pe-de ego iam illam huc tibi sistam in viam.*“

„torkoskodik“ — Lat. *subparasitatur*. „Torkos“ és „élődsi“ semmikép sem synonymák.

II. 4. „Ne félj, a legtanultabb is tanulhat sat.“ — Az Ambrosianusból javított szöveg szerint: „Tudd meg; hogy tized is megtanítok, a legjámborabbak közzül, hogy gonosz legyen, még is marad nekem elég gonoszság.“ Aztán a mi következik: „Most már folytasd a fortélyaidat, én félre húzódok“ nem Palaestrio mondja, hanem a leány folytatja s ez vonul hátra, — Fleckeisen és nagy valószínűség szerint Mert hiszen rögtön utána Palaestrio szólítja meg Seeledrust, a ki nem látja a messzebb álló Philocomasiumot.

„Miért állsz itt?“ — Az Ambrosianus nyomán a sz. „Nós Seeledrus mit mondassz?“ A vulg. „Quid astás?“ A mint kérdi,

egszersmind meg is löki vagy rántja Palaestrio hátulról a szomszéd ajtaját leső Sceledrust; ez azt feleli, hogy „neki dolga van“ (Hanc rem gero) s ha ő is oly bőbeszédű volna, mint Palaestrio, hozzá tenné, hogy nem fordulhat meg, mert úgy el kellene venni a szemét az ajtótól, hanem „van füle“ s hallja úgy is mit beszél szolgatársa Forditónk így felelteti: „Itt állok; van fülem, beszélj!“

„Így fogsz . . . kilépni a kapun, tárt karjaidban hurezolva a keresztet.“ — Miképp lehessen „tárt karokkal hurezolni“ valami tehert, *Borellus* se hiszem, hogy ki bírná magyarázni. Plautus szövege nem mond ily képtelenséget. „Dispessis manibus patibulum cum habebis“ arra az állapotra vonatkozik, midőn már reá van feszítve a bűnös a keresztre. A *habebis* szintoly kevésbé okozhat félreértést, mint Horatiusnál a *triverit* ebben: „Milia frumentii tua triverit area centum.“ (Lat. I. 2 45).

„Hisz' mi nálunk kert, padlás, ablak, minden rácsozott.“ — A szöv. így: „Nálunk se erkély (solarium) se kert *nincs*, ablak is csak rácsozott.“ Ez egy kicsit más!

„Egy szolga, mint ez most“ — Nehézkes is, hűtelen is. Lat. „familiaris . . . quasi nunc tu“ (mintha te lettél volna).

„Áldozz az isteneknek.“ — Lat. *precare* = imádkozzál. — „Urunknak is el kell ezt mondani“ — az „is“ felesleges; a szövegben nincs nyoma.

„Csókolózni láttad.“ — Lat. *suspiciatus es* vidisse te sat.“

„Tán azt hiszed, hogy nem láttam?“ — A vulg. szerint. Az *Ambros*. után javítva: *N-scio quid credam egomet mihi iam; ita quod vidisse credo, me id iam non vidisse arbitrator.* Ez után természetesebben következik, a mit *Pal.* mond reá: *Ne tu . . . sero resipisces.*

II. 5. „Ha ez nem ismer se téged, se engem.“ — Hűtelen. Lat. *Nam nec te, neque me novisse ait haec.*

„Te rosszban jársz.“ — Igaz. Rosszul jársz. A „te“ felesleges.

„Mi hát neved.“ — Igaz. „Hogy hívnak hát? (Quis igitur *vocare*?)

„Álnévvel ékesíted magad“ — Magában is idéltlen mondat, hűtelen is. Lat. *Falsum nomen possidere, Philocomasium. postulas.* A „*possidere postulas*“ magy. egy szóval: bitorolsz. Aztán a „*Philocomasium*“ nyomatékosan van ismételve. Ford. kihagyta.

„Méltatlanság gazdánk ellen.“ — Szóról-szóra, de rosszul — Ig. Gazdánkat is bántod vele.

„Mi dolgoz itt?“ — *Itt* helyett olv. „Ephesus“-ban.

„Gonosz vagy.“ — Lat. *mala es* = Hamis a lelked.

„Bocsáss!“ — Lat. *Mittis me, an non mittis?*

„Ez ajtó visz lakomba; házamat Athenben hagytam.“ — Lat. Ostium hoc mihi *domicilium* est; Athenis domus. „Domicilium“ itt nem tulajdonképpi „lak,“ csak szállás. Még világosabb az újabb edd. szerint: „Hosticom hoc mihi *domicilium* est sat.“ (Lipsius; mit Fleckeisen is elfogadott.) De mivel *hosticum* = peregrinum csak a XII. tábl. törvényekben lehetõ, Ussing „*hospitum*“-ot vett fel „Non hic *domus hospita* tecto invitatur patrio.“ *Sil.* VIII 322. *O terra hospita.* Virg. *Aen.* III. 539.¹⁾ A vulg. olv. világos nonsens.

„Panaszolj be.“ — „Lege agito“-nak, igaz, hogy ez a legközelebbi értelme, de sehogy sem fér össze a következõvel: „*Tenusquam mittam*“ sat. Mert hát hogy menjen panaszra Pal, ha nem bocsátják? De van ám más ritkább példájú értelme is, t. i. „Lépjünk alkura.“²⁾ Ribbeck is így fordította: „Lass uns pactiren.“

„*Palaestrio*. . . De hogy tud színlenni!“ — Az újabbak *Scededrussal* mondatják.

„Ez idegen leányra.“ — Lat. mulierem hinc e proximo. — Honnan tudja, hogy „leány“?

II. 6. „Kedvesével“ — Lat. cum hospite.

„szégyent . . . gyalázatot fogál.“ — *Probrum* nem „szégyen“; *flagitium* nem „gyalázat“ és *ausus es insimulare* nem „fogál,“

„De nyugodt maradj.“ — Esetlen. Lat. placide noscitur. Egy comment. (Ussing) így magyarázza; placida = non festinanter. Ribbeck fordítása: prüf es in Ruh. Se egyik se másik nem ér semmit. Peripl. azt akarja kifejezni, hogy Sceledrus kiméletesen, óvatosan, vagy alattomban járjon el, nehogy megtámadja vagy faggassa a leányt. Cs. fordítása amazokénál is rosszabb versio. Hosszas volna magyarázni, miért.

„Megérdemlém a büntetést.“ — Lat. commerui malum. „Malum“ ritkán és proprie soha sem = poena. De ha itt — posito non concessio — azt tenné is, a „commerui“-t, mint legtöbbszöri, praesenssel kell fordítani, mint *memini*-t mindig. Itt hát: „büntetést érdemlek.“ Es még jobban: Méltán jöttem bajba v. magam hoztam nyakamra a bajt.

„Ha õ is még sem õ.“ — Szolgai ford. Helyesebben: az is, nem is.

„Nem láttam még hogy embert ily bolondul s ily furcsán tettek lóvá valaha.“ *Magis miris modis* nem teszi „bolondul.“ Aztán a „tettek“ után volna kell.

¹⁾ Scheller Lex. vétségébõl: v. 593. A többi lexicographus mind utána írta.

²⁾ *Mecum* ut ad te scriberem egerunt. Cic. Fam. IV. 2. — *Egi* cum Claudia, uxore tua. Ib. V. 2. — *Callias* . . . *egit* cum Cimone. Nep. Cimon. 1. A *lege* hozzájárultát és a *mecum* kihagyását könnyû igazolni a vitatott helyen.

„balgaság“ — nagyon elgyengített fordítása a „stultitia“-nak.
 „Amde azt hívém, hogy a kit látok gazdámnak kedvese.“
 — Paraphrasis. Lat. Sed Philocomasium me vidisse censui.

„Ne tudd a mit tudsz.“ Ig. még azt se tudd a mit tudsz.
 „Elég a büntetés.“ — Itt már semmiképp se tesz, nem is
 tehet „büntetés“-t a *malum*.

III. 1. „fűlhálót vetett“, olv. vehetne.

„kegyes jósága ifjává teszi.“ — Lat. benignitas huius ut
 adolescentuli est.

„Hogy ne keresd másutt, mit tenmagadban tapasztalál.“
 — Lat. Ut apud te exemplum experiundi habeas.

„De nem viszek házamba nyelvelést.“ — Olv. nyelvelőt v.
 feleselőt. Lat. Oblatratricem. (Proprie: uगतót, csaholót).

„Ki gyermekünket kiengesztelé.“ — Merőben hamis. A vulg.
 l.: *piatricem* csak régiebb conj. szüleménye, mit ugyan Fleck. is
 megtartott; de az Ambros. *plicatricem*-et ád.

„A dajka rég haragszik sat.“ — A vulg. l. *ceraria*, melyet
 az Ambr.-beli *ceriaria* is támogat, = viaszgyertyamártó és nem
 „dajka.“ A „toraria“ = száraz dajka, pesztonka, Ritschel coniec-
 turája, melyet Ribbeck is elfogadott. De e mind nem igazolja for-
 dítót, a ki alább újra „dajka“-t fordít, ámbár ezúttal helyesen.

„ha meghalok rokonaimra szállnak javaim.“ — Nem száll-
 nak „biz’ azok, hanem szándékszik reájok ha g y n i Periplectome-
 nes. Ime: „Mea bona mea morte cónatis *dicam*, inter eos *par-
 tiam*.“ És éppen csak ez az eventualitas ösztönzi rokonait, hogy
 az alább leirt módon, kedvébe járjanak.

„Ők nálam esznek.“ — Ez már nem obsequium, se nem cap-
 tatio testamenti és alább éppen megfordítva adja elé *Per.* a dol-
 got. Az Ambr. szerint: Hi apud me a d e r u n t. curabunt sat.

„Nagyon jól tesznek“ (olv. teszik), ám jól látsz te is. S ha
 így boldog vagy épen annyit ér.“ — Ertse a ki tudja; de biz’ a
 Vulg. lect. s a Ritschelé se jobb. Ussing szerint — fides penes
 editorem — : „Nimis bona ratione nimiumque apte structam vitam
 habes.“ Legalább plausibile quid.

„Mindjárt aggódnám, ha . . . nyakát töré.“ — Azt mondja
 téltül és rossz stilussal a mit a szöveg.

„Öröme van barátnak“ — Az Ambros.-ban: *usui est*.

„Ha nem mérné ki egyformán az ég.“ — Ig. Ha nem egy-
 formán mérné ki (vagy: nem mérné egyformán ki) az ég. A szö-
 veg gondolata ez!

„S rosszul fizetik a rosszat.“ — Fordítsuk meg: a rosszat
 rosszul fizetik.

„ha így lehetne,“ — Lat. Si hoc paravissent (dii) = ha így
 igazították volna.

„Bolond, ki szidja és gyalázza azt, mit isten rendelt.“ — Lat. „Qui deorum consilia culpet, stultus inscitusque *sit* (nem est) et eos vituperet.“ A conjunctivus enyhíti a gorombaságot. Ford. nem vette észre.

„Cselédet csak szolgálatomra tartok.“ — Ig. a cselédet... tartom.“

„S nem olyant a kinek szót fogadok.“ — Ig. a kinek én fogadjak szót. Az az accentus!

„még is kedvem szerint teszek.“ — Lat. Meo remigio *rem gero* (v. mások szerint *gerunt*). Mindegy, mert csak azt teszi, hogy „a dolog az én rendelkezésem szerint foly v. megy.“

„Hát te is rákezed?“ — Balgatag kérdés, mert hiszen *Pleusid*-snek mondja, a ki már az imént is hasonló tiltakozásokkal állott elé. A szöveg: „Quin tu istanc orationem hinc *veterem* atque *antiquam* amoves.“ „Már te csak hagyj fel azzal a régi és avult nótával.“ — Aztán a Plautus „*proletarius*“-a nem a Cs. G. proletár-*ja*,¹⁾ hanem egyszerűen „szegény ember“ a ki véletlenül gazdag asztalhoz jut, s igen udvarias akar lenni.

„az angolna is hideg;“ — Pessime! Hisz' ez annyi volna, mintha hibát kapnának az ebédben! „*Probus hic conger frigidus*.“ — Jó nekünk ez a hideg angolna is.“ Több a bakklövésnél.

„Jó ember jól fest rossz erkölcsöket.“ — Igaz. Mily jól festi a jó ember a rossz erkölcsöt.

„*mint lehet* a katonát kopaszra nyírni.“ — Soha se tudhatni mikor relativum, mikor interrogativum fordítónál a „*mint*;“ tehát igaz.: „*mi módon nyírjuk kopaszra sat*,”

„*Ime vedd!*“ Feszés és hiányos. Ig. Nesze, csinálj vele a mit tetszik! — Szint oly erőltetett a felelet is reá: „Te meg vedd tőlem tervem foglalatát.“ — Egyszerűbben: „*En meg a fortélyom tervét adom érte*.“ A két „*accipe*“-t szükségtelen volt a nyelv rovasára utánozni.

„*kötényhős*,” — Lat. *moechus mulierum* = Szoknya bolondja.“ A „*hős*“ szót nem alkalmazza Palaestrio a mi katonánkra.

„*furfanggal és csalással van tele*.“ — Lat. *cui facietiarum cor corpusque sit plenum ac doli* Csak Ussing egészíti ki a KI.-tok „*fatiarum*“-át *fallaciarum*-ra Aztán: nem „van,” hanem *legyen*. Nem latinismus ez!

„*mellében sok furfang lakik*.“ — Erősen szereti ford. a „*furfang*“-et; de a lat.: *cui sapiat pectus* = a kinek sok esze legyen.

¹⁾ Csiky „proletár“-ja oly sajátos typos, a melyet azon név alatt Európában nem ismernek. Internationalis szó az igaz, de annál kevésbé „darf man damit umspringen, wie man will.“ (Lichtenberg.) V. ö. Littré Sanders.

„kitünő (szolgáló)“ — Micsoda species ez, C. G. és S. G. hiszem, hogy tudják, de más, nem minden ember. Ford. a vulg. *primaria*-ját tette át meggondolatlanul. Az újabbak mind így adják: *prime cata*.

„mintha nődtől jőne“ — Lat. a tua mihi uxore *dicam* mihi delatam et datam.

„hogy hozzávezessem“ — Nem, hanem: összehozzam őket.

„ő ilyesmire mindig kész, a gonosz; hisz nincs soha más gondja, vágya, mint a paráznaság.“ — Ig.: Ilyenféle ember az Erősen fog vágyai reá; hiszen nincs egyéb gondja az embernek, csak a paráznaság.

„Gyorsaság legyen és óvatosság jelszavunk.“ — Ig. Igazítsd hát, de sietve.“ Kár volt körül nem tekinteni a kiadásokban.

„Pl. Mit mondjak hát? Pal. Glycerát.“ — Ig. Hát minek nevezem? — Glycerának.

„Nem de azt, a miről már beszéltünk.“ — Ig. Tudni illik úgy, a hogy már megállítottuk.

„Tedd parancsom józanul.“ — Ig. Igazítsd, a mit meghagytam, takarosán! A „parancsom“ furcsán hangzik a rabszolga szájában. Plautus sehol se használta vele a „iubeo-“t.

III. 2. „Mily zűrzavar, mily gépet mozgatok!“ — Lat. Quantas res turbo! quantas moveo machinas! Az utóbbi exclamatio latin idiotismns, s az ilyet ritkán lehet és szabad szóról-szóra fordítani. De vigasztalodjék Cs. mert Ribbeck is abba a hibába esett.

„Álmában csuklik.“ — Ig. hörpöl álmában. Mert 1) *sorbet* nem teszi azt, hogy „csuklik.“¹⁾ 2) Lucio mondhatja, hogy „*cep-simile est stertas quasi sorbeas*,“ de „csuklik, horkol egyre megy,“ esetlen.

„Csapra vert egy hordó nárdusbort.“ — Túlment ford. a modernizálás elengedhető határán. Éppen csak annyi, mintha Pleusidest frakba vagy átilába öltöztette volna. Aztán: „nárdusbort,“ olyan mintha az *ürmöst* *ürömborna*k neveznék.

„Hát aztán?“ — Úgy hangzik, mintha csak félvállra venné Lucio a dolgot. Holott éppen érzi, hogy rossz fát tett a tüzre, de teszi magát, mintha semmit sem tudna róla s így van értelme a kérdésének: Quid vis?

„hól jött reá az álom?“ — Nem, hól, hanem mi módon? = qui.

„te vittél bort?“ — Lat. *promsisti*.

„nem ittál?“ — Ig. *te* sem ittál?

¹⁾ Csuklik, *singultare*, v. *singultire*. Természetes, hogy a borozás után elalutt szolgáló álomban is „hörpöl.“

„csak szürcsölgettem, mert nagyon meleg volt.“ — Ig. csak belehörpintettem, mert forró volt.“ Itt a *nimis calidum*-ot „nagyon meleg“-nek; feljebb a *calidum*-ot „forró“-nak fordította. Ez a gondos és lelkiismeretes munka.

„előbb nem ittatók soha.“ — Lat. *an nunquam prompsit antehac?*

„korbácsot osztogatnak.“ — Lat. *infortunium* si dividetur.“ Ismét Ribbeckkel hibázott Cs. Vajon csak történetes találkozás?

„megrendelék.“ — Ismét igen erős szó rabszolga szájában. Lat. *mandavi* = meghagytam. „Wie ich verlangte“ Ribb.

„dicsőn“ — Lat. *lepide*.

III. 3. „e célra“ — Lat. *in ea opificina*.

„megtagadám magam.“ — A különféle olvasatokból sok egyebet hozhatni ki, csak ezt nem. Legvalószínűbb az Ussing conjecturája: „*ego me frustra*“ helyett: *egomet ultro*, mely szerint az egész hely így lenne: Magam is önként kitaláltam, miként (*quem admodum*) lehessen megkefélni (*deasciari*) a katonát.

„ha csalfasággal csint kell tennie“ — Lat. *si quid faciundum est . . . male et malitiose*.

„öntudatlanul mi is szoktunk jót csinálni.“ — Ig. Csak-hogy ne tudjuk, hogy jót csinálunk.

„Nem rosszak az örömlányok ott, hol önmaguknál rosszabakra lelnek.“ A vulg. l. érthetetlen helyéből componálta ki ford. Örüljön neki!

„melléjük megyek.“ — *Obviam* = eléjük.

„Próféta vagy.“ — Ez a magyar szólan: „Próféta vezett el benned.“ tökélyesen megfelel a latinnak: „*Bonus vates poteras esse*.“

„fát szerezh“ — Olv. Ha lesz ki adjon a mi kell (az építésre.)

„jól tudom mit érünk.“ — Lat. *Novi indolem nostri ingenii*.

„a nép gúnytárgyát.“ — Lat. *populi odium* = a kit senki se állhat.

„minden hibát magamra vállalok.“ — Itt is a magyar szólam: „Vess rám minden hibát,“ megfelel a latinnak: *culpam omnem in me inponito*.

„Mással gondoldj ne velünk.“ — Lat. *alia cura*. Azaz: te pedig igazítsd egyebet v. gondoskodj egyébről. Alább megint az „*alia cura*,“ így és éppen oly rosszul van fordítva. Ig. Ne gondoldj semmit sem vele.

„Ne ingadozzunk.“ — Olv. ne tétovázzunk.

„Tartoztasd fel őt.“ — Ráfogás a vulg. nyomán. Az új ed. szerint: „Hiszen te késleltetsz.“

IV. 1. „Szívünk szerint“ — Lat. *ex sententia*.

„vessző tette szabaddá“ — A „vessző“ hamis képet kelt. Felszabadításkor a szolgát fű- vagy szalmaszállal érintették. A szövegben: *festuca*.

„ké m hajó.“ — A lat *celox* gyorshajót teszen, de aztán mindenféle gyorsan járót. A metaphorát futárral lehet vala cserélni. Amaz érthetetlen és esetlen.

IV. 2. „Vigyázz!“ — Lat. tace. „Ne szólj“ is iambus lett volna.

„hitzegők“ — „Infidus“ l. szöv. és „periuus“ közt mintha volna egy kis különbség?

„Nem is oly ostoba.“ — Lat. Non insulsum huic ingenium est.

„Ne lennék szebb“ — Ig. legyenek.

IV. 6. „El nem küldém“ — Ig. küldöm. Ford. erőnek erejével akar a magyarban futurum exactumot csinálni. Néhány sorral alább: „ha megjött,“ e. h. ha megjő.

„Testvérét látogatni jött?“ — Honnan lőtte ezt fordító, nem birom meglelni. A helyén a szövegben e van: „Convenitne eam?“ = találkozott már vele?

„hagyd ezt!“ — Ig. a világért se! (cave hoc faxis).

IV. 4. „Ne félj!“ — Lat. bono animo es.

„Nem lépne,“ — Olv. Nem *merne* lépni.

IV. 6. „Legyünk most rosszabbak, mint valaha“ — Ig. ideje már, hogy a gonosznál is gonoszabbak legyünk.

„Te kezded“ — Ig. Fogj a dologhoz.

„hogy veled beszélt“ — Ig. hogy hozzád juthatott.

„szólhattál vele“ — Ig. megkérdelhetted. (Lat. exorasse.)

„nagyralátó“ — Olv. *finnyás*, akár *válogató*.

„világért sem!“ — Feljebb a hol kellett volna nem jutott eszébe. Itt igen erős. — Lat. minume = dehogy!

„szememen keresztül elszállt a lelkem.“ — Lat. ita animus per oculos meos *desit*. (A szemem elaláltatta a lelkemet vagy elvesztettem a szemem világát.)

„én vagyok Venusnak unokája.“ — Ig. Vénus unokája vagyok.

„meg teszem nem vetem meg“ — Lat. induxi animum ne oderim = rászántam magamat, hogy ne undorodjam tőle.

„rád tekintve.“ — Igen mellékesen van mondva. — Lat. dum te obtuetur.

„látása tüstént elveszi szavát.“ — Ig. a szeme megbénítja a nyelvét.

IV. 7. „Achilles szerelme miatt hány polgár veszté életét.“ — A szöveg mind egészben, mind egyes szavaiban ki van forgatva az értelméből. Achilles nem annyira szerelemből, mint

felboszankodva azon a méltatlanságon, hogy a fővezér zsarnok hatalommal elvitette tőle Brizeist, vonult vissza a küzdelemből.¹⁾ Vette észre a baklövést ford. is és jegyzésben magyarázza a dolgot, a mi nem javítja ki a hibát. A mi a szavakat illeti, 1) a „szelme miatt“ nincs a szövegben; 2) „*occidi passus est*“ nem teszi azt, hogy veszté életét; 3) *civis* nem csak általában „polgár“-t, minek itt nincs is értelme, hanem sokszor és különösen itt: honfitársat jelent. Tehát ig. Achilles elnézte, (vagy elhagyta), hogy öldössék a hazája fiait.

IV. 8. „Kész már a hajó.“ — Lat. *navem cupimus solvere*. Hiszen nem akkor építették!

„Szólits több embert.“ — Lat. *duc adiutores* = hozz, akár hívj segítséget.

„kedvező a szél az indulásra.“ — Lat. *ventus operam dum dat, ut velum explicent*.

„a kit te tanitsz, túlárad abban minden tudomány.“ — Lat. „nam tu *quamvis* potis *facere ut afluat (aetas) facietis, et quia tecum eram, propterea animo eram ferocior*. Itt azt kell megjegyez-nem, hogy a „*quamvis*“ okvetetlenül *at*-ot követel az „*et*“ helyé-be. Ezt sem editor sem commentator nem vette észre. Csupán Ussing sejtett valamit és *quamvis* helyett *quemvis*-t ír, a mivel nem tette jóvá a dolgot, sőt rontott, mert úgy az „*et*“ dissimilis sőt *contrarius* fogalmakat kapcsol — a nyelvtani axioma ellenére — össze. Sensus est:

„Ámbár te tréfával is el bírod töltetni az időt, mégis veled létemben eszem (v. jellemem) megszilárdult.“ Cs. úgy látszik ismét mintha Ribbeck fordítását: „Du verstehst aus jedem Klotz zu bilden einen feinen kopf. Weil ich bei dir, fühht ich eben mich gar so viel gebildeter,“ tartotta volna szem előtt. Egyiket mint másikat igen nagy becsületre méltatnók, ha a nodus Gordius elvágásának neveznök.

„Mit tegyek, ha rád tekintek?“ Lat. *Nequeo (subint, cohibere me), cum te video*. Magy. talán: „Nem tehetek róla, mikor látlak.

„Hisz' jól tudom, mily szenvedés ez, érzem magam is.“ — Lat. *Scio ego, quid doleat mihi* = Én tudom mi fáj nekem. Az újabb editorok Philocomasinmmal, nem Palaestrioval mondatják. Azt hiszem igen helyesen. A következő „nam“ melylyel kezdi *Pal.* a beszédét, nem baj. Magy. „hiszen.“

„Fordítsd el arczod, ne hogy magához térve újra lássa.“ —

¹⁾ Ezt az incongruentiát érezve, régiebb és újabb némely kiadó az illető verset: „*Mitto iam, ut Achilles occidi passus est,*“ spuriusnak jelölte. Ribbeck pedig merőben kihagyta a fordításában.

Lat. (akár hiszik, akár nem) „Melo, ne interveneris dum resi, piscit.“

„Egymáson vannak ajkaik.“ — Ig. ajkaik összeforrtak. Lat. *labra labellis ferrunimant.*

„Hallgattam, hogy lélegzik-e?“ — Esetlen. Tentabam = fűrésztem, puhaltam, kémleltem. Erre a katona azt feleli: „aurem admotam oportuit“ = füledet kellett volna odatartani. Ford. az előbbi esetlenséget folytatja: „Füleddel kellett volna hallgató d z n o d“!

„Ah! mint hullnak könnyeim!“ — Indokolatlan közbeszólása Palaestriónak. Ussing és Ribbeck kihagyták, valamint mindnyájan a feljebbiekből alább ismételt sort is: „Tudom mi fájt nekem.“

„Megint elájult“ A második ájulás csak félreértés. Palaestrio megsokalja a hosszú komédiázást, s ezzel: „Animus hanc hic modo reliquerat“ azt akarja kifejezni — magában persze — hogy „ennek elment az esze.“ Miután természetesen jó, hogy: „Félek, reszketek, hogy végre minden napvilágra jő“ Az utóbbi mormogásból sejt valamit a katona s kérdi — „mi az. De Palaestrio egyébre fordítja s kivágja magát.

„Bátorság!“ — Lat. (csaknem hihetetlen), „Fac sis frugi“ = Viseld jól magad! Ribb. ford.: „Sei nur brav,“ éppen azt teszi, s ebből a „brav“-ból nem olvas „bátorság“-ot ki, a ki tud. németül.

IV. 9 „Kedves fiú!“ — Ig. elmés vagy jóízű fiu. Lat. *Facetum puerum,*

V. 1. „Úgy legyen!“ — Lat. *Causam haud dico* = Nem ellenzem, nem tiltakozom, nem pörölk.

Eddig a *commissumok*, most már az *omissumok* következnek.

Elsőben is általánosságban mondom ki, hogy az egész fordítást ezzel a német szóval: Cavaliermässig, — legyen „gavalléros“ — jellemezhetni. Bizonyítják egyfelől az elésorolt inkább gondatlan-ságnak, kicsibehajtásnak, mint vétségnek tulajdonítható ferdtések. De fogják bizonyítani másfelől az önkényes, indokolatlan, sokszor kártékony kihagyások Nevezetesen a II. felvonás Prologusul szolgáló jelenetében oly sürűek, hogy a mindenütt erősen bőbeszédű Palaestrio jellemét tetemesen megcsorbitják *) Egyenkint mind ki-

* Palaestrio sokbeszédű — nem akarom a közbeszéd piszkos szolamát használni — ember. A Prologus elején mindjárt azt, hogy a ki nem akar figyelmű, a jön másnak helyet,“ néhány szóval elmondhatta volna, de biz' ő két, háromképp variálja Palaestrio igaz, hogy főképp intrikus (sit venia verbo), de némely cselszövő hallgatag, némely pedig sokbeszédű s mindenikük tudja felhasználni sajátosságát az ámtásra. *Jago* inkább a kevés beszédűekhez tartozik — („with as little web as this will I ensnare as great a fly as Cassio.“) — Palaestrio éppen az ellentéte — („Quantas res turbo! Quantas moveo machinas etc. etc.“) — és így minden alkalommal. Fordítónknak, mint dramati-

jegyezni hosszadalmas és untató lenne, azért hát ezek közül csak néhányat, a többieket pedig teljesen felsorolom a latin szöveg szerint.¹⁾

I. 1. Ut (in tabellis) quos (consignavi hic) heri latrones.

II. 1. Ubi sumus propecti in altum, (id quod di volunt), capiunt praedones.

(Cepi tabellas), consignavi clanculum, (dedi) mercatori (qui ad eum deferat), meum herum (qui Athenis fuerat, qui hanc amaverat.)

(facetis) fabricis (et doctis) dolis

(Et mox, ne erretis,) haec duarum hodie

(Vicem) et hic et illinc mulier (feret) imaginem.

II. 2. Ni (hercle defregeritis talos posthaec) . . .

(Ita per impluvium intro spectant)

Quis (homo id vidit? . . . Tuus conservus.)

(Suspikor) me periisse.

(Volo.) Hoc ei dicito.

quin sermoni suo (aliquem familiarium participaverit.)

II. 3. Hic (illam vidit osculantem)

interii tamen, (si hoc palam fuerit)

Pal. Dignum' es verberibus (multis)?

Sc. (Dignus) sum.

(Consilium est) ita facere.

II. 4. Ego (stulta et) mora (multum,)

(Pergin') sceleste, (intendere atque hanc) arguere?

Ego laeta (visa), quia soror venisset, propter eandem suspicionem maximam (sum visa) sustinere.

Certa res est nunc nostrum observare ostium (ubi sit *vulg.*) (vicissim. *Uss.*)

II. 5. (Quid tibi) hisce in aedibus (debetur?) quid negotii est?

(Immo ecastor) stulta (multum)

(Tam) ea est (quam potis) nostra herilis concubina.

Domi eccam (herilem concubinam).

(*Sc.* Et ibi osculantem me apud te hanc vidisse hospitam.

Per. Vidisti? *Sc.* Vidi: quor negem quod viderim? (NB. Ujabb emend.) Satine exoratu's. (*Per.* Abi.)

III. Quid est (quod cruciat?) Cedo.

. . . facinora . . . obicere, neque te decora, (neque tuis virtutibus.)

kus költőnek azt érteni kell vala, de úgy látszik nem is sejtí. Rövidítései pedig e szerint nem csak fordításbeli hibék, hanem hamisítják is, legalább színezetben az eredeti költő festette jellemet.

¹⁾ A zárjelek közti szavak és szólamok a kihagyottak.

Inest in hoc *amussitata* sua sibi *ingenua indoles*. Magy. gavallérosan: „egészen meg van ősi ereje.“

et ego amoris aliquantum habeo, (humorisque meo etiam in corpore.)

Metuerem ne (ibi defregisset crura aut cervices sibi. (Tum ne uxor mihi insignitos pueros pariat postea, aut varum aut valgum, aut comernem, aut paetum, aut broneum filium.) — Igaz, hogy a két utóbbi verset, melyeket *Festus* tartott meg, de a kéziratokban hiányzanak, kihagyják az újabb kiadók; de nem látom hozzája a *sufficiens ratiot*. Az azelőttiekben pedig öszsze viszsza hányja ford. a szavakat. *Per.* ugyanis azt mondja: „Halálom volna meggondolni, hogy valahol részegen el-, vagy lóról lebukott és úgy (ibi) netalán lábát vagy nyakát törte volna.“ Tessék utána olvasni a forditmányt.

Tametsi dominus (non invitus) patitur.

Nam ii(solent) . . . dicere.

(Quasique) hunc annulum suae faveae (dederit) (ea porro mihi, militi ut darem). — Ezt is összekuszálta ford. gavallérosan, imfgy: „E gyűrűt *küldé* neki cselédje által s ez nekem *adá*.“

Meminero, sed quid (meminisse id) refert?

(Rogo ego te tamen). Uss. vagy (ego nescio tamen.) Fleck.

III. 2. (Procede huc) periisti iam.

Quom haec facta scibit, (quia sibi non dixerim).

III. 3. Rem omnem, (Acroteleutium, tibi, tibi que una, *Milphidippa*), domi demonstravi ordine). — Ford. gavallérosan: „leányok.“ (Denuo volo percipiatis plane). Ford. gav. megmagyarázom, és „*fabricam fallaciasque*“ = cselte“.

Si non nos (materiarius) remoratur.

Nempe tu novisti (militem) meum herum?

IV. 2. (Socium) tuorum consiliorum (et participem consiliarium).

(Ait) illam miseram (cruciari et) lacrumantem se affictare, quia tis egeat, (quia te careat.)

(Non hercle humanum est corpus).

(Exprome benignum ex te ingenium.) — Ford gav. „*Ir-galmazz!*“

IV. 4. (Sequimini; simul) circumspicite ne quis adsit arbiter. id evenit tibi mea opera super hac vicina, (quam ego nunc concilio tibi).

IV. Per epistolam . . . adiri eum (aiunt).

Vix fuit copia adeundi (atque impetrandi).

Ille illas spernit (segregatque a se omnes.)

IV. 7. Mulier (profecto nata est ex) ipsa mora.

IV. 8. Nam (nihil) miror, si libenter, (*Philocomasium*), hic eras.

Pal. (Obsecro) tene mulierem, ne afigatur. — Aztán feledi ford. megjegyezni, hogy *Plausides*nek mondja *Palaestrio*.

Pyrg. (Quid agis malum?) *Pleus.* Tentabam etc. igaz, hogy újabb emend., de fordítónknak tudni kell vala, mert különben nincs értelme a dialogusnak

Körülbelöl 50 versben kihagyás! Minden 30-dik versre jut legalább egy, olykor több is.

Hanem, mint a bizonyos költő, a kit figyeltettek, hogy egy versében hosszú tag helyett rövid van, azt felelte reá, hogy: „tessék tovább olvasni, majd lelnék hosszú tagot is rövid helyett, ford. i. hivatkozhatik azokra helyekre, a melyekben szaporította a szöveget, s azokat is kötelességem elősorolni. Az érvágások után hát lássuk a kakuktojásokat.

Legelsőben is nem látom okát, miért ajándékozta meg rímekkel a prologus hat első sorát ford. Mert a „benignitas,” — „comitas“ a szövegben aligha szántsándékos — és így is csak — tréfa, melyet hosszúra nyújtani nem tanácsos

II. 1. „Gazdámát *egykor*) a köztársaság elküldé.“

Titkon, anyjának tudta nélkül.“

II. 2. *Majd én hasitok szíjj-t hátatokból.*

„Vesznem kell ily silány vadállatért.

Oldalba vágja aztán magát.

III. 1. *Szive nem öreg.* — NB. Olyforma modernizálás, mint a „csapaverés.“

Megyek bevásárolni a piacra

E gyűrűt küldé neki.

Halld hát: a gyűrűt én majd átadom gazdámnak.

III. 2. Ha ihattam *volna*. — NB. Értelem hamisító

Az *öreg* *Periplectomenes*.

Nő-ársán ingyen is segít a nő — NB. Ez perversio is lehet mert az illető hely corruptus; de minden esetre ford. talál-mánya.

„Ugrálni fog a szive *örömben*. — Lat. *ut ei cor saliat*.

IV. Ha *gyöngye* nő remeg. — NB. Szükségtelen fokozása a szövegbeli antithesisnek.

IV. 8. *Okossá lett*, mert együtt élt velem. — *Mintha* magyarázat nélkül nem értené az olvasó!

Ahoz képest kevés tákolás, de mit tehet róla fordító, hogy „Arankaként“ több nem tele ki “ Így is úgy is köszönettel tartozunk, hogy többitől megkimélt és engesztelt indulattal megyünk át a 2. rovatra, a nyeiv elleni vétségekre.

Ezeknek három nagy osztályát összefoglalva kell tárgyalnom, mert a beléjük tartozó példák a csömörig számosak.

1) A kakuktojásokat cursivval jelölöm.

Az 1-sőt azok a szólások teszik, melyekben a mutató névmás (hic, haec, hoc) rövidített alakját: *e, e* használja ford.

Szolgáljon egy néhány példa mutatványul: ez aggastyán, ez ajtó, ez asszony, e beszéd, e darab, e dolog, ez ember, e fiuk, e ficzkók, e gyűrű, e ház, e hivatal, ez fiú, e katona, e lány, e nyomban, e ruha, e tárgy, e télen, e város, e vigjáték, e két szememmel, e nagy költség, e parázna katona, e szerelmi zálog, e vidám öreg . . . Ohe iam satis est! Csak azt jegyzem meg, hogy alig 10--12 helyen látunk csonkítatlan pron. demonstrativumot.¹⁾

Tudjuk és az iskolás gyermeknek is megtanítjuk, hogy a kérdő és vonatkozó (relativum) névmások közt a névelő odatétele teszi a különbséget.²⁾

És ime! egy classicus mű classicussá aranyozott fordítója nem látszik tudni ezt a szabályt; munkájában legalább alig leljük nyomát alkalmazásának. Annál sűrűbben követi el ford. az ellene való vétséget Pl. „az volt, *ki* arany fegyvert viselt.“ — „ha bántja őt, *mi* kellemes nekem“³⁾ — hogy az enyém legyen, *kit* szeretek“ — „ott áll az ember, *kit* hugod . . . küldött.“ — csak azt tudom, *mit* láttam.“ — Mért ne ismernéd el, *mit* szememmel láttam.“ — Megy minden, *mit* teszünk“ — „Vajha meglát-nám, *kinek* kedvéért jöttem.“ — tanítsd be jól, *mint* kifőztük. sat.

A harmadik osztályba tartozó vétség ismét a névelő kihagyása, ezúttal a birtokragos (mások szerint személyragos) nevek előtt. A világért sem, mintha minden ilyen név articulust követelne, mert birtokragos név is jelölhet — a mint szokták mondani — határozatlan tárgyat; hanem minden külön esetben meg kell ítélni a határozottságát vagy határozatlanságát. Ennek a követelménynek a közbeszéd mindig biztosan, pontosan és tétovázás nélkül könnyen megfelel, de annál nagyobb bajába kerül a nyelvérzékét kisebb-nagyobb mértékben vesztette írónak.

Ford., úgy látszik. még csak nem is gondolt reá s ebből a hanyagságból származnak aztán a „Hetvenkedő“-ben a következő és sok más tótos szólások: vigasztalnom kell *kardomat*. — eltöréd *öklöddel*. — megfeszited *erőlet*. — fülelni kell *fülemnek*, hogy *fogamnak* legyen mit fognia. — ismerjem *szokásaidat*. — meg-előzzem *vágyadat*. megosztom *asztalom* — eltompult *pallósod*. — eljárui *dolgaidban* — itt van már *ideje*. — félrehozák *szó-jokat*. — sík tengerre ért *hajóm*. — hogy megismerd *tervemet*. — tetszik *beszéded*. — lépj *házaiba*. — tanítsd be *tervükre*. — de *ajtónk* csikorog. — *majmunkat* kergetém. — szurasd ki *sze-*

¹⁾ A hibát bővebben magyaraztam a „Bögre“ bírálatában.

²⁾ Oly voltaképp szükséges a névelő hogy nem egy írónk, hozzácsatolja Toldi F. példájára a névmáshoz: *aki, ami* sat.

³⁾ Ezt plane exclamationnak is olvashatná valaki; tehát háromképp!

medet. — jaj *fejednek!* — *Sehonnan* jött ki? *Pal.* Honnan? *házunkból.*

Azt vélem elég lesz a példából, melynek valamennyijét az első negyedéből irtam ki a vigjátéknak. Lenne még egy 4-dik osztálya is a hibáknak, melyek a hamisan úgy nevezett imperfec-tumnak (láték, évém) helytelen és időtlen használatában állanak. De ha erre is felhordanám tömegesen. féltő, hogy úgy járnék vele mint az egykori pap, a ki egy rossz életű aszszonyt „kiprédikál-ván“ bővebb ismertetés végett fenyegete, hogy tüstént megdobja a bibliájával, mire az előtte levő padokban minden asszony legörnyede. Csakhogy irótársaim nem görnyednének le, hanem hegyes tollal rohannának rám. Van nekem erről sajnos tapasztalásom, melyet megolvashatni az 1860—61-beli Szépir. Figyelő 498—499., aztán 641—645. lapjain.

Hanem azért a vegyes minőségű magyartalanságok között egynéhány példát megemlítek. Lássuk hát.

Nem érdemes a fáradságra azt elmondanod.“ — Feszés.

„Vannak-e irótábláid?“ — Igaz. Van nálad irótábla?

„Karja közt.“ — Midőn más helyeken *szeme, füle. keze* helyett magyartalanul „szemei“-t, „fülei“-t, „kezei“-t ir ford., itt a hol okvetetlenül többes szám kell, eggyessel él.

„Itt van már ideje.“ — Olv. ideje már.

„Csatlósok kövessetek!“ — Igaz. Utánam csatlósok!

„mögötte.“ — Ig. háta megett.

„halljátok, *mint* jövök“ — Olv. miként v. mimódon.

„a lány anyjának kegyeit.“ — igaz. a lány anyja kegyét. Tudtomra a M. Ny. Rendszerében hirdette ki először az akadémia azt a szabályt, hogy: „Ha több birtoknév egymástól függő viszonyban jó elő: a' *nak, nek* ragot csak az utolsónál szabad kiténni; p. o. Hunyady' fényes diadala' napjának ünnepét üljük.“ Így sem áll, mit itt bővebben nem elemezhetek, de úgy a mint gyakorlatba vették, t. i. „szabad“ helyett „*kell*“-t értettek, hamisabb és alaptalanabb egy szabályt, vagyis inkább nyügöt nem lehetett volna koholni. Mert biz' a csak támaszkodik egy más, szalmaszárnál is gyöngébb és magánál is hamisabb állítmányra. Arra t. i. hogy a *nak*-os és *nak*-talan birtokos közt nincsen nyelvtani különbség és az író vagy beszélő kéje-kedve használhatja akármelyik alakot. Ezt többek közt grammaticus gloriosusaink egyike Szarvas Gábor megátolkodottan állítja, de az élet nyelve éppen oly nyiltan s állhatatosan tagadja. Én kivétel nélkül tapasztaltam, hogy a legmiveletlenebb, született magyar a mondat accentusát egyfelől a *nak*-talan birtokosra, másfelől a *nak*-os bir-

tokost nyomban¹⁾ követő birtokra helyzi. „A szomszéd lovát lopták el;” de: „A szomszédnak a lovát lopták el.” Az accentust t. i. a feltehető kérdésre felelő szó vagy szólam vonja magára, úgy hogy a gánésolt szabály ferde értelmet adhatna a mondatnak. Itt a kérdés az, hogy mit „nyert” a katona az „ékszerrel” sat. Ha csak azt feleljük, hogy: *kegyét*, ez igen határozatlan; további kérdés tehát: *ki* kegyét? Felelet: „az anya kegyét.” E sem elégit ki, hanem tovább kérjük: *ki* anyja kegyét, mire aztán teljes határozottsággal felel a mondat: a leány anyja kegyét. Így pedig: „a leány anyjának kegyét”, nem találna az utoljára tett kérdésre a felelet, sőt vissza vinne ismét a *kegy*-re, mellyel előbb nem voltunk megelégedve.

„Hajóra vetve,” magyarul van-e? Hiszen világos latinismus: *conicit in navem miles*. Hajóra, szekérre sat. ültetni szoktunk valakit, nem „vetni” vagy *dobni*.

„anyjának tudta nélkül.” — Ig.: anyja tudta nélkül. És néhány sorral alább: „Megláttam ott uramnak kedvesét” (*uram kedvesét* helyett.)

II. 2. „Mit véthetett *háznépünk* az öregnek?” és alább: „*háznépetekből* egyik.” — Olv. *cselédségünk* és *cseléd itek közzül*.

„Ah! én szegény!”

„Hogy otthon lássák a cselédek *öt*.”

„keresztre jussunk” (Philocomasium).

„kedvéért.” — Olv. *miatta*.

„Mindezt elmondám *neki* — Ig. mindent megmondtam.

„*Mást* nem kívánsz?” — Olv. *egyebet*. (v. ö. Bögre bírálata: 241. l.

„Ne *változtassa színét*.” — Akarja mondani, hogy „ne *pijuljon* vagy *sáppadjon* el.”

„Annak *ki látott*; bizonyítsa be.” — Olv. a ki látta.

„nincs oly nő, a ki idegen kertészhez *fordul*, ha csalárdkodik.” — Olv. *forduljon*.

„Ha *itt van még*, meg mondom *ezt neki*.” — Ig. Megmondom, ha még nálam van.

„Mily *csellel* szedjem rá az *agyafurt* ficzkót.” — Kezdi már a „Nyelvőr” is észre venni, milyen léhán járnak el dolgukban a tájszók és szólamok gyűjtői: „Agyafurt”, székely szó, és sem *ravaszt*, sem *makacsot* nem jelent, hanem *együgyüt*. Az előbbi kettő ráfogás.

„Egy barbar *költőnek* álla.” — Ig. *költő* álla.

¹⁾ Az a se nem rendkívüli, se nem ritka eset, melyben a birtokos és birtok közt határozott vagy határozatlan ige foglal helyet, külön tárgyalást igényel, mire itt nincs hely.

„*Fel tette hát!*“ „*Fel hát*“ s több ilyen szemén szedett németességek.

„Álld el útjait.“ — *Egy ember mi módon állhat el sok útat?*

„ha szolgatársam *bepanaszolja őt* gazdánk *előtt*, hogy idegennel látta *esőkolózni*, én majd azt mondom, hogy *testvére volt*, *ki* kedvesét ölelte s *esőkolá*.“ — Itt sok a baj. 1. „Bepanaszolja“ helyett *beámulja* kell. 2. „őt“ felesleges is, nem is tudni, kire vonatkozik, valamint 3. erről: „testvére“, sem, hogy kié? 4. a „hogy“ utáni constructio gallicismo-germanismus, a mi magyarul nem járja; hanem: „*testvére ölelte* és 5. *esőkolta*, nem „esőkolá“

„*Nyomába járok*.“ — Lehetetlen. „Nyomában járok,“ lenne jó; de nem azt akarja mondani, hanem: nyomába indulok¹⁾, utána járok, kinyomozom, kifürkészem, stb. Lat. investigando operam dabo.

II. 3. „*Mily szörnyűséget hallok!*“ — „Mily“ helyett olv. micsoda De így is feszes.

„*képes megvédeni*“

„*ki önmagát* bocsátja áruba.“ — Hamis accentuálás. Ig. A ki árulja (venditát; maga magát.

„*Mutassam meg?*“ — Szoktuk-e így kérdezni: „Lássam meg? Igyam meg? Mondjam meg?“

„*Elsőnek* ül az asztalhoz.“

II 4. „*Emlékezzél szavamra*“ — Igen ünnepélyes e helyett: Ne felejtsetd el a mit meghagytam.

„*És miért?*“ — Ig. Nős miért, v. Vajon miért.

„*Valóban úgy látszik nekem is*.“ — Ig. Bizony, nekem is úgy tetszik.

(A) „*paráznság hamis vádjával illetett*.“

„*Lelkemre* azt rám nem parancsolod.“ — A „lelkemre“ gyakran és többnyire helytelenül használt szava fordítónak. Én csak ezt a két szót is ismerem: „lelkemre mondom“ és „lelkemre esküszöm.“ Az ige egyikből sem maradhat ki. Külön szólván nincs szokásban. A „hercele“-t másképp lehet jobban tolmácsolni: pl. *bizony engem ucscse*. A *certe, certo* a. m. bizonyosan.

„*Én balgatag!*“ — Nem magyaros exclamatio.

„*nagy gyanut tüttem*.“

„*álomban láttunk*.“ — Magy. álmunkban láttunk.

„*viszketni érzem*“. *Érez* mellé nem jár infinitivus.

„*bizonynal otthon ül most*“. — Ig. most már bizonyos, hogy otthon v a n.

„*Igy hát saját* ajtónkat *őrizem*.“ — Ig. Most hát a magunk ajtaját kell, hogy ügyeljem vagy szemmel tartsam.

¹⁾ „A kuruczok is nyomába[n] indulának és Fogaras földén, Sárkány nevű falunál utólérék“ (Cserei M. Hist. 331. has.)

II. 5 „Nekem gyűlilt vagy.“ — Elég idézni.

„hozzád beszéltek.“ — Nem illenek össze. Magy. Neked v. veled beszélek, v hozzád szólok.

„ily neven szólítsz.“

„El nem bocsátlak.“ — Jobb renddel: Nem bocsátlak el. És még jobb kifejezéssel: Nem hagyom, hogy elmenj.

„Házamat Athénben hagytam.“ — Nagyobb mesterség lesz vala elhozni onnan. Egy agyafurt székelyről mesélik, hogy a Szt.-István bécsi templomát látván kérdezte „hát ezt itt helyben építették-e?“

„Mit sem törődöm.“ — „Mi sem“ a „semmi sem“ helyett egyik legkárhóztatandóbb solcecismus, mert kiküszöböl egy árnyalatot nyelvünkől. A M. Ny. Szót., mely pedig a „nyelvújítások legeslegnagyobb részét¹⁾ pártolja, így nyilatkozik: „Az újabb korban elharapózott azon szokás, mely szerént a *semmi*, *senki* szókból a *sem* elhagyatván, csak *mi* és *ki* szókat használnak, a helyes szófejtéssel, de a népnyelvvel is ellenkezik, pl. *semmit sem tudunk*, *mást*“ (olv. egyebet) jelent, mint: *mit sem tudunk* . . . A népnyelv és z igazi nyelvérzés eme kifejezés alatt: *mit sem tudunk*, nem azt érti, hogy *semmit sem tudunk*, hanem . . . van a mit nem tudunk, de valamit még is tudunk.“ Rövidebben is magyarázhatni így: *alig valamit tudunk*. Mily ferdeség jönne ki, ha némely, más hasonló módon összetett tagadó szóknál is a *sem* vagy *se* alkatrészt elhagynók, pl *ha se hazudj*, e helyett *soha se hazudj* sat.“

„Hogy a házba lépsz,“ e h. hogy „beméssz.“

„Im elbocsátlak.“ — Ig. No hát elbocsátlak

„Kívinni.“ — Szokásos, de mégis jobb a „végrehajtani,“

„Ágyában pihen.“ — Ford tudhatná a különbséget az „ágyában“ és „ágyán,“ meg az „ágyába“ és „ágyára“ közt. Nincs az a tanulatlan magyar magyar ember a ki összevételre

II. 6. „gazdád kedvesére szégyent s reám gyalázatot fogál.“ — Életben és irodalomban ismeretlen szólam. „Engem a szégyen fogott“ egészen más értelmű.

Ö az tehát? — Ig. Nos hát az? S a felelet nem: „ha ő is még sem ő,“ a mi esetlen, hanem: az is nem is.

„Kérlek térdemen.“ — Rosz is, hűtelen is,

„Mi roszban sántikál? — Olv. jár.

„pár napra.“ — Ig. egy pár napra

„míg a vihar megszűnik s a harag lecsillapult.“ — Vagy praesensbe vagy perfectumba kell tenni mind a két igét. A má-

¹⁾ Én eddigelé csak két oly esetet tudok a melyben hibát lát a M. Ny. Sz., t i. a *gazdász* szót és az itt idézett szólamot

odik esetben persze ford. futurum exactuma lenne, mi nem hal latlan ugyan, de nem is ajánlatos.

„Még sem látta azt.“

„Szemét s fülét.“ — Itt is felesleges az s.

III. 1 „Az ellenség tanácskozásainkból *prédát nem ejthet.*“
— Nem egy hiba van benne, de engedjék el az elemzését.

„ki az erényt gyakorlod is, a melyet emlegetsz.“ — Jobb
renddel: a ki gyakorlod is azt az erényt, a melyet sat.

„oly vagyonnal áldott meg.“ — Ig. *annyi* vagyonnal.

„hogy asszonyt vegyek, ki ily beszéddel *gyötri* fületem.“ —
Olv. *gyötörje*. A *consecutio temporum* követeli az igazítást. Más
helyeken is van ilyes hiba, de resteltem mindent kiírni.

„*mikéntha*“ a magyarban ismeretlen szó. Ig. *mintha*. Egy-
általában: a *miként* a régi nyelvben *coniunctio* is volt, de a
maiban csak *interrogativum adverbium*. Ezt megjegyezhetette volna
a M. Ny. Sz. de szerzőinek *terra incognita* a nyelv historiája.

„*Tiz embert jól lehetne tartani.*“ — Hamis *accentuálás*. Ig.
Tiz embert is jól lehetne tartani. v. Jól lehetne tiz embert is tar-
tani. „Is“ nélkül: *Tiz embert lehetne jól tartani*, de így nehéz-
kesebb.

„Nytott fülekkel“ — kétszeres *germanismus*: (Pl. *die Ohren*
aufthun). A magyar a szemeit v. száját nyitja, a fülét hegyzi.

„E gyűrüt küldé neki cselédje *által.*“ — Igaz. *cselédjétől*,
Alább a 3. jelenetben ismét: „E gyűrüt küldte szolgálója *által.*“
Olv. a szolgálójától.

III. 2. „Hová akarsz *távozni.*“ — Ford nagyon szerelmes
a „*távozik*“ szóba. Közbeszédben soha sem használják az egyszerű
„*elmegy*“ helyett. De *biz* a *salve*-t is lehetett volna természetese-
bben fordítani, mint az „*üdvözlégy*“ és a még feszesebb „*üdv*
neked“ szólalomokkal. Pl. „*isten hozott, jó reggelt, jó napot*“, sat.
A német sem fordítaná *vígjátékban* a feszes „*sei gegrüsst*“-el. *Rib-*
beck az idézett helyen így: *willkommen!*

„ki ez, ki oly jó ismerős módjára *üdvözl?*“ — Igaz. Ki ez,
hogyan oly ismerősen szólít meg?

„*De mond!*“ — Olv. *De mond meg.*

„Még is *hallani szeretném*, hogy bakot ne löjjetek. — Jobb
és hűvebben: *De csak hadd halljam miképp?* Félek, ne hogy
elvétsétek

„*Jól mondád.*“ — Bádgyadt szólalom. Igen jól illik ide az a
specialis magyar szólalom: „*Én mondom azt.*“ *Lat elvonta et.*

„*közvetítők*“ — Olv. *közbenjárók*. L. M. Ny. Sz. „*közben-*
járó: személy, ki . . . működik két fél között . . . hogy az illető-
nek javára valamit egy másiktól eszközöljön.“ V. ö. *Káldi és Károli*
fordításában Sz. Pál, Galat.: 3. 19 és 20. — 1. Tim. 2. 5. —

Zsid. 8. 6; 9. 15 és 12. 24. Csak Káldi szerint, Birák 11. 10., minthogy a vulgatában itt is „mediator” van, és M. Ny. Szót. a „közvetítő”-t is felveszi, de egy szóval sem említi, hogy ez a szó csak újontában kapott fel a jobbnak a rovására.)¹⁾

„Gazdámát nemde ismered.“ — A szer. szerint ig. Úgy-e ismered a katonát, gazdámát.“ Ezt a specialis magyar szólamot: *Úgy-e?* kezdik már kiszorítani az irodalmi stýlusból. A *nempe* jelentései közül Finály is kifejejtette a Latin szótárában. Meg kell jegyezmem, hogy a mondatban vagy lefelől, vagy leghátul van a helye. Közbe vetve erőltetett.

„Minő kérdés ez?“ — Feszés. Olv. Hogy is kérde? —

„S ő téged ismer?“ — Petyhüdt. Ig. De tán ő ismer téged?

„Ikertestvére és anyja érette jöttek úgy is Ephesából.“ — Szórendnek szép! De a következő „se kutya“: „Ázt óhajtanád, hogy szép szerével tüstent menjen el? A szénát akárhogy hányhatni villával, csakhogy boglya legyen belőle, de a szavakkal nem szabad ezt lenni, bárha iambus vers lesz is belőlök!

„Hagyd nála, hogy magával elvihesse.“ — Ig. Hagyd neki, hogy vigye el.

„Majom, bagoly csak hozzá képest.“ — A „csak“-nak másutt a helye.

IV. 2. „Sokra tartsd magad.“ — A magyar *nagyra* tartja, v. *rátartja* magát, „sokra“ nem. Nem is lehet. Lehet igen is: sokat tart magáról.

„Hadd menjek innen élve.“ — Adde: *el*.

„Kivánsz-e mást is.“ — Olv. egyebet.

„Mit állsz itt?“ — Ig. Mit állingálsz.

„Ugrálni fog a szíve.“ — Esetlen latinismus. A magyarnak *dobog* a szíve.

IV. 3. *Itt van lezfébb ideje.*“

„Visszatérjen.“ — Olv. haza menjen.

„Tedd azt most.“ — Ig. tedd meg.

„Hisz’ éppen hozzád illő e beszéd.“ — Éppen fordítónkhoz illő ez a sor.

IV. 4. „A mint én titeket.“ — Olv. Mint én is titeket

„Gyönyört parancsolsz.“

„Anyjának nevében.“

„Emlékezzél dolgodra “

IV. 5. „Vágytól égek.“

„Itt jön ő.“

¹⁾ A nyelvérzék hanyatlasára mutat, hogy egy írónk, a ki költő is, kritikus is és a maga módja szerint nyelvész, nem csak nem ismerte a „közbenjáró“ szót, hanem, mikor említettem neki, szörnyű nevetségesnek találta.

IV. 6. „*Oh boldog lány te.*“

„*Szólítsam meg?*“

„*Kopogsz — Kopognom kell.*“ — Kopog ford. magyarsága szerint azt teszi, hogy „*kopogtat.*“

„*Szólítsd meg őt.*“

Hogyan tehette *ezt.*“

IV 8. „*Ha anyád szeme nom fájna*“ Accentus-hamisítás.

Ig. Ha anyádnak nem fájna a szeme. Maga a lat. szerint is reá mutat: „*matri (nem matrís) oculi si valerent.*“

„*Fő! hát!*“

„*Usupán miat'ad mondom.*“ — Eppen olyan, mintha e helyett: *Pénzért adom* azt írnök: *pénz* miatt *adom*. A bünbakot a népért, nem a nép miatt ölték meg.

„*Ha megtehetnéd becsülettel azt.*“

„*Nem bánom bármi lesz*“ — Ig. eltűröm akárhogy lesz.¹⁾

„*Hej!*“ — Magyarul, feljebb valónak nem mondják.

„*R hanjunk rá?*“

Ezzel bevégzém valahára a hibáknak 2-dik rovatát is, és valamennyire az a megjegyzésem van, hogy legnagyobb részöket nem annyira elsietésnek, kiesinylésnek, hanyagságnak, s még kevésbé tudatlanságnak, mint az iambusok parancsoló szükségének tulajdonítom. Hanem azért nem mondom Pyrgopolynicessal: *Abi! iam patiar quidquid est* Mert a hiba, bármi okozta, csak hiba, és mind a „*Bögré*“-ben, mind a „*Hetvenkedő*“-ben, mint világosan kimutattam, oly teméntelen, hogy a két fordítmány értékét a 0-foknál is alább sülyesztik. Méltán feltehetem, hogy a két kötetbe foglalt tizenkilencz más vigjáték fordítása is egy huron pendül a megrostált kettővel, s annálfogva hímezés-hámozás nélkül kijelentem csodálkozásomat azon, hogy a munkát ajánló akadémiai és Kisfaludy-társasági biztosok oly többet nem mondva — léhán jártak el tisztökben egy mű megbírálásában, mely irodalmunknak nyereségére nem de ártalmára igen is válhatik.

¹⁾ Az igazítás csak a fordított helyre vonatkozik, feltéve, hogy értelmére nézve nagyjában hű a fordítás. De biz' én Ribbeck fordítása: „*will's schon leiden, wie es auch kommt.*“ ellenére is úgy hiszem, hogy nem az *Nem* birom megegyeztetni Pyropolynices jellemével azt, hogy a „*tűröm*“ szót vegye a szájába; de azt sem, hogy a két alternativa fontolgatásával törje a fejét. Hanem annyit még is megért, hogy akármelyiknek rossz következménye lehet rá nézve, és így e szavakban: „*iam patiar quidquid est*“, csak azt az igazságot constatalja, melyet röviden úgy fejezhetni ki: „*így is, úgy is baj!*“

Dr. Brassai Sámuel.

SZAKOSZTÁLYI ÉRTESETŐ.

Az 1884. november 15-dikén tartott ülésen a titkár bemutatta dr. Boros Gábor nagy-szebeni főgymn. tanár és tagtárs „Bethlen Kata grófnő élete“ czimű monographiáját. A 134 lapból álló mű 20 lapon ismerteti és bírálja a nő irodalmi munkásságát, a többi élet-történetének van szánva. Az életrajz rendén szerző úgy tünteti fel az 1700-ban, Bonyhán, a mai K.-Küküllő megyében, protestans szülőktől származott Bethlen Kata grófnőt, mint kinek sorsa részvétet, jelleme tiszteletet, írói működése figyelmet érdemel. Részvétet érdemel azon szenvedésekért, melyeket gyenge testi szervezete miatt kellett kiállania s azokért, melyeket hitéért szenvedett, végre az élet sokszoros csapásaiért. Tiszteletet érdemel hitbéli buzgóságáért, valamint azért, hogy jó anya, önfeláldozó nő volt.

Ugyanezen az ülésen olvasta fel dr. Brassai Sámuel tagtárs fenn közölt bírálatát Plautus „Miles Gloriosus“-ának Csiky Gergely által eszközölt fordításáról.

Az idő kifogyta miatt dr. Török István ref. gymn. tanár és tagtárs, már csak csekély részét mutathatta be annak a tanügyi reformjavaslatnak, melyet az erdélyi református tanfőriak 1791-ben szerkesztettek. Az ismertetés nagyobb része a december hó 13-dikán tartott szakülésre maradt. E reformjavaslat ismertetését kiegészítve, dr. Török Istvánnak az erdélyi ev. ref. tanárok 1884. április 17-ikén tartott értekezletén felolvasott értekezésével „Részletek és adatok a kolozsvári ref. collegium XVIII. száz évi történelméből“ czím alatt, a jelen füzet tartalmazza. A dolgozat mindkét fele részét alkotja a kolozsvári ref. collegium történelmének, melyen a szerző a coll. Elöljáróság megbízásából jelenleg dolgozik.

A decz. 13-án tartott ülésen még dr. Brassai Sámuel olvasott fel „Én is hozzá szólok“ czím alatt megjegyzéseket Király Pál „Még egyszer a „fordul elő““ czimű és az Egyetemes Philologiai Közlöny 1884-iki VIII. füzetében megjelent értekezésére. Felolvasó egyfelől Király Pálnak számos tévedését igazítja ki, másfelől az „is“ helyzetét tárgyalá s rendezése általános elméletét kísérté meg.

Többszörös akadályok miatt a szakosztály évi zárulása a tervezettnél későbbi időben, t. i. f. hó 25-dikén d. e. 11 órakor tartott meg.

Ezen ülést dr. Hóman Ottó szakoszt. elnök következő beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt szakosztály!

Midőn az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a vidéki hasonló irányú egyesületeknek ez a leghatalmasbika szakosztályok alakítását elhatározta s a szakosztályoknak saját körükben önállóságot s tudományos működésük előmozdítására anyagi támogatást biztosított, nemcsak nagynevű alapítói szellemében és saját magasztos föladata helyes tudatával cselekedett, hanem különösen e város és ez országrésznek régóta s hovatovább mind sajnosabban érzett hiányát pótolta.

Manap, a nagyszámú önálló tudománysszakok, a specialis kutató-sok korában egyes rokon tudományágak s azok művelői szövetkezése is, hazai viszonyaink közt, távol a középponttól, elszigetelten alig, vagy sokkal nehezebben érheti el célját, mintha egy tekintélyes egyesület kebelében s támogatása mellett a szellemi erők csoportosítása- és cél-tudatos irányításával kezdheti meg és fejtheti ki működését.

E nézőpont vezette az Erdélyi Múzeum-Egyesületet a szakosztályok szervezésénél, a miért mi részünkről ez alkalommal őszinte elismerésünkkel és hálaunkkal adózhatunk, ez hozta létre a bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályt, mely ma valamivel több mint egy évi fönnállása után első zárulását tartja. Az Egyesület néhány tagja kezdeményezésére csekély alaptól indult ki a mozgalom a szakosztály megalkotására, s az a körülmény, hogy tagjai száma 80-ra rug és folyton gyarapodóban van, arra enged következtetni, hogy valóban hézagot igyekszik pótolni s tágabb körben is figyelmet tudott kelteni.¹⁾ Még öröndetesebb szakadatlan működése a szakülésekben; az érdeklődés, melylyel ezek iránt főleg a helyi tagok viseltettek, s az az eredmény, hogy a fölolvastott vagy bemutatott dolgozatok nagyobb része beható bírálat után alkalmasnak találtatott arra, hogy a szakosztály kiadványai között helyet foglaljon.

A szakosztály anyagi és szellemi élete főbb mozzanatairól az ügyek vezetésével a múlt évre megbízott választmány részletes jelentést terjeszt a t. közgyűlés elé.

Szakosztályunk célja és munkaköre határozottan körül van írva; e határokon belül maradt működése, s a hozzá tartozó tudományágak nagyobb részére terjedt ki, reméljük, hogy a többieket is munkálkodása körébe fogja vonni. E tekintetben csak egy irányra vagyok bátor a t. tagtársak figyelmét ez alkalommal fölhívni. Általános tudományos szempontból nagyhasznú, a jelen körülmények közt actualis jelentőségű, s tekintve eredeti célját az Egyesületnek, melynek e szakosztály kiegészítő része, főként ez utóbbi mintegy örökségkép reászállott föladatának

¹⁾ Fájdalommal jelentem hazai tudományosságunk kiváló bajnokának, Horváth Cyrilleknek, ki szakosztályunknak kezdettől óta tagja volt, elhunytát

tartom e hazarész és lakói culturája nyomainak kutatását írott és műemlékeiben. E föladatnak igyekezett megfelelni a szakosztály, midőn kiadványaiban egyik tagtársa kutatása alapján adalékot nyújt egy jeles főiskola múlt százbeli történelméhez s főleg az irodalmi emlék- és jogforráskint egyaránt nevezetes Altenberger-codex kiadása által. De az egyszerű eszköz, a kő, a műemlék is szól a földről és lakóiról, ha nem is mindig oly ékesen, mint az írott emlék, de mindig hitelesen és nem ritkán kizárólag, s épen az archaeologia tere az, melyen a Muzeum-Egyesület — ezt jogosult önérettel mondhatja — militabat non sine gloria: kívánatosnak tartom, hogy szakosztályunk e tért is foglalja el és mivelje sikeresen.

T. közgyűlés!

A szakosztályunk rövid egy évi pályafutása alatt elért eredményekről döntő ítéletet mondani a szakértő közönség van hivatva, de legyen szabad ez első beszámolásunk alkalmával kifejezést adni egyéni véleményemnek, hogy a szakosztály eddigi munkálkodásával is helyet — bármi szerényet — foglalt azoknak az örvendetesen szaporodó harczosoknak sorában, kik zászlajukra a nemzeti tudományosság és mivelődés előbbre vitelét tüzték, s annak a biztató reménynek, hogy ezt a helyet meg is fogja állani.

Az zárulást ezennel megnyitom.

Az éljenzéssel fogadott beszéd után a titkář olvasta fel a választmány következő jelentését a szakosztály eddigi működéséről.

Tisztelt Szakosztály!

A visszatekiütés szakosztályunk egy évi és pár hónapi múltjára nem szolgált alkalmat csupa messzeható tettek, nagyszabású tervezgetések felsorolására, de nyújt biztatást a jövőre s teljes elismerést követelhet a jelenre. Nem ütöttünk nagy zajt, de a csöndben dolgozánk. Kezdeményezésünk nem volt kápráztató fellobbanás, hanem a munkavágy életadó kisugárzása. Munkánk nem volt rohamos, de állandó: működésünket nem a tüntető erőpazarlás jellemezte, hanem a becsületes munkás kitaró igyekvése, melynél a termelés nem apad, hanem az időben növekedni akar és növekedni fog; melynél a komoly elhatározás, a nem szünő tevékenység, a jövő gyarapodás kezességei. A szakosztály által elért eredmények is, bár magukban sem csekélyek, de különös súlyt nyernek azért, mert a még nagyobbserű fejlődés biztosítékai.

Ugy a Tisztelt Szakosztály előtt az elnöki székéből, mint kiadványaink illető rovatában hangoztatott s mindnyájunk által ismert czélektől indítatva az 1883. évi október 19-kére egybehívott értekezleten alakult meg a szakosztály s még azon év folyamában két felolvasó szakülést és egy rendkívüli ülést tartott, utóbbit szabályzata megállapítása végett. E szabályzat megfelelő felhívás mellett szétküldetvén, úgy az

ennek következtében történt csatlakozások, mint későbbi fölvételek folytán a szakosztály tagjainak a száma következőleg alakult:

a muzeum-egylet tagjai közül saját kívánságára a szakosztályba soroztatott	17
évenként 3 frt tagsági díjat fizető helybeli tagul sorakozott, illetőleg fölvétetett	22
évenként 2 frt tagsági díjat fizető nem helybeli tagul sorakozott, illetőleg fölvétetett	41
A tagok létszáma tehát eddigelé	80

Szerény szám, de annál több elismerést érdemel a végzett munka kivált ha arra is tekintettel vagyunk, hogy dolgozó tagjaink rendszeres rendkívüli foglalkozásaik által annyifelé vannak igénybe véve, s különösen a fővárosi sajtó vonzerejének nem egy könnyen állhatnak ellent. Eltekintve a két havi szünetektől, a múlt évnek egy hónapja sem töltött el szakülés tartása nélkül, s ezen kívül három kebli zárt ülésünk is volt, mely utóbbiaknak fontosabb tárgyai tagok fölvétele és a választmány megválasztása voltak.

Az 1883. év utolsó hónapjaiban és a múlt évben tartott 12 szakülésen 13 tagtárs 23 ízben olvasott fel, illetőleg mutatott be 21 művet.

Ezen kívül dr. Finály Henrik tagtárs az 1883. decz. 8-dikán tartott szakülésen részletes indokolás és tervezet kíséretében javaslatot olvasott fel arra nézve, hogy a szakosztály vegye kezébe azon előmunkákat, melyek a magyarországi közép- és újkori latinság szótárának szerkesztésére anyaggyűjtéssel megvethetnék az alapot.

Az indítvány eszméje általános helyesléssel találkozott, de a szakosztály tekintve, hogy akkor a szervezkedésnek még lényeges teendő nem végezte el, a nagy feladattal szemben a tényleges kivitelre nézve egyelőre tartózkodó álláspontot foglalt el. Minthogy pedig kevés idő múlva a magyar tud. Akadémia buzgalommal karolta fel ezen ügyet, nekünk nem maradt egyéb hátra, mint sikert kívánnunk a szakosztályunk kebelében megszülemlett eszme kiviteléhez.

A szaküléseken felolvasott vagy bemutatott 21 műből 15 művet szerzőik kiadásra ajánlván fel, a választmány bírálata alapján 10 kiadvány nyomtatott kiadványaink közt, 2 sajtó alatt van, 3 visszaútasított. Így hát mindnyájunk örömeire becsülettel megfelelhetünk a kiadványok nézve tett ígéretünknek, mert ha az I. kötetnek néhány nap alatt megjelenő negyedik füzetét is szétküldhetjük, tagtársaink mintegy 22 ívbe fogják bírni a szakosztályi munkálkodás nagyobb részét.

A választmány egyáltalán is tőle kitelhetőleg igyekezőn előmozdítani a munkálkodást, az eredeti dolgozatok nyomtatott ívét 25 frt a fordítását és titkári jelentését 16 frt tiszteletdíjjal jutalmazta.

Kiadványainkból szétküldetett, helyben és a vidékre:	
tagoknak	80 példány.
előfizetőnek	1 „

muз.-egyleti tagoknak, kik ugyan nem szakosztályi tagok is egyszersmind, de az alapszabályok értelmében igényt tartanak kiadványainkra	52 példány.
helybeli lapoknak és intézeteknek	7 tiszt. péld.
budapesti lapoknak	17 " "
kitűnőségeknek	2 " "
Összesen	159 példány.

Ezen kívül kiadványaink a helybeli könyvtárak útján is árusítottak tüzeteként.

Üléseinket természetesen inkább csak helybeli tagtársaink látogatták és a tanúsított részvét szakosztályunk életrevalóságának és szükségességének kedvezően mutató hévmérője.

A választmány összesen hét ülést tartott a folyó ügyek intézése végett. Egyik fontos működése a kiadásra felajánlott művek megbírálása volt abból a szempontból, hogy méltók-e azok a kiadásra? Elvi jelentőségű határozatai a kiadványokhoz csatolt értesítőben már közölvélvén, itt feleslegessé vált ismétlésük.

De különösen kiemelendő a választmánynak az az intézkedése, melylyel egy csaknem 20 nyomtatott ívre terjedő jogforrás kiadására vállalkozott.

Ez a Nagy-Szebenben a Bruckenthalféle könyvtár kéziratgyűjteményében őrzött Altenbergerféle codex, mely valószínűleg a 14-ik századból származva, magában foglalja a Svábtükör Landrechtjét, a magdeburgi Weichbildjogot és az yglai város- és bányajogot. A kéziratot dr. Lindner Gusztáv m. kir. tud.-egyetemi tanár és tagtársunk, kiadványaink 3. füzetében kritikailag kimerítően ismertetvén, szakszerűen le is másolta s kiadásra felajánlotta a választmánynak. Ez tekintettel arra, hogy egyletünknek általános tudományos törekvései mellett hazánk ismertetésének előmozdítása is feladatai közé tartozik, mindkét célnak szolgálni vélt, midőn a kiadással járó, erőnkhez mérve jelentékeny áldozat meghozatalától nem riadt vissza. A codex szövegkiadása, melyet tagtársaink kedvezményes árban szerezhetnek meg, rövid idő alatt lehető díszes kiállításban fogja elhagyni a sajtót. Vajha a tudományos világ érdeklődésével jutalmazná úgy a tudós kiadó fáradozását, mint szakosztályunk áldozatkészségét!

Mert e mű kiadása újabb tanúsága annak, hogy a szakosztály a kellő magaslatról bírja felfogni hivatását s a rendelkezésre álló segélyforrásokat méltóan értékesíti. Éppen ezért, de egyszersmind a kezdet nehézségeinek nyomása alatt, úgy szintén tekintettel arra is, hogy a jövő biztosítása végett nagyobb erőt kell kifejtenünk a közönség részvételének és támogatásának megnyerése végett, határozta volt el magát a választmány arra a lépésre, hogy kérést intézzen a muzeum-egylet igazgató választmányához a rendes 1000 frt évi általány mellett azon 1000 frtnak is a szakosztály céljaira leendő átengedése iránt, mely az egylet

történelmi szakközlönyének az 1883-dik évben történt megszűnése következtében felhasználatlan maradt. Ugyanekkor az is kéretett, hogy a szakosztály a tagsági és előfizetési díjakat a maga kiadásainak fedezésére fordíthassa. Kérésünk utóbbi részét kedvezően intézte ugyan el az igazgató választmány, megengedvén, hogy jövőre a szakosztályi tagsági és előfizetési díjak pénztárunkba folyjanak be, de az 1000 frt kiutalására nézve tagadó értelemben határozott. Ennélfogva az ügy a muzeum-egyletnek 1884-dik év május havában tartott közgyűlésén szóba hozatván, itt a szakosztály szükségleteire a múlt évre összesen 1500 forint utalványoztatott.

Midőn köszönetünket fejezzük ki a közgyűlés gondosságáért, egyzersmind kifejezést adhatunk azon reménynek, hogy a fennebb vázolt eredmények bizonyára meg fogják győzni a muzeum-egylet minden tagját, hogy szakosztályunk éppen a muzeum-egylet magosabb céljai szellemében működik, miért utóbbi sem fogja megvonni a kitelhető támogatást.

Hogy a rendelkezésünkre bocsátott segélyforrásokat mennyire igyekeztünk minél jobban értékesíteni, mutatni fogja a fennebbi adatok összehasonlítása az itt következő pénztári kimutatással.

A szakosztálynak nem lévén külön pénztárnoká, pénzügyeinket az elnök kezelte. A választmány elé terjesztett és minden tételében helyesnek talált számadás részletes adatait főbb tételekben összegezve, a szakosztálynak 1883. decz. 1-től kezdve 1885. január 23-dikáig következő bevételei és kiadásai voltak :

I. B e v é t e l :

1. A Muzeum-Egylettől 1884-iki átalány	1000	frt	—	kr.
2. " " pótlék	500	"	—	"
3. Tagsági és előfizetési díjakból	152	"	—	"
4. Füzetek árúsításából eddig befolyt	3	"	75	"
5. Intercalaris kamatok	8	"	33	"
Összesen:	1664	frt	8	kr.

II. K i a d á s :

1. Kiadványok nyomdai költsége	345	frt	20	kr.
2. " " írói tiszteletdíja	358	"	—	"
3. Az Altenberger-codex nyomtatása	426	"	80	"
4. " " " írói tiszt. díjának első fele	197	"	50	"
5. A szabályzat és felhívások kinyomt. és szétküldése	20	"	40	"
6. Irodai és postai költség	16	"	78	"
7. Pénztári könyvek	2	"	50	"
8. Szolga díjazása	20	"	—	"
Összesen:	1387	frt	18	kr.

III. Pénztári maradvány: 276 frt 90 kr.

Kolozsvárt, 1885. jan. hó 24-én.

Dr. Schilling Lajos,
szakosztályi titkár.

E jelentés tudomásul vétetvén, a tárgysorozat rendén határozatik, hogy a szakülések ezután is, mint eddig, minden hó második szombatján tartassanak.

A számadások megvizsgálásával dr. Finály Henrik és dr. Török István tagtársak biztatván meg s az ülés szünetelése alatt tisztükben eljárván, jelentik, hogy a számadásokat teljesen rendben, minden tételét helyesnek s okmányokkal igazolva találták. Minélfogva a felmentvény a pénztári számadások iránt a választmánynak megadatik.

Ezután elfogadja a szakosztály a választmány által az 1885-dik évre következő tételekben javasolt költségelőirányzatot:

I. B e v é t e l :

1. Pénztári maradvány	276	frt	90	kr.
2. Átalány az Erd. Múzeum-Egylettől	1000	"	—	"
3. Tagsági és előfizetési díjakból	150	"	—	"
4. Egyes füzetek árából	10	"	—	"
5. Intercalaris kamatokból	15	"	—	"
6. 100 példány Altenberger-codex eladásából remélhető	268	"	—	"
	<hr/>			
Összesen :	1719	frt	90	kr.

II. K i a d á s :

1. Két fénynyomat az Altenberger-codexhez	80	frt	—	kr.
2. Az Altenberger-codex kiadásáért járó tisztelet- díj második fele	197	"	50	"
3. Az 1884-iki illetmény IV. füzete	280	"	—	"
4. Irodai költség	10	"	—	"
5. Postai "	15	"	—	"
6. Szolga díjazása	20	"	—	"
7. Vegyes kiadás	20	"	—	"
8. 1885-dik évi kiadványokra	1097	"	40	"
	<hr/>			
Összesen :	1719	frt	90	kr.

Ugyancsak a választmány ajánlatára dr. Závodszy Széchy Károly helybeli felső leányiskolai tanárt egyhangulag tagnak választja meg a szakosztály.

Most már végét érven az elnök valamint tisztársai és a választmány megbízása, elnök meleg köszönetet mond a szakosztálynak a beléjük helyezett bizalomért s úgy az ő, mint az említettek nevében bejelenti mindnyájuk visszalépését.

A szabályzat titkos szavazást rendelvén, a gyűlés ez úton kivétel nélkül eddigi tisztviselőit s a választmány eddigi tagjait jutalmazza meg újlag bizalmával. E szerint az 1885-ik évre megválasztott tisztikar és választmány következő tagokból áll:

Elnök: Dr. Hóman Ottó.

Alelnök: Dr. Felméri Lajos.

Titkár: Dr. Schilling Lajos.

Választmányi tagok: Dr. Ferenczi Zoltán, Hegedüs István és dr. Szamosi János.

Kolozsvárt, 1885. jan. 25-ikén.

A titkár.